
ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΞΙΕΣ ΣΤΟΝ CARNAP ΚΑΙ ΤΟΝ QUINE

ΙΟΛΗ ΠΑΤΕΛΛΗ

Η ορθολογικότητα της επιστημονικής γνώσης βάλλεται σήμερα από πολλές πλευρές. Δύο από αυτές, η σκοπιά του σχετικισμού και του νατουραλισμού, είναι ιδιαίτερα σημαντικές καθώς συνιστούν δύο από τα κυρίαρχα ρεύματα στη φιλοσοφία της επιστήμης, ενώ εμπλέκονται, και κυρίως ο δεύτερος, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, ρητά ή υπόρρητα, σε εκ πρώτης όψης ριζικά διαφορετικές τοποθετήσεις, όπως είναι ο ρεαλισμός και ο νεοθετικισμός. Τα ρεύματα αυτά είναι αποτέλεσμα του Λογικού Θετικισμού ο οποίος έθεσε τις παραμέτρους μέσα στο πλαίσιο των οποίων συζητούνται σήμερα τα αντίστοιχα ζητήματα: τόσο ο σχετικισμός όσο και ο νατουραλισμός συνιστούν απαντήσεις σε προβλήματα που προέκυψαν από τα αδιέξοδα στα οποία οδηγήθηκε σταδιακά το λογικοθετικιστικό εγχείρημα.

Στο άρθρο αυτό εξετάζουμε το ύστερο κυρίως έργο του Carnap και το έργο του Quine, δύο από τους αξιολογότερους εκπροσώπους του θετικισμού, προκειμένου να διερευνήσουμε τις λύσεις που έδωσαν στο πρόβλημα της ορθολογικότητας και της αντικειμενικότητας της επιστήμης. Ο Carnap, με τη διδασκαλία του για τα πολλαπλά γλωσσικά πλαίσια εντός των οποίων αποκτάται η γνώση, θεωρείται ένας από τους πρώτους σχετικιστές αυτής της παράδοσης, ενώ ο Quine θεωρείται ο πατέρας του σύγχρονου νατουραλισμού. Στόχος μας, εξετάζοντας το έργο τους, είναι να καταλήξουμε σε επαρκή ερμηνεία του που να επιτρέπει την αποτίμησή του και τον εντοπισμό προβλημάτων που δεν μπορεί να παραβλέψει μια μη σχετικιστική και μη νατουραλιστική τοποθέτηση. Στην περίπτωση του Carnap, θα υποστηρίξουμε ότι η διδασκαλία του για τις πολλαπλές γλώσσες δεν είναι σχετικιστική και ότι οι διατυπώσεις του που φαίνονται να στηρίζουν το αντίθετο θέτουν ένα ενδιαφέρον πρόβλημα σχετικά με τον

χαρακτήρα της δεσμευτικότητας και της διυποκειμενικότητας του ορθολογικού επιχειρήματος. Στην περίπτωση του Quine, θα επιχειρήσουμε να ανακατασκευάσουμε το επιχείρημα με το οποίο υποστηρίζει ότι η φυσική, αντίθετα με τις κοινωνικές επιστήμες, είναι αντικειμενική, βασιζόμενοι στη νατουραλιστική του αξιολογία. Αυτό θα μας επιτρέψει να θέσουμε το πρόβλημα της συμβολής του νατουραλισμού και των λειτουργιστικών του στοιχείων στην κατασκευή μιας αξιολογίας.

1. Ο Λογικός Θετικισμός και το καντιανό συνθετικό a priori

Το λογικοθετικιστικό εγχείρημα¹ ξεκινάει αφενός μεν με την πεποίθηση ότι η επιστήμη είναι το υπόδειγμα της ορθολογικότητας και αντικειμενικότητας, αφετέρου δε με μια προκατανόηση του τι συνιστά ορθολογική και αντικειμενική γνώση. Έτσι, το όλο εγχείρημα μπορεί να ιδωθεί ως μια σειρά από διαδοχικές απόπειρες συμβιβασμού αυτών των δύο: από τη μια μεριά οι λογικοί θετικιστές επιχειρούν να δείξουν, με ανάλυση ή έλλογη ανακατασκευή της επιστημονικής διαδικασίας, ότι η επιστημονική γνώση όντως ανταποκρίνεται στη δική τους προκατανόηση του ορθολογικού και αντικειμενικού· ενώ, από την άλλη, όταν αυτό αποδεικνύεται ανέφικτο, επιχειρούν να προσαρμόσουν την αντίληψή τους του ορθολογικού και αντικειμενικού προς τις απαιτήσεις της επιστήμης, δίχως όμως να αποποι-

1. Η παρακάτω πραγμάτευση του Λογικού Θετικισμού αντλεί κυρίως από το έργο του Carnap, οπωσδήποτε του γνωστότερου από την πρώτη γενεά των λογικών θετικιστών, αλλά λαμβάνει υπόψη και κείμενα των Schlick και Neurath, δηλαδή περιορίζεται στα κυριότερα μέλη του Κύκλου της Βιέννης. Παρόλο που οι θετικιστές αντιλαμβάνονταν τους εαυτούς τους ως μέλη μιας ομάδας η οποία είχε κοινές θεωρητικές αναζητήσεις και τοποθετήσεις, οι απόψεις τους, παρ' όλη την ομοιογένειά τους, διακρίνονται από πολλές και καμιά φορά σημαντικές διαφορές. Γι' αυτό και μια τόσο περιληπτική πραγμάτευση του Λογικού Θετικισμού είναι δύσκολη και δεν μπορεί παρά να αδικεί τις απόψεις κάποιων. Η χρήση του Carnap ως κατεξοχήν εκπροσώπου των θετικιστών αφενός μεν αποσκοπεί στο να διευκολύνει την κοινή πραγμάτευση των απόψεών τους, ενώ αφετέρου υποκινείται τόσο από το ότι, ως γνωστότερος, είναι εκείνος ο οποίος κατεξοχήν διαμόρφωσε την επικρατούσα αντίληψη του Λογικού Θετικισμού, όσο και από το ότι είναι ο φιλόσοφος με τον οποίο ασχολούμαστε στην επόμενη ενότητα.

ούνται τον κανονιστικό τους χαρακτήρα.² Η επιστήμη, και κυρίως η φυσική, συνιστά υπόδειγμα ορθολογικότητας και αντικειμενικότητας, διότι υπάρχει καθολική συναίνεση τόσο ως προς τα επιστημονικά συμπεράσματα όσο και ως προς την τεκμηρίωσή τους, ενώ ταυτόχρονα επιτρέπει επιτυχείς προβλέψεις και χειραγώγηση της πραγματικότητας. Το πρότυπο, πάλι, της ορθολογικής και αντικειμενικής γνώσης που ασπάζονται υπόρρητα οι λογικοί θετικιστές είναι εκείνο της γνώσης που θεμελιώνεται με λογική εγκυρότητα σε απόλυτα έγκυρα δεδομένα. Η γνώση αυτή απαιτεί αφενός μεν έγκυρα δεδομένα, και εφόσον είναι εμπειρική, έγκυρα εμπειρικά δεδομένα, αφετέρου δε λογικά έγκυρους τρόπους εξαγωγής συμπερασμάτων από αυτά τα δεδομένα, δηλαδή στην περίπτωση των εμπειρικών επιστημών νόμων και θεωριών.³

Οι λογικοί θετικιστές, όμως, γνώριζαν εξ αρχής ότι η γνώση που παρέχουν οι (εμπειρικές) επιστήμες δεν έχει αυτά τα χαρακτηριστικά. Πρώτον, εργάζονταν την εποχή που είχε ήδη γίνει αποδεκτή η θεωρία της σχετικότητας του Einstein, είχε δηλαδή ήδη αντικατασταθεί η νευτώνεια φυσική θεωρία από την αϊνσταϊνιανή. Αυτή η αντικατάσταση συνεπαγόταν ότι η επιστημονική γνώση, καθότι αναθεωρήσιμη, δεν

2. Αρχικά, τουλάχιστον, το εγχείρημα αυτό έμοιαζε εύλογο, καθώς πολλοί φυσικοί επιστήμονες ήταν θετικιστές, πίστευαν δηλαδή ότι οι ίδιοι θεμελιώναν τα επιστημονικά τους συμπεράσματα σε άμεσα αντιληπτικά δεδομένα (βλ. λ.χ. Schlick 1932: 7 και σχετικά με τον Planck: 10), ενώ η ειδική και γενική θεωρία της σχετικότητας του Einstein βασιζόταν σε αναλύσεις των αντιληπτικών δεδομένων βάσει των οποίων θα μπορούσε κάποιος να εξακριβώσει αν δυο χρονικά απομακρυσμένα γεγονότα είναι συγχρονισμένα, ή αν μια κίνηση συνιστά ελεύθερη πτώση του εν λόγω αντικειμένου ή κίνηση με αντίθετη κατεύθυνση του παρατηρητή και του «διαμερίσματος» στο οποίο είναι εγκλεισμένος (βλ. λ.χ. Schlick 1932: 9-10).

3. Από τα παραπάνω είναι προφανές ότι δεν συντάσσομαι με τη νεότερη ερμηνεία του λογικοθετικιστικού εγχειρήματος, σύμφωνα με την οποία στόχος του δεν ήταν η θεμελίωση της επιστημονικής γνώσης, αλλά η σύσταση μιας αντικειμενικής φιλοσοφίας (βλ. λ.χ. Friedman 1991, 1992, Uebel 1996). Το βασικό μου αντεπιχείρημα – περισσότερο δεν επιτρέπει ο χώρος – είναι ότι τα δύο εγχειρήματα δεν αλληλοαποκλείονται: με σκοπό τη σύσταση μιας αντικειμενικής φιλοσοφίας, οι θετικιστές επιδόθηκαν στη διαλεύκανση της γλώσσας της επιστήμης, εξετάζοντας τις λογικές σχέσεις μεταξύ των προτάσεών της. Οι σχέσεις, όμως, τις οποίες επέλεξαν να εξετάσουν ήταν ταυτόχρονα και νοηματικές και γνωσιοθεωρητικές. Η ταύτιση αυτή δεν είναι τυχαία. Δικαιολογείται από τη διδασκαλία των θετικιστών ότι το νόημα μιας πρότασης συνίσταται στις συνθήκες (εμπειρικής) επαλήθευσης (ή, αργότερα, επικύρωσης) της, στις συν-

ήταν θεμελιωμένη με λογική εγκυρότητα. Επιπλέον, η ίδια η θεωρία του Einstein ήταν μία από δυο εναλλακτικές θεωρίες⁴ οι οποίες ήταν εμπειρικά εξίσου έγκυρες καθώς εξηγούσαν εξίσου αποτελεσματικά τα ίδια εμπειρικά δεδομένα, θεμελιώνονταν δηλαδή εξίσου σε αυτά. Τα εν λόγω δεδομένα μπορούσαν να εξηγηθούν είτε αναθεωρώντας την κλασική αντίληψη του χώρου και του χρόνου είτε αποδίδοντας συστολές στις ράβδους και καθυστερήσεις στα ρολόγια με τα οποία μετράμε τον χώρο και τον χρόνο.⁵ Με άλλα λόγια, οι θετικιστές αναγνώριζαν ότι οι θεωρίες και οι νόμοι υποκαθορίζονται από την εμπειρία, καθώς και ότι η τεκμηρίωσή τους είναι ολιστική (π.χ. Schlick 1915, Carnap 1922, Carnap 1928b: 13). Επιπλέον, ορισμένοι από αυτούς οπωσδήποτε δέχονταν ότι η παρατήρηση είναι θεωρητικά συγκροτημένη, αν και τους περισσότερους μάλλον τους αποσχολούσε η δυνατότητα αναθεώρησης των παρατηρησιακών προτάσεων λόγω ενδεχόμενων παραισθήσεων, σφαλμάτων μνήμης, κτλ. (π.χ. Schlick 1934: 82-83, 92 επ., Carnap 1928b: 13, Carnap 1932). Δεύτερον, οι λογικοί θετικιστές δεν μπορούσαν χωρίς επιχείρημα, την εποχή του νε-

θήκες δηλαδή η εκπλήρωση των οποίων συνιστά θεμελίωση της πρότασης. Π.χ., ο Carnap στο *Aufbau* πραγματεύεται τις σχέσεις μεταξύ προτάσεων που αναφέρονται σε αντιληπτικά δεδομένα και τις υπόλοιπες επιστημονικές προτάσεις, επιχειρώντας να δείξει ότι οι δεύτερες ανάγονται στις πρώτες. Δικαιολογεί δε αυτή την επιλογή του σε αναφορά προς τη θεμελίωση της γνώσης. Είναι ο θεμελιωτικός του στόχος που την καθορίζει (βλ. λ.χ. Carnap 1928a: iii-iv, 8, 24, 30, 58, 67 επ., 73 επ., 85, 91 επ., 102-3, 138 επ. Βλ. επίσης Carnap 1928b: 5, 15, Carnap 1931: 24, 25). Στο ύστερό του έργο, πάλι, εξίσου εξετάζει γνωσιοθεωρητικές σχέσεις μεταξύ προτάσεων, όπως θα δούμε, ενώ θεωρεί ότι το ζήτημα του νοήματος συνιστά ένα από τα δύο κύρια προβλήματα της γνωσιοθεωρίας καθότι προϋποτίθεται από το ζήτημα της θεμελίωσης (Carnap 1936: 420). Ο Schlick επίσης εντοπίζει το έργο της φιλοσοφίας στην ανάλυση του νοήματος των επιστημονικών προτάσεων, θεωρώντας ότι με αυτό τον τρόπο επιδεικνύονται τα θεμέλια της επιστημονικής γνώσης, χωρίς βέβαια να παράγεται από τη φιλοσοφία τέτοια γνώση (Schlick 1930-31: 7 επ.). Τέλος, η όλη συζήτηση για τις προτάσεις-πρωτόκολλο (Protokollsätze) στόχευε στον εντοπισμό των θεμελίων της επιστημονικής γνώσης (βλ. Carnap 1932a, Neurath 1932), πράγμα που επισημαίνει και ο Schlick 1934: 79 επ. Ο Neurath είναι ο μόνος από τους παραπάνω που δεν μοιράζεται (μαζί με τους Friedman και Uebel) το θεμελιωτικό πρότυπο που προανέφερα, αλλά ασπάζεται μια άλλου είδους θεμελίωση (βλ. Neurath 1932, Neurath 1931b).

4. Η άλλη ήταν η θεωρία που πρότειναν οι Lorentz και Fitzgerald.

5. Ο M. Schlick λ.χ. συζητά εκτενώς αυτό το θέμα στο άρθρο για τη φιλοσοφική σημασία της αρχής της σχετικότητας που έγραψε το 1915.

οκαντιανισμού, να οπισθοδρομήσουν σε μια, απλοϊκή πλέον, εμπειριστική επιστημολογία χιουμιανού τύπου, αγνοώντας τη διδασκαλία του Kant ότι η πραγματικότητα είναι αποτέλεσμα συγκροτησιακών διεργασιών. Τα νέα επιστημονικά δεδομένα όμως, λ.χ. η χρήση μη ευκλείδειας γεωμετρίας από τον Einstein, υπονόμειαν την καντιανή διδασκαλία, ενώ ταυτόχρονα η ανάπτυξη της λογικής πέρα από τα αριστοτελικά όρια έδινε ελπίδες για μια εκ νέου θεμελίωση της γνώσης. Έτσι, οι λογικοί θετικιστές επιχείρησαν να αντιπαρατεθούν προς τον Kant δίνοντας διαφορετικές απαντήσεις στα συναφή ερωτήματα που έθεσε, απαντήσεις που να πλησιάζουν περισσότερο προς την αντίληψή τους περί έγκυρης γνώσης. Η στρατηγική τους εν συντομία ήταν, πρώτον, να αρνηθούν ότι υπάρχει *a priori* συνθετική γνώση: όλη η γνώση είναι είτε συνθετική *a posteriori*, οπότε είναι πλήρως αναγώγιμη σε εμπειρικά δεδομένα, και τα αντίστοιχα καντιανά κατηγοριακά γνωρίσματα (λ.χ. η αιτιότητα,⁶ οι ουσίες) ως αναγώγιμα σε άλλες ιδιότητες δεν είναι γνωρίσματα της πραγματικότητας, είτε αναλυτική *a priori* (λ.χ. τα μαθηματικά), αληθής βάσει των συμβάσεων που προσδιορίζουν το νόημα των αντίστοιχων όρων. Δεύτερον, ό,τι δεν εντασσόταν σε αυτό το σχήμα το εξοβέλιζαν, με διάφορα επιχειρήματα, από την περιοχή της επιστήμης και της γνώσης (λ.χ. οι νόμοι, η επιλογή φυσικής γεωμετρίας, οι αξίες, τα συναισθήματα των άλλων [σε αντίθεση προς τη συμπεριφορά τους]).

Το κύριο εργαλείο που χρησιμοποίησαν οι θετικιστές για να αποβάλουν από την περιοχή της γνώσης ό,τι δεν εντασσόταν στο γνωσιοθεωρητικό τους σχήμα ήταν η θεωρία του νοήματος. Το νόημα μιας πρότασης, σύμφωνα με αυτή τη θεωρία τους, συνίσταται στις συνθήκες πλήρους επαλήθευσής της (π.χ. Carnap 1928b: 27 επ., Waismann 1930: 229, Schlick 1931: 150, Schlick 1932). Εφόσον πρόκειται για εμπειρική πρόταση, αυτό σημαίνει ότι το νόημά της συνίσταται στις εμπειρικές συνθήκες που πρέπει να εκπληρώνονται για να είναι αληθής η πρόταση, δηλαδή στη διαδικασία με την οποία η πρόταση θεμελιώνεται στην εμπειρία, είτε άμεσα είτε μέσω των σχέσεων αναγωγής που έχει με προτάσεις που αναφέρονται αποκλειστικά σε δεδομένα των αισθήσεων· ενώ, εφόσον πρόκειται για λογική ή μαθηματική πρό-

6. Νοούμενη κατά το χιουμιανό πρότυπο.

ταση, το νόημά της συνίσταται στη διαδικασία με την οποία αυτή θεμελιώνεται στο νόημα των συστατικών της εκφράσεων, δηλαδή στις συμβάσεις που το καθορίζουν. Έτσι, το νόημα μιας εμπειρικής πρότασης ταυτίζεται με το εμπειρικό της περιεχόμενο. Κι αυτό με το γνωσιακό της περιεχόμενο – δηλαδή με εκείνο το τμήμα του περιεχομένου της που είναι αληθές ή ψευδές. Η ταύτιση του γνωσιακού με το εμπειρικό περιεχόμενο συνιστά λήψη του ζητουμένου, καθώς οι θετικιστές δεν αρνούνται ότι στο περιεχόμενο μιας πρότασης εμπεριέχονται και άλλα συστατικά. Ό,τι άλλο όμως εμπεριέχεται σ' αυτό θεωρείται, με μόνο επιχείρημα το ότι δεν είναι επαληθεύσιμο, πως συνιστά μη γνωσιακό υπόλοιπο – συναισθηματικές συμπαραδηλώσεις με πρακτική ίσως, αλλά όχι γνωσιακή, αξία. Η ταύτιση αυτή είναι θεμελιακής σημασίας για το λογικοθετικιστικό εγχείρημα, καθώς συνεπάγεται τη γνωσιακή ταύτιση προτάσεων που έχουν το ίδιο εμπειρικό περιεχόμενο, επαληθεύονται δηλαδή ή θεμελιώνονται εξίσου από την εμπειρία. Πράγμα που σημαίνει ότι δεν απαιτείται θεμελίωση του μη γνωσιακού τους υπολοίπου, ενώ εξίσου μη γνωσιακή και συνεπώς μη χρήζουσα θεμελίωσης συνιστά η οποιαδήποτε συμβατική επιλογή μεταξύ εμπειρικά ισοδύναμων προτάσεων ή σύνολα προτάσεων – όπως είναι οι θεωρίες του Einstein και του Lorentz, καθώς και οι διάφορες εναλλακτικές γεωμετρίες στον βαθμό που επαληθεύονται εξίσου από την εμπειρία. Συνέπεια, λοιπόν, της θετικιστικής γνωσιοθεωρίας (αλλά και προϋπόθεσή της στο μέτρο που γίνεται λήψη του ζητουμένου) είναι ότι νόμιμο αντικείμενο γνώσης μπορεί να θεωρηθεί μόνο το πλήρως επαληθεύσιμο – είτε πρόκειται για συνθετική *a posteriori* είτε για αναλυτική *a priori* γνώση.

Ωθηση σε αυτή την αποκάθαρση της γνώσης από οτιδήποτε δεν είναι επαληθεύσιμο έδωσε η ανάπτυξη της λογικής πέρα από τα παραδοσιακά της όρια.⁷ Η συμβολική λογική του Frege και των Russell/

7. Είναι αξιοσημείωτο ότι, ενώ ο Schlick στο άρθρο του 1915 υιοθετεί μια συμβατιστική θέση όσον αφορά την επιλογή μεταξύ εμπειρικά εξίσου τεκμηριωμένων θεωριών (σ. 149 επ.) και συνεπώς αμφισβητεί ότι η επιστημονική γνώση είναι πλήρως θεμελιωμένη, σε μεταγενέστερά του γραπτά υιοθετεί την άποψη ότι η επιστημονική γνώση θα πρέπει να είναι πλήρως επαληθεύσιμη (βλ. λ.χ. Schlick 1930-31: 7 επ., Schlick 1932: 6 επ., καθώς και Schlick 1930: 150 επ., όπου αναφέρεται στο ζήτημα της πλήρους επαλήθευσης των φυσικών νόμων). Αντίστοιχα, ενώ στο άρθρο του 1923 ο Carnap φαίνεται να συμμαρμύζει τις θέσεις του Schlick, σε μεταγε-

Whitehead, καθώς και οι βάσει αυτής αναγωγιστικές απόπειρες του Russell της λογικοατομιστικής περιόδου,⁸ άφησαν να φανεί η δυνατότητα να αντικατασταθούν οι καντιανές κατηγορίες από λογικές έννοιες. Σύμφωνα με το αρχικό πρόγραμμα των λογικών θετικιστών, όλο το περιεχόμενο της (επιστημονικής) γνώσης είναι αναγώγιμο, με τη βοήθεια αυτής της λογικής, σε δεδομένα των αισθήσεων («στο “δεδομένο”, το άμεσο περιεχόμενο της εμπειρίας», Carnap 1928b: 24) – κι επομένως πλήρως επαληθεύσιμο. Αντικείμενα, ιδιότητες, αιτιακές σχέσεις κτλ. ανασυγκροτούνται ως συναρτήσεις αλήθειας δεδομένων των αισθήσεων. Μάλιστα, για να αποφευχθεί ο κίνδυνος του σολιψισμού και να διασφαλισθεί η διυποκειμενικότητα της γνώσης, ως βάση της αναγωγής λαμβάνονται σχέσεις μεταξύ δεδομένων των αισθήσεων και οι εξ αυτών απορρέουσες φορμαλιστικές δομές (Carnap 1928a: 20 επ., Schlick 1926, 1930-31: 6-7). Ο Carnap παρομοιάζει το εγχείρημά του στο *Der logische Aufbau der Welt* με το καντιανό εγχείρημα της *Κριτικής του καθαρού λόγου*: τη θέση της πολλαπλότητας της εποπτείας παίρνουν τα δεδομένα, τη θέση της σύνθεσης αυτής της πολλαπλότητας στην ενότητα του αντικειμένου παίρνει «η συγκρότηση του αντικειμένου από το δεδομένο», ενώ στις κατηγορίες αντιστοιχούν οι βασικές σχέσεις (Grundrelationen) τις οποίες ο Carnap ευελπιστεί να αναγάγει σε μία (Carnap 1928a: 117-118). Επιπλέον, ο Carnap εικάζει ότι αυτή η μία κατηγορία δεν είναι παρά λογική κατηγορία – μπορεί να ορισθεί μέσω των εννοιών της συμβολικής λογικής και μιας άλλης έννοιας η οποία εικάζεται ότι είναι λογική (Carnap 1928a: 207-209). Αν αυτό αληθεύει, τότε δεν υπάρχει συνθετική a priori γνώση. Κι αυτό διότι οι λογικές αλήθειες είναι αναλυτικές, καθώς θεμελιώνονται στο συμβατικά καθορισμένο νόημα των λογικών τους όρων (Carnap 1928a: 150). Επιπλέον, οι λογικές αλήθειες είναι ταυτολογίες· ως τέτοιες είναι συμβιβάσιμες με οποιαδήποτε κατάσταση πραγμάτων, δεν

νέστερά του κείμενα τάσσεται υπέρ της πλήρους επαληθευσιμότητας της επιστημονικής γνώσης. Το στοιχείο το οποίο προστέθηκε στα επιστημονικά δεδομένα και το οποίο ενδεχομένως τους έκανε να αλλάξουν γνώμη ήταν η γνώση που έλαβαν της νέας λογικής του Frege και των Russell-Whitehead. Τόσο ο Carnap όσο και ο Schlick θεωρούν ότι βάσει της λογικής αυτής είναι εφικτή η αναγωγή της γνώσης σε άμεσα αισθητηριακά δεδομένα (π.χ. Carnap 1930, Schlick 1930-31).

8. Βλ. Πατέλλη 1994 σχετικά με το πρόγραμμα αναγωγής των λογικών ατομιστών.

παρέχουν γνώση του κόσμου, αλλά είναι «κενές περιεχομένου» (Carnap 1928a: 150, 207, Carnap 1930: §§ 4, 6, 7). Επιτρέπουν απλώς τη μετατροπή (Umformung) μιας πρότασης σε προτάσεις το περιεχόμενο των οποίων εμπεριέχεται σε εκείνο της αρχικής πρότασης (Carnap 1932b: 433). Έτσι, η λογική, η συγκροτησιακή συνεισφορά του γνωρίζοντος υποκειμένου, δεν προσθέτει ουσιαστικά γνωρίσματα στην πραγματικότητα, αλλά μόνον τυπικά, οργανωτικά. Θα μπορούσε εδώ, βέβαια, να τεθεί το ζήτημα των κριτηρίων με τα οποία επιλέγονται οι συμβάσεις που καθορίζουν το νόημα των λογικών όρων, προκειμένου να αμφισβητηθεί η θέση ότι μέσω της λογικής το γνωρίζον υποκείμενο δεν προσθέτει τίποτα στην πραγματικότητα. Οι λογικοί θετικιστές, όμως, δεν το θέτουν στις απαρχές του εγχειρήματός τους, διότι τότε δεν είχαν ακόμα αναπτυχθεί οι εναλλακτικές, μη κλασικές λογικές που αργότερα δημιούργησαν πολλά προβλήματα· επομένως, αν και συμβατικά καθορισμένη, η κλασική λογική ήταν η μοναδική δυνατή λογική. Ως τέτοια έμοιαζε αναγκαία ή τουλάχιστον ένα καλό υποκατάστατο μιας αναγκαία αληθούς λογικής. Σύμφωνα, λοιπόν, με την αρχική διδασκαλία των λογικών θετικιστών, τα αντίστοιχα καντιανά *a priori* είναι αναλυτικά (όχι συνθετικά) και «αναγκαία» (καθότι θεμελιώνονται στη μία και μοναδική λογική), αλλά δεν προσθέτουν εκείνα που πρόεσβευε ο Kant στη συγκρότηση της πραγματικότητας. Οποιοδήποτε μη τυπικό/οργανωτικό υπόλοιπο μοιάζει να περιλαμβάνεται στο περιεχόμενο της γνώσης, οποιαδήποτε δηλαδή φαινομενικά ουσιαστική συνεισφορά στη συγκρότηση της πραγματικότητας, θεωρείται ότι συνιστά απλώς συναισθηματική συμπαραδήλωση που σκοπό έχει την υποκίνηση πράξεων, παράσταση δίχως γνωσιακή αξία που διευκολύνει την κατανόηση ή τη μάθηση (π.χ. Carnap 1928b: 31 επ., 36 επ.). Στην ίδια κατηγορία των συναισθηματικών συμπαραδηλώσεων και των παραστάσεων δίχως γνωσιακή σημασία εντάσσονται και οι αξίες, οι οποίες με αυτό τον τρόπο τοποθετούνται έξω από τη σφαίρα της επιστήμης και του ορθολογικού.

Με αυτό τον τρόπο οι θετικιστές πίστευαν ότι μπορούσαν να παραμερισθούν τα προβλήματα που είχαν προκαλέσει στην καντιανή θεωρητική φιλοσοφία οι θεωρίες της σχετικότητας του Einstein και η κβαντοθεωρία. Με τη γνωσιοθεωρία που ανέπτυξε στην *Πρώτη κριτική*, ο Kant δεν επιχείρησε απλώς να θεμελιώσει τα κατηγοριακά γνωρίσματα της θεωρητικής γνώσης εν γένει, αλλά και να θέσει τις βά-

σεις των αρχών της νευτώνειας φυσικής πιο συγκεκριμένα. Οι κατηγορίες της σχέσης λ.χ. αντιστοιχούν προς τις τρεις θεμελιώδεις αρχές της νευτώνειας φυσικής, όπως τις αντιλαμβάνεται ο Kant: η κατηγορία της ουσίας, η οποία θέτει την ύπαρξη ενός αναλλοίωτου «υποστρώματος» σε όλες τις αλλαγές στις οποίες υπόκειται κάτι, αντιστοιχεί προς την αρχή της διατήρησης της μάζας, η οποία κηρύσσει ότι παρ' όλες τις αλλαγές που υφίσταται η μάζα η ποσότητά της παραμένει η ίδια. Η κατηγορία της αιτίας, η οποία θέτει μια αιτία για κάθε αλλαγή, αντιστοιχεί προς την αρχή της αδράνειας, σύμφωνα με την οποία ένα σώμα παραμένει στην ίδια κατάσταση (στάσης ή ευθύγραμμης κίνησης με ομοιόμορφη ταχύτητα) εφόσον δεν επιδρά σε αυτό μια δύναμη (δηλαδή μια αιτία της αλλαγής κατάστασης). Ενώ η κατηγορία της κοινωνίας ή αλληλεπίδρασης, η οποία θέτει την αμοιβαία αλληλεπίδραση ανάμεσα στο ποιούν και το πάσχον, αντιστοιχεί στην αρχή της ίσης δράσης και αντίδρασης, σύμφωνα με την οποία σε κάθε δράση αντιτίθεται μια ίση αντίδραση.⁹ Έτσι, η αποδοχή φυσικών θεωριών που αντέβαιναν προς τη νευτώνεια (ή και γενικότερα προς το καντιανό κατηγοριακό πλαίσιο, όπως είναι η μη ντετερμινιστική κβαντική θεωρία) έπλητταν ευθέως την καντιανή διδασκαλία. Ο αποκλεισμός των προβληματικών αρχών/εννοιών από τη γνώση ή η αναγωγή τους στη λογική έμοιαζαν πρόσφοροι τρόποι για την αντιμετώπιση των αντίστοιχων προβλημάτων.

Ας έρθουμε τώρα στο ζήτημα των μαθηματικών.¹⁰ Ο Kant είχε υποστηρίξει ότι τα μαθηματικά, δηλαδή η μαθηματική φυσική, και η (ευκλείδεια) γεωμετρία «ταιριάζουν» στην εμπειρική πραγματικότητα της (νευτώνειας) φυσικής, διότι τα μαθηματικά και η γεωμετρία θεμελιώνονται στον χρόνο και τον χώρο, τις μορφές τις καθαρής εποπτείας. Ο χρόνος και ο χώρος όμως συνιστούν ταυτόχρονα και το εποπτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αντιλαμβανόμαστε τη φύση με τις αισθήσεις, που μορφοποιεί επομένως την εμπειρία μας, δηλαδή την πραγματικότητα. Την εποχή, όμως, που άρχισαν να γράφουν οι λογικοί θετικιστές είχε αναπτυχθεί η λογική, και κυρίως η λογική

9. Βλ. π.χ. Kant 1977, κυρίως σ. 106 επ.

10. Σχετικά με την αντιπαράθεση των Λογικών Θετικιστών προς τον Kant όσον αφορά τα μαθηματικά βλ. Friedman 1991, 1992.

των σχέσεων, σε βαθμό που να επιτρέπει τη λογική θεμελίωση των μαθηματικών από τον Frege και τους Russell και Whitehead, ενώ είχαν επίσης αναπτυχθεί οι, εναλλακτικές προς την ευκλείδεια, γεωμετρίες του Gauss, του Bolyai και του Lobachevsky. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν τους θετικιστές να αμφισβητήσουν τον συνθετικό χαρακτήρα των μαθηματικών και της γεωμετρίας και τον αναγκαίο χαρακτήρα της δεύτερης. Τα μαθηματικά, ως κλάδος της λογικής πλέον, ήταν γνωστά μεν *a priori*, αλλά αναλυτικά αληθή. Επιπλέον, οι λογικές αλήθειες, κι επομένως και οι μαθηματικές, ως ταυτολογίες δεν παρείχαν γνώση του κόσμου, ήταν συμβιβάσιμες με οποιαδήποτε κατάσταση πραγμάτων. Συνεπώς, τα μαθηματικά μπορεί να ήταν συγκροτησιακά της πραγματικότητας, όμως, ως «κενά περιεχομένου» (Carnap 1930: 23), συνεισέφεραν στην οικοδόμηση της εμπειρικής πραγματικότητας μόνο τη διάταξη και οργάνωσή της. Τέλος, όπως ήδη αναφέραμε, η κλασική λογική, παρότι αληθής βάσει σύμβασης, αποτελούσε υποκατάστατο μιας αναγκαία αληθούς λογικής. Το ίδιο, βέβαια, δεν ίσχυε για την ευκλείδεια γεωμετρία. Εν όψει των εναλλακτικών γεωμετριών που είχαν ήδη κατασκευασθεί, δεν μπορούσε καμία γεωμετρία να θεωρηθεί μοναδική και αναγκαία αληθής. Επιπλέον, εν όψει των αξιωματοποιήσεων και τυποποιήσεων αυτών των γεωμετριών, δεν μπορούσε καμία να θεωρηθεί συνθετικά αληθής. Όλες ήταν αναλυτικά αληθείς, βάσει των συστατικών τους συμβάσεων. Αυτό, όμως, ίσχυε μόνο για την καθαρή γεωμετρία, όχι για τη φυσική γεωμετρία. Η τελευταία ήταν, βέβαια, συνθετική, αλλά δεν ήταν *a priori*, καθώς η επαλήθευσή της απαιτούσε εμπειρικό έλεγχο. Στον βαθμό δε που δυο γεωμετρίες επαληθεύονταν εξίσου από την εμπειρική πραγματικότητα, ήταν και οι δυο γνωσιακά ισοδύναμες και επομένως γνωσιακά εξίσου έγκυρες. Η επιλογή μεταξύ τους ήταν μεν *a priori*, καθώς βασιζόταν σε συμβατικά κριτήρια, αλλά, ακριβώς επειδή δεν θεμελιωνόταν εμπειρικά, δεν ενέπιπτε στο πεδίο του γνωσιακού. Έτσι, το ζήτημα της γεωμετρίας που θα χρησιμοποιείτο στην περιγραφή της πραγματικότητας συνιστούσε τμήμα του συνολικού προβλήματος των θεωριών και των νόμων με τους οποίους θα την περιγράψουμε (Carnap 1923).

Οι λογικοί θετικιστές γνώριζαν ότι η επαγωγή δεν είναι λογικά έγκυρος τρόπος εξαγωγής συμπερασμάτων. Γι' αυτό και αρχικά, για να εντάξουν την καθολικότητα των νόμων στο γνωσιοθεωρητικό

τους σχήμα, προσανατολίστηκαν προς δύο λύσεις. Σύμφωνα με τη μία, περιορίζεται η καθολική εμβέλεια των νόμων, οι οποίοι και νοούνται ως αθροίσματα πεπερασμένου αριθμού παρατηρησιακών προτάσεων. Ενώ, σύμφωνα με την άλλη, οι νόμοι δεν έχουν την υπόσταση (περιγραφικών) προτάσεων στην οριστική, αλλά οδηγιών για την κατασκευή προτάσεων· συνιστούν ρυθμιστικές αρχές για τη διεξαγωγή της έρευνας, προτρέποντας τον ερευνητή να κατασκευάσει ατομικές προτάσεις που να είναι επαληθεύσιμες· δεν ανήκουν, συνεπώς, στη γλώσσα της επιστήμης, αλλά στη μεταγλώσσα με την οποία περιγράφεται και αποσαφηνίζεται η γλώσσα της επιστήμης (π.χ. Ramsey 1931, Schlick 1931: 150 επ.). Με αυτό τον τρόπο οι θετικιστές είτε αρνούνται την καθολικότητα των νόμων προκειμένου να διαφυλαχθεί η εγκυρότητά τους, είτε τους αποβάλλουν από το πεδίο της επιστήμης προκειμένου να εξασφαλιστεί η δική της εγκυρότητα.

2. Η αποτυχία του λογικοθετικιστικού προγράμματος και το ζήτημα της ορθολογικότητας της επιστημονικής γνώσης

Οι προσπάθειες των λογικών θετικιστών να θεμελιώσουν τη γνώση σύμφωνα με το παραπάνω σχήμα προσέκρουσαν σε ανυπέρβλητα εμπόδια. Οι λύσεις που πρότειναν αρχικά στο πρόβλημα των φυσικών νόμων δεν ήταν ικανοποιητικές, καθώς στη μια περίπτωση αναγκάζονταν να απαρνηθούν την καθολικότητά τους, ενώ στη δεύτερη οι νόμοι δεν ανήκαν καν στο σώμα της επιστημονικής γνώσης. Οι θέσεις τους, έτσι, έρχονταν σε πλήρη αντίθεση προς την αξίωση καθολικότητας της φυσικής επιστήμης. Εξίσου μη ικανοποιητικό αποδείχθηκε και το θεμέλιο της εμπειρικής γνώσης, τα δεδομένα των αισθήσεων, καθώς εντέλει αποδείχθηκε ανεπαρκές για τη θεμελίωση μιας διυποκειμενικής επιστημονικής γνώσης,¹¹ πράγμα που αντέβαινε

11. Αρχικά το πρόβλημα αφορούσε τις ίδιες τις προτάσεις-πρωτόκολλο: αν ανήκαν στην επιστημονική διαδικασία, η θέση τους ήταν στην αρχή της· η συγκρότηση όμως της διυποκειμενικότητας ανήκει σε μεταγενέστερα στάδια· έτσι, η επιστήμη μοιάζει να στερείται διυποκειμενικών θεμελίων. Βλ. Neurath 1932, 1931b, Carnap 1932a, Schlick 1934.

προς τη συστατική της επιστήμης αξίωση διυποκειμενικότητας. Γι' αυτό και πολύ σύντομα υιοθετήθηκε ως εναλλακτική (π.χ. Carnap 1930: 24)¹² λύση η άποψη του Neurath (1931a, 1931b, 1931c) ότι βάση της αναγωγής της εμπειρικής γνώσης θα πρέπει να είναι ο διυποκειμενικός, φυσικός κόσμος των τριδιάστατων αντικειμένων, των ιδιοτήτων τους και των σχέσεών τους. Επιπλέον, οι μη κλασικές λογικές που άρχισαν να κατασκευάζονται υπονόμισαν την αξίωση δεσμευτικότητας της κλασικής λογικής που είχε χρησιμεύσει μέχρι τότε ως αναγκαίο «συγκροτησιακό» της πραγματικότητας πλαίσιο και άφηναν ανοιχτό το ενδεχόμενο να χρησιμοποιηθούν προς τον σκοπό αυτό άλλες λογικές, κι επομένως ανοιχτό και το ζήτημα των κριτηρίων επιλογής μεταξύ αυτών των λογικών. Τέλος, η αποτυχία των θετικιστών να επιδείξουν έστω και μία ικανοποιητική πλήρη αναγωγή εμπειρικής πρότασης είτε σε δεδομένα των αισθήσεων¹³ είτε σε φυσικά δεδομένα σήμαινε ότι αθεμελίωτη δεν ήταν μόνο η καθολικότητα των νόμων/θεωριών, αλλά και το περιεχόμενο της οποιασδήποτε γνώσης. Αυτό σήμαινε ότι δεν μπορούσε πλέον το γνωσιακό περιεχόμενο μιας πρότασης να ταυτίζεται με το εμπειρικό της περιεχόμενο, καθώς το πρώτο δεν ήταν αναγώγιμο σε εμπειρικά δεδομένα και επομένως δεν ήταν επαληθεύσιμο από αυτά. Επιπλέον, το μη εμπειρικό, γνωσιακό περιεχόμενο μιας πρότασης δεν μπορούσε εύκολα να διαχωρισθεί από το εμπειρικό της περιεχόμενο, προκειμένου να αποκλεισθεί από τη σφαίρα της γνώσης κατά το πρότυπο των συμβατικών κριτηρίων επιλογής εναλλακτικών θεωριών και εμπειρικών γεωμετριών. Αυτό σήμαινε ότι στο εσωτερικό μιας πρότασης, εκτός από το μη γνωσιακό, υπάρχει και ένα μη εμπειρικό, γνωσιακό «πλεόνασμα» και αυτό ως γνωσιακό χρήζει θεμελίωσης. Έτσι, σιγά σιγά πολλαπλασιάζονταν τα συστατικά, γνωσιακά ή μη, που δεν μπορούσαν να θεμελιωθούν σύμφωνα με το ακραίο λογικοθετικιστικό πρότυπο, και εξασθένιζε η ισχύς του σκεπτικού με το οποίο μερικά από αυτά αποκλείονταν από το πεδίο της γνώσης. Το αποτέλεσμα ήταν η απο-

12. Ο Schlick, αν και προσπάθησε να συμβιβάσει τις δύο λύσεις (τον θετικισμό και τον ρεαλισμό ή υλισμό), στην ουσία παρέμεινε οπαδός της πρώτης (Schlick 1932, 1934).

13. Οι αναγωγές του Carnap στο *Aufbau* ήταν πλήρεις μόνον όσον αφορά ορισμένα σημεία των προκαταρκτικών σταδίων, ενώ σε σχέση με τα ανώτερα στάδια που αφορούν τη διυποκειμενική γνώση ήταν μη πλήρη σχεδιάσματα, κατευθυντήριες γραμμές.

δοχή ενός σημαντικού, εμπειρικά μη θεμελιώσιμου, γνωσιακού πλεονάσματος. Το πρόβλημα της θεμελίωσης του καντιανού συνθετικού αργιότι, με τα νέα περιεχόμενα που υποδείκνυαν οι νέες επιστημονικές γνώσεις, δεν είχε λυθεί ούτε μπορούσε να λυθεί με τον τρόπο που πρότεινε ο Λογικός Θετικισμός.

Η αποτυχία του ακραίου λογικοθετικιστικού εγχειρήματος είχε, φυσικά, επιπτώσεις και για τη νοηματοθεωρία των θετικιστών, καθώς σύμφωνα με αυτήν νόημα είχαν μόνον οι πλήρως επαληθεύσιμες προτάσεις, εκείνες δηλαδή οι οποίες είτε αναφέρονταν άμεσα σε δεδομένα των αισθήσεων ή φυσικά αντικείμενα είτε ήταν αναγώγιμες σε παρατακτικά συνδεδεμένες τέτοιες προτάσεις. Έτσι, όσον αφορά τη θεωρητική γλώσσα, προέκυψε το πρόβλημα του νοηματικού «πλεονάσματος» που δεν αντλεί από την παρατήρηση, καθώς έγινε πλέον αποδεκτό ότι, εφόσον οι θεωρητικές προτάσεις δεν είναι πλήρως αναγώγιμες/επαληθεύσιμες, το νόημά τους συνίσταται στη διαδικασία (μη πλήρους) τεκμηρίωσης ή επικύρωσής τους από την παρατήρηση, ενώ οι προτάσεις που δεν τεκμηριώνονται άμεσα από την παρατήρηση θεωρήθηκαν ότι αντλούν το οποιοδήποτε εμπειρικό τους νόημα από τις σχέσεις τους με προτάσεις που νοηματοδοτούνται άμεσα, αλλά ελλιπώς, από αυτήν. Επιπλέον, εφόσον μερικές επιστημονικές προτάσεις δεν επικυρώνονται άμεσα από την παρατήρηση, εγκαταλείφθηκε η θέση ότι η εμπειρία ελέγχει και νοηματοδοτεί μεμονωμένες προτάσεις και υιοθετήθηκε η θέση ότι η νοηματοδότηση, όπως και ο εμπειρικός έλεγχος, είναι ολιστική: μια θεωρία (ή και η σύνολη γνώση) νοηματοδοτείται και ελέγχεται ως όλο από την εμπειρία.

Καθώς συναντούσαν δυσκολίες, οι θέσεις των λογικών θετικιστών απομακρύνονταν όλο και περισσότερο από το πρότυπο της εμπειρικής γνώσης που θεμελιώνεται με λογικά έγκυρο τρόπο σε έγκυρα εμπειρικά δεδομένα και της γλώσσας που νοηματοδοτείται πλήρως από την εμπειρία και τις συμβάσεις της κλασικής λογικής. Με άλλα λόγια, οι λογικοί θετικιστές αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν το αναπόδραστο τόσο των επιστημολογικών θέσεων ότι η θεωρία (μεταξύ των οποίων και τα κατηγοριακά γνωρίσματα της πραγματικότητας) υπερβαίνει την παρατήρηση, ότι η παρατήρηση είναι θεωρητικά συγκροτημένη και ότι η γνώση θεμελιώνεται ολιστικά, όσο και των παραπάνω νοηματοθεωρητικών θέσεων. Εφεξής οι προσπάθειές τους θα στόχευαν όχι τόσο στο να παρακάμψουν αυτές τις θέ-

σεις,¹⁴ αλλά στο να δείξουν ότι η επιστημονική γνώση είναι ορθολογική παρ' όλη την ισχύ τους. Με άλλα λόγια, οι θετικιστές αναγκάστηκαν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που αρχικά επιχείρησαν να αποφύγουν με τον αποκλεισμό των προβληματικών συστατικών από το πεδίο της γνώσης και του νοήματος.

Οι παραπάνω θέσεις καθιστούν προβληματική αφενός μεν την ορθολογικότητα της επιστημονικής γνώσης, αφετέρου δε τη νοηματοδότηση της γλώσσας στην οποία εκφράζεται. Και η θεωρία και το νόημα υπερβαίνουν το παρατηρησιακό, εμπειρικό τους θεμέλιο. Οπότε προκύπτουν τα παράλληλα προβλήματα του πώς θεμελιώνεται το θεωρητικό και πώς νοηματοδοτείται το νοηματικό πλεόνασμα, εφόσον δεν θεμελιώνεται και δεν νοηματοδοτείται εμπειρικά. Βάσει ποίων επιπρόσθετων κριτηρίων, δηλαδή, γίνεται αποδεκτή ή θα όφειλε να γίνεται αποδεκτή μια θεωρία και ποιοι είναι οι επιπρόσθετοι παράγοντες που προσδιορίζουν το νόημα των εκφράσεών της; Επιπλέον, εφόσον η θεωρία δεν θεμελιώνεται με λογική εγκυρότητα στην παρατήρηση, αλλά απλώς επικυρώνεται από αυτήν, οι θεωρίες είναι αναθεωρήσιμες. Αυτό σημαίνει ότι η επιστημονική γνώση δεν μπορεί να εξελίσσεται σωρευτικά, αλλά θα πρέπει να εξελίσσεται με την αντικατάσταση θεωριών· ενώ η γλώσσα δεν εμπλουτίζεται προσθετικά με νέες εκφράσεις, αλλά με την αντικατάσταση εκφράσεων ή την τροποποίηση του νοήματός τους. Οπότε προκύπτουν τα προβλήματα της συγκρισιμότητας θεωριών και της ορθολογικής επιλογής μεταξύ τους. Τα προβλήματα αυτά εντείνονται με την υιοθέτηση του επιστημολογικού και νοηματικού ολισμού. Εφόσον η σύνολη γνώση τεκμηριώνεται βάσει της σύνολης παρατήρησης, δεν υφίσταται κάποιο αυτόνομο τμήμα της κοινό σε διαδοχικές θεωρίες – ολόκληρες θεωρίες αντικαθίστανται από ολόκληρες θεωρίες. Και εφόσον οι συστατικές εκφράσεις μιας θεωρίας νοηματοδοτούνται από τη σύνολη παρατήρηση, το νόημα όλων τους μεταβάλλεται από θεωρία σε θεωρία. Τα προβλήματα αυτά οξύνονται περαιτέρω όταν γίνεται αποδεκτό ότι η παρατήρηση είναι θεωρητικά συγκροτημένη. Πρώτον, διότι εκλείπει

14. Πράγμα το οποίο συνέχιζαν να κάνουν ορισμένοι θετικιστές, κυρίως οι νεότεροι ή εκείνοι που δεν ανήκαν στον Κύκλο της Βιέννης και δεν είχαν επομένως τις καντιανές καταβολές και τον όλο προβληματισμό που διέκρινε τον αρχικό Λογικό Θετικισμό.

πλέον κάθε θεωρητικά ουδέτερο τεκμήριο που θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση σύγκρισης μεταξύ θεωριών και επιλογής της πλέον τεκμηριωμένης· και δεύτερον, διότι εκλείπει κάθε νοηματοδοτικός παράγοντας κοινός σε διαδοχικές θεωρίες. Τόσο η θεμελίωση της γνώσης όσο και η νοηματοδότηση της θεωρίας είναι εσωτερικές στη θεωρία και δεν παραπέμπουν σε τίποτα έξω απ' αυτήν. Η διάκριση θεωρίας και παρατήρησης εξασθενεί και εκλείπει, έτσι ώστε, σε συνδυασμό με το δόγμα του ολισμού, οι προτάσεις μιας θεωρίας να αλληλοτεκμηριώνονται και να αλληλονοηματοδοτούνται μέσω των σχέσεων μεταξύ τους. Αποτέλεσμα είναι ο επιστημολογικός και οντολογικός σχετικισμός.

Και οι δύο θεωρητικοί που πραγματευόμαστε έχουν ως αφετηρία τους λίγο πολύ τις παραπάνω επιστημολογικές παραδοχές. Ο Quine οπωσδήποτε δέχεται ότι η θεωρία υπερβαίνει την παρατήρηση, ότι η παρατήρηση είναι θεωρητικά συγκροτημένη και ότι η συνολική γνώση ελέγχεται από τη σύνολη παρατήρηση. Όσο για τον Carnap, ενώ δέχεται την πρώτη και την τρίτη θέση (π.χ. Carnap 1937: 318),¹⁵ είναι ίσως αμφισβητήσιμο αν και κατά πόσο δέχεται τη δεύτερη. Στον βαθμό που θεωρεί τη γλώσσα συγκροτησιακή της πραγματικότητας, όπως θα δούμε παρακάτω, και μάλιστα αναφέρεται στις γλώσσες των φυσικών αντικειμένων και των αισθητηριακών δεδομένων ως εναλλακτικές γλώσσες (Carnap 1956a: 207), θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι δέχεται τουλάχιστον πως η παρατήρηση είναι αποτέλεσμα κάποιων συγκροτησιακών διεργασιών – αλλά όχι κατ' ανάγκην θεωριών με τη στενή σημασία του όρου.¹⁶ Οπωσδήποτε, πάντως, δέχεται ότι η παρατήρηση είναι αναθεωρήσιμη, ότι μπορούμε δηλαδή να αρ-

15. Βλ. και Irzik and Gruenberg 1995, όπου υποστηρίζεται, εναντίον του Earman 1993, ότι ο Carnap αποδεχόταν και μια μορφή σημασιολογικού ολισμού.

16. Βλ. όμως Irzik and Gruenberg 1995, όπου υποστηρίζεται ότι ο Carnap δεχόταν τη θεωρητική (με τη στενή σημασία του όρου) συγκρότηση της παρατήρησης. Αντίθετα, οι Irzik και Gruenberg δεν δέχονται ότι, κατά τον Carnap, η γλώσσα ή η θεωρία είναι συγκροτησιακή της πραγματικότητας. Εφόσον, όμως, ο Carnap διδάσκει ότι η οντολογία εξαρτάται από τη γλώσσα και ότι η παρατήρηση είναι θεωρητικά συγκροτημένη (όπως επιχειρηματολογούν οι παραπάνω συγγραφείς), έπεται ότι στην καρναπιανή διδασκαλία εμπλέκεται και η θέση ότι τόσο η γλώσσα όσο και η θεωρία είναι συγκροτησιακές της πραγματικότητας – μέχρι έναν βαθμό τουλάχιστον.

νηθούμε να αναγνωρίσουμε (Carnap 1937: 318) ή να θεωρήσουμε μη έγκυρη (Carnap 1937: 317) μια πρόταση-πρωτόκολλο (Protokollsatz) για διάφορους λόγους, όπως είναι τα λάθη στη διεξαγωγή πειραμάτων, οι παραισθήσεις, τα σφάλματα μνήμης. Μέλημα των θεωρητικών αυτών είναι να υπερασπιστούν την ορθολογικότητα ή την αντικειμενικότητα της επιστήμης έναντι του επαπειλούμενου γνωσιακού σχετικισμού. Μάλιστα, οι «αντι-σχετικιστικές στρατηγικές» τους έχουν ένα κοινό γνώρισμα: ορίζουν τη γλώσσα και τη σχέση γλώσσας-γνώσης κατά τέτοιον τρόπο ώστε να καταστήσουν την επιστημονική (όπως τη νοεί ο καθένας τους) γνώση ορθολογική και αντικειμενική.

Carnap: τα πολλαπλά γλωσσικά πλαίσια

3. Η διάκριση μεταξύ αναλυτικών και συνθετικών προτάσεων και οι καρναπιανές γλώσσες

Συστατική της λογικοθετικιστικής επιστημολογίας είναι η διάκριση μεταξύ αναλυτικών και συνθετικών προτάσεων. Βάσει αυτής επιτυγχάνεται μια εξαντλητική ταξινόμηση των επιστημών στις λογικομαθηματικές και στις εμπειρικές, ανάλογα με τα αρμόζοντα κριτήρια επαλήθευσης, η οποία δεν αποστερεί το νόημα, κι επομένως την τιμή αλήθειας, από τις πρώτες λόγω του μη εμπειρικού τους χαρακτήρα. Οι αναλυτικές προτάσεις διακρίνονται από τις συνθετικές βάσει των παραγόντων που διαμορφώνουν την τιμή αλήθειάς τους. Μια πρόταση είναι αναλυτική εφόσον είναι αληθής συνεπεία του νοήματός της. Π.χ. η πρόταση «Όλοι οι εργένηδες είναι ανύπαντροι» είναι αληθής, διότι ο όρος «εργένης» σημαίνει ή ορίζεται ως «ανύπαντρος άντρας», εμπεριέχει δηλαδή νοηματικά το συστατικό «ανύπαντρος». Και αντίστοιχα, μια πρόταση είναι αντιφατική εφόσον είναι ψευδής συνεπεία του νοήματός της. Μια συνθετική πρόταση, αντίθετα, είναι αληθής ή ψευδής και συνεπεία του νοήματός της και συνεπεία τού πώς είναι ο κόσμος (δηλαδή η εξωγλωσσική πραγματικότητα). Π.χ. αν η πρόταση

«Όλοι οι εργένηδες είναι κοντοί» είναι αληθής ή ψευδής, εξαρτάται τόσο από το νόημά της όσο και από το αν όλοι οι εργένηδες (δηλαδή τα πράγματα που ορίζονται ως εργένηδες από το νόημα του όρου) πράγματι είναι κοντοί. Έτσι, όταν πρόκειται για αναλυτική πρόταση, δεν απαιτείται καμία εμπειρική έρευνα για να αποφανθούμε αν είναι αληθής, αλλά αρκεί η γνώση της αντίστοιχης γλώσσας, δηλαδή των συμβάσεών της, γι' αυτό και η γνώση των ζητημάτων που πραγματεύονται οι αναλυτικές προτάσεις είναι *a priori*. Ενώ όταν η πρόταση είναι συνθετική, εκτός από γνώση γλώσσας, απαιτείται και εξωγλωσσική γνώση για να αποφανθούμε αν είναι αληθής ή ψευδής, γι' αυτό και η γνώση των ζητημάτων που πραγματεύονται οι συνθετικές προτάσεις είναι *a posteriori*. Βλέπουμε ότι η διάκριση αυτή επιτρέπει στους λογικούς θετικιστές να θεωρήσουν τις λογικομαθηματικές προτάσεις επιστημονικές, αν και μη εμπειρικές, καθώς τους παρέχει μια εναλλακτική λύση όσον αφορά τη μέθοδο επαλήθευσής τους: οι λογικομαθηματικές προτάσεις, αν και μη εμπειρικές, έχουν νόημα διότι είναι αναλυτικές προτάσεις και η μέθοδος επαλήθευσής τους είναι ενδογλωσσική και αναφέρεται αποκλειστικά στο νόημα των συστατικών τους εκφράσεων. Οι προτάσεις αυτές είναι αληθείς συνεπεία των αντίστοιχων γλωσσικών συμβάσεων.

Ο Carnap, επιπλέον, χρησιμοποιεί τη διάκριση αυτή για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα του νοηματικού πλεονάσματος που προβάλλει όταν πλέον γίνεται συνείδηση στους θετικιστές ότι το πρόβλημα του υποπροσδιορισμού της θεωρίας από την παρατήρηση δεν μπορεί να παρακαμφθεί με τον αποκλεισμό του θεωρητικού/νοηματικού πλεονάσματος από την περιοχή της γνώσης. Υποστηρίζει ότι η γλώσσα είναι συγκροτησιακή της πραγματικότητας και ότι τα επιπρόσθετα στοιχεία με τα οποία επενδύει τον κόσμο προσδιορίζονται βάσει πρακτικών αξιών (Carnap 1937: 320, 332). Οι αναλυτικές προτάσεις μιας γλώσσας είναι οι φορείς αυτού του νοηματικού πλεονάσματος, του συμβατικού, καθότι γνωσιακά αυθαίρετου, στοιχείου με το οποίο επενδύουμε τον κόσμο προκειμένου να αποκτήσουμε γνώση του. Με άλλα λόγια, οι αναλυτικές προτάσεις και το νόημα των εκφράσεων μιας γλώσσας δεν προσδιορίζονται εμπειρικά σε σχέση προς τα γνωρίσματα της πραγματικότητας, κι επομένως και προς την αντίστοιχη γνώση μας, αλλά σε σχέση προς κάποιες αξίες. Έτσι, ο Carnap, αποδεχόμενος την ύπαρξη αναλυτικών προτάσεων, αποδέχεται αφενός

μεν μια σαφή διάκριση μεταξύ γνώσης νοήματος, δηλαδή συμβάσεων, και (εξωγλωσσικής) εμπειρικής γνώσης, αφετέρου δε το αμετάβλητο της γλώσσας, δηλαδή του νοήματος, απέναντι σε μεταβολές στην εμπειρική γνώση. Κι αυτό διότι, αποδεχόμενος την ύπαρξη αναλυτικών προτάσεων, αποδέχεται την ύπαρξη προτάσεων που δεν μπορούν να καταστούν ψευδείς από αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας. Πράγμα το οποίο σημαίνει ότι το νόημα των αντίστοιχων εκφράσεων θωρακίζεται από τις γνώσεις μας και δεν διαμορφώνεται από αυτές. Π.χ. αν η πρόταση «Τα ηλεκτρόνια είναι αρνητικά φορτισμένα» είναι αναλυτική, τότε δεν μπορούμε να ανακαλύψουμε ότι υπάρχουν ηλεκτρόνια με θετικό φορτίο. Μια τέτοια ανακάλυψη, δηλαδή, θα προϋπέθετε τη μεταβολή του νοήματος της λέξης «ηλεκτρόνιο» όσον αφορά τον παράγοντα της αρνητικής φόρτισης. Έτσι, από μια τέτοια έρευνα θα οδηγούμασταν στο συμπέρασμα ότι τα εν λόγω σωματίδια δεν είναι ηλεκτρόνια, διότι τι συνιστά ηλεκτρόνιο καθορίζεται γλωσσικά, δηλαδή συμβατικά, από το νόημα των αντίστοιχων όρων, και όχι από την πραγματικότητα και την αντίστοιχη γνώση μας. Θα δούμε παρακάτω ότι αυτή ακριβώς η θέση προκάλεσε πολλές δυσκολίες στις απόπειρες του Carnap να ορίσει τις αναλυτικές προτάσεις μιας γλώσσας, δηλαδή το νοηματικό πλεόνασμά της, και τον οδήγησε σε αλλεπάλληλες τροποποιήσεις των αντίστοιχων απόψεών του, αν και ποτέ δεν απαρνήθηκε την ύπαρξη αναλυτικών προτάσεων.

Μια γλώσσα, σύμφωνα με τον Carnap,¹⁷ προσδιορίζεται από ένα συστημα κανόνων που ως σύνολο ορίζουν, μεταξύ άλλων, το νόημα όλων των εκφράσεών της. Από τους κανόνες αυτούς θα μας απασχολήσουν μόνο τα αιτήματα νοήματος (meaning postulates),¹⁸ διότι αυτά είναι που ορίζουν, μαζί με τη λογική της γλώσσας, τις αναλυτικές της προτάσεις. Τα αιτήματα νοήματος είναι οι προτάσεις οι οποίες ως σύνολο ορίζουν το νόημα των εξωλογικών (μη συγκατηγορηματικών) όρων της γλώσσας.¹⁹ Ένα ένα, δηλαδή, τα αιτήματα αυτά καθορίζουν κάποια πτυχή του νοήματος ενός ή περισσότερων όρων συσχετίζοντάς τους με άλλους όρους της γλώσσας, ενώ όλα μαζί καθο-

17. Αναφέρεται κυρίως σε τυπικές γλώσσες ή σε τυποποιήσεις της επιστημονικής γλώσσας.

18. Σε μεταγενέστερά του έργα ο Carnap τα ονομάζει αιτήματα A (A-postulates). Βλ. π.χ. Carnap 1966: 261.

19. Ενώ το σύνολο των λογικών αξιωμάτων ορίζει το νόημά των λογικών όρων.

ρίζουν πλήρως τις νοηματικές σχέσεις που υφίστανται μεταξύ όλων των όρων της γλώσσας. Τα αιτήματα νοήματος δηλαδή αποτελούν έναν υπόρρητο ορισμό (implicit definition) των αντίστοιχων όρων. Πρόκειται για προτάσεις οι οποίες τίθενται συμβατικά ως αληθείς και οι οποίες ορίζουν το νόημα των όρων που απαντώνται σ' αυτές. Ο Carnap δηλαδή αντικαθιστά τους ρητούς και τους συμφρασιακούς (Gebrauchsdefinitionen) ορισμούς, των οποίων την ύπαρξη εγγυώταν οι αναγωγιστικές θέσεις της ακραίας λογικοθετικιστικής διδασκαλίας (Carnap 1928a: 51-53), με υπόρρητους ορισμούς. Στα αιτήματα νοήματος συμπεριλαμβάνονται τόσο προτάσεις που συσχετίζουν θεωρητικούς όρους με θεωρητικούς όρους και παρατηρησιακούς με παρατηρησιακούς, όσο και προτάσεις που συσχετίζουν τους πρώτους με τους δεύτερους. Οι τελευταίες αυτές προτάσεις συνιστούν τις προτάσεις αναγωγής (reduction sentences)²⁰ που ερμηνεύουν τους θεωρητικούς όρους μιας γλώσσας συνδέοντάς τους με παρατηρησιακούς όρους, κι επομένως έμμεσα με την παρατηρήσιμη πραγματικότητα (Carnap 1936-37). Οι προτάσεις αυτές δηλαδή δίνουν εμπειρικό νόημα στους θεωρητικούς όρους προσδιορίζοντας εμπειρικές συνθήκες εφαρμογής τους. Ένα τέτοιο σύστημα αιτημάτων, που συνδέει άμεσα ή έμμεσα τόσο όρους μεταξύ τους, όσο και εντέλει όρους με την εμπειρική πραγματικότητα, μας επιτρέπει να αποφανθούμε ως προς την αλήθεια ή το ψεύδος μιας πρότασης με δύο τρόπους: πρώτον, ενδογλωσσικά – εξετάζοντας αν η αλήθειά της ακολουθεί λογικά από τα αιτήματα νοήματος· και δεύτερον, εξωγλωσσικά – διεξάγοντας εμπειρική έρευνα σύμφωνα με τους κανόνες εμπειρικής επικύρωσης που εμπεριέχονται υπόρρητα στα αιτήματα νοήματος.²¹ Σύμφωνα με αυτό το σχήμα, οι αναλυτικές προτάσεις μιας γλώσσας είναι εκείνες οι προτάσεις της που ακολουθούν логи-

20. Η καρναπιανή ορολογία δεν πρέπει να μας παραπλανά έτσι ώστε να μας οδηγεί να ταυτίζουμε αυτές τις προτάσεις με τις αναγωγές του ακραίου Λογικού Θετικισμού. Οι προτάσεις αυτές είναι βέβαια αναγωγιστικές, αλλά εδώ πρόκειται για μια μη πλήρη αναγωγή μέσω ορισμών που νοηματοδοτούν μόνον μερικώς τους αντίστοιχους όρους. Βλ. π.χ., Carnap 1936: κυρίως §§ 1-4, 8, 10.

21. Αποδεχόμενος μια επαληθευτική θεωρία του νοήματος, ο Carnap δέχεται ότι η μέθοδος επαληθευσης ή επικύρωσης μιας πρότασης εμπεριέχεται στο νόημά της. Στην περίπτωση μας, δηλαδή, στο νόημα του συνόλου των αιτημάτων νοήματος που αφορούν άμεσα ή έμμεσα τις λέξεις που απαντώνται στην αντίστοιχη πρόταση.

κά, σύμφωνα δηλαδή με την παραγωγική λογική της γλώσσας, από τα αιτήματα νοήματος. Έτσι, για να αποφανθούμε ποιες προτάσεις είναι αναλυτικά αληθείς αρκεί η γνώση της γλώσσας. Το ίδιο ισχύει και για τις αντιφατικές προτάσεις, των οποίων το ψεύδος εξίσου απορρέει από την παραγωγική λογική της γλώσσας και τα αιτήματα νοήματός της. Συνθετικές είναι οι υπόλοιπες προτάσεις της γλώσσας, των οποίων η τιμή αλήθειας εξαρτάται από τη φύση της πραγματικότητας και κρίνεται με εμπειρική έρευνα.

Έχοντας κατασκευάσει μια γλώσσα, έχουμε κατασκευάσει το πλαίσιο το οποίο αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την απόκτηση εμπειρικής γνώσης. Με τη γλώσσα καθορίζουμε αφενός μεν την οντολογία μας, δηλαδή τις έννοιες που θα χρησιμοποιήσουμε για να περιγράψουμε τον κόσμο και να διατυπώσουμε θεωρίες γι' αυτόν, και αφετέρου τους κανόνες εμπειρικού ελέγχου που θα χρησιμοποιήσουμε για να κρίνουμε τις αντίστοιχες συνθετικές περιγραφές και θεωρίες (Carnap 1956a: 208). Οι αναλυτικές περιγραφές της πραγματικότητας, αντίθετα, δεν ελέγχονται εμπειρικά· συνιστούν τη γνωσιακά αυθαίρετη συνεισφορά μας στη συγκρότηση της πραγματικότητας. Έτσι, μια γλώσσα όπως τη νοεί ο Carnap πληροί το θετικιστικό, νοηματοθεωρητικό αίτημα παροχής, μέσω του νοήματος των εκφράσεών της, συνθηκών επαλήθευσης/τεκμηρίωσης ή εφαρμογής τους.

4. Η επιλογή γλώσσας ως αναστοχαστική κρίση

Το ερώτημα που προκύπτει τώρα είναι πώς επιλέγουμε τα αιτήματα νοήματος μιας γλώσσας και, γενικεύοντας, με τι κριτήρια επιλέγουμε τη γλώσσα που θα χρησιμοποιήσουμε προκειμένου να αποκτήσουμε γνώση. Εφόσον η θεωρία υπερβαίνει την παρατήρηση, η κατασκευή της γλώσσας που προσδιορίζει την οντολογία της είναι γνωσιακά αυθαίρετη. Κατά τη συζήτηση των συστατικών κανόνων μιας γλώσσας που προτείνει ο ίδιος στο *The Logical Syntax of Language*, ο Carnap εισάγει την Αρχή της Ανοχής (Principle of Tolerance) για να διευθετήσει το ζήτημα: «*Η δουλειά μας δεν είναι να θέτουμε απαγορεύσεις, αλλά να καταλήγουμε σε συμβάσεις*» (Carnap 1937: 51). Και την επεξηγεί γράφοντας: «*Στη λογική δεν υπάρχει ηθική. Ο καθένας*

είναι ελεύθερος να κτίσει τη δική του λογική, δηλαδή τη δική του μορφή γλώσσας, όπως επιθυμεί. Το μόνο που αξιώνουμε από εκείνον είναι ότι, αν θέλει να τη θέσει υπό συζήτηση, θα πρέπει να διατυπώσει τις μεθόδους του καθαρά και να δώσει συντακτικούς κανόνες αντί για φιλοσοφικά επιχειρήματα» (Carnap 1937: 52). Ενώ στον πρόλογο του βιβλίου αυτού γράφει πως θέση του είναι «ότι έχουμε απόλυτη ελευθερία ως προς όλες της πτυχές όσον αφορά τις μορφές της γλώσσας· ότι τόσο οι μορφές κατασκευής προτάσεων όσο και οι κανόνες μετασχηματισμού ... μπορούν να επιλεγούν εντελώς αυθαίρετα» (Carnap 1937: xv). Ο Carnap πραγματεύεται αυτό το ζήτημα διεξοδικά στο μεταγενέστερό του άρθρο «Empiricism, Semantics and Ontology» όταν διακρίνει μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών ερωτήσεων/απαντήσεων. Οι εσωτερικές ερωτήσεις τίθενται και απαντώνται εντός του πλαισίου μιας γλώσσας· πρόκειται δηλαδή για τις (επιστημονικές) ερωτήσεις ως προς την τιμή αλήθειας μιας πρότασης τις οποίες πραγματευθήκαμε παραπάνω και οι οποίες πάντα έχουν απάντηση εφόσον η γλώσσα, μέσω των αιτημάτων νοήματος που την προσδιορίζουν, παρέχει μια μέθοδο επικύρωσης των προτάσεων αυτών. Αυτός εξάλλου είναι ο σκοπός της σύστασης της αντίστοιχης γλώσσας. Αντίθετα, οι εξωτερικές ερωτήσεις, ο χώρος της φιλοσοφίας, τίθενται εκτός του πλαισίου μιας γλώσσας και έχουν ως αντικείμενό τους τη σύσταση γλώσσας, κι επομένως και κανόνες τεκμηρίωσης. Και στο άρθρο αυτό, λοιπόν, ο Carnap υποστηρίζει ρητά ότι «είμαστε ελεύθεροι να επιλέξουμε» (Carnap 1956a: 208) όποια γλώσσα θέλουμε· είναι «ζήτημα απόφασης» (Carnap 1956a: 207· επίσης Carnap 1956a: 221, Carnap 1937: 332). Οι διατυπώσεις αυτές εύκολα οδηγούν σε σχετικιστικά και ανορθολογικά συμπεράσματα. Και πράγματι, υπάρχει μια μακρά παράδοση που θέλει τον Carnap να διδάσκει ότι η επιλογή γλώσσας είναι ανορθολογική (π.χ. Klemke 1970: 290-95, Goldstick 1971: 254, Friedman 1991: 516, 519, Friedman 1992: 92-94), ενώ πρόσφατες μελέτες παρομοιάζουν τον Carnap με τον Kuhn (π.χ. Reische 1991, Irzik and Gruenberg 1995).

Στη συνέχεια αυτής της ενότητας θα επιχειρηματολογήσουμε υπέρ μιας καντιανής θεώρησης της διδασκαλίας του Carnap σχετικά με το ζήτημα της επιλογής γλώσσας. Θα υποστηρίξουμε ότι η επιλογή γλώσσας βασίζεται σε *αναστοχαστικές κρίσεις* (reflektierende Urteile), σε αντίθεση προς την απόδοση τιμής αλήθειας σε μια πρόταση

μέσα στο πλαίσιο μιας γλώσσας, η οποία βασίζεται σε προσδιοριστικές κρίσεις (bestimmende Urteile). Στις προσδιοριστικές κρίσεις η έννοια, ο κανόνας, η αρχή, το γενικό υπό το οποίο υπάγεται το επιμέρους είναι δεδομένο· στις αναστοχαστικές κρίσεις δεδομένο είναι το επιμέρους, εκείνο που χρήζει προσδιορισμού μέσω εννοιών, ενώ το γενικό είναι προς εξεύρεση. Η αναστοχαστική κρίση, η εξεύρεση του γενικού στο οποίο θα υπαχθεί το επιμέρους, καθοδηγείται από ρυθμιστικές αρχές οι οποίες αναφέρονται σε ζητήματα που αφορούν τη συνολική θεωρητική γνώση, το ότι λ.χ. προϋπόθεσή της είναι η δυνατότητα να νοηθεί ως σύστημα, να σχετίζεται με θεωρητικούς και πρακτικούς σκοπούς κ.ο.κ. Οι ρυθμιστικές αυτές αρχές διαφέρουν από τις συγκροτησιακές αρχές στο ότι δεν προσδιορίζουν το αντίστοιχο γενικό. Ξεκινώντας δηλαδή από αυτές, δεν οδηγούμαστε μονοσήμαντα στο ζητούμενο γενικό. Οι ρυθμιστικές αρχές αποτελούν απλώς ένα χαλαρό πλαίσιο όρων/αξιών που θα πρέπει να εκπληρώνει η γνώση και επομένως οι ζητούμενες έννοιες/αρχές, προκειμένου η εξεύρεσή τους να διευκολύνεται, μη όντας εντελώς ανεομάτιστη, και η αντίστοιχη γνώση να ταιριάζει με τους θεωρητικούς και πρακτικούς μας σκοπούς. Υπάρχουν, όμως, δυνάμει πολλά τέτοια συστήματα (εμπειρικών) εννοιών/αρχών που να πληρούν τις ρυθμιστικές αρχές. Οι αρχές αυτές δεν εγγυώνται την εξεύρεση του γενικού – γι' αυτό δεν είναι και συγκροτησιακές – είναι όμως αντικειμενικές από την άποψη ότι η αποτυχία πραγματοποίησής τους, εξεύρεσης δηλαδή ενός αντίστοιχου γενικού, δεν υποσκάπτει την εγκυρότητά τους.²² Με τη συζήτηση των εξωτερικών ερωτήσεων/απαντήσεων, ο Cairns αντίστοιχα περιγράφει το αναστοχαστικό πλαίσιο το οποίο θέτει τους όρους που πρέπει να εκπληρώνει το γενικό στο οποίο θα υπαχθεί το επιμέρους προκειμένου να παραχθεί γνώση: που πρέπει να εκπληρώνει δηλαδή μια γλώσσα, ένα εννοιακό σχήμα οι έννοιες του οποίου φέρουν μαζί τους τα κριτήρια εφαρμογής τους βάσει των οποίων κρίνεται η αλήθεια ή το ψεύδος των αντίστοιχων προτάσεων, δηλαδή επιτελούνται προσδιοριστικές κρίσεις. Το πλαίσιο αυτό, όπως θα δούμε, αναφέρεται σε ζητήματα συνολικής γνώσης, των προϋποθέσε-

22. Βλ. π.χ. Kant 1974: κυρίως την *Πρώτη Εισαγωγή* (ελληνική μετάφραση: Kant 1996) και την *Εισαγωγή*.

ών της και των σκοπών που εξυπηρετεί, και θέτει ερωτήματα ως προς την πιο σκόπιμη και πρόσφορη γλώσσα για την επίτευξή της. Έτσι, το καντιανό συνθετικό *a priori* με τα νέα περιεχόμενά του, δηλαδή το καρναπιανό γλωσσικό πλαίσιο, δεν είναι πλέον αναγκαίο, αλλά υποδεικνύεται απλώς από ένα ρυθμιστικό πλαίσιο παραγόντων, χωρίς να προσδιορίζεται μονοσήμαντα από αυτό. Η χαλαρότητα αυτή επιβάλλεται, ανεξάρτητα από το ζήτημα της εγκυρότητας των καντιανών θεμελιώσεων των κατηγοριών, των θεμελιωδών αρχών κτλ., εν όψει των μεταβολών που έχουν επέλθει στην επιστημονική γνώση (θεωρία της σχετικότητας, κβαντική θεωρία, εναλλακτικές γεωμετρίες, μη κλασικές λογικές κτλ.) και των επιχειρημάτων που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τέτοιες μεταβολές είναι αναπόφευκτες. Οι στενόχωρες προσπάθειες της φυσικής επιστήμης του 19ου αιώνα να κινηθεί μέσα στα πλαίσια της νευτώνειας φυσικής και η κομψή ενσωμάτωσή της στο νέο αϊνσταϊνιανό πλαίσιο, καθώς και η ανάπτυξη της κβαντικής θεωρίας, άφησαν να διαφανεί η γονιμότητα της αλλαγής εννοιακού πλαισίου ως ανταπόκριση σε νέα εμπειρικά δεδομένα. Η αντικατάσταση ενός αναγκαίου, μοναδικού συστήματος κατηγοριών/αρχών από ένα πλέγμα ρυθμιστικών αρχών το οποίο θα θέτει κάποιους όρους που θα πρέπει να εκπληρώνει οποιοδήποτε επαρκές σύστημα κατηγοριών/αρχών, δίχως να το προσδιορίζει επακριβώς, κρίνεται αναγκαίο προκειμένου να δοθεί η ευκαιρία στη δημιουργικότητα του ανθρώπου να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των νέων «δεδομένων», παράγοντας νέα, ενδεχομένως πιο γόνιμα, εννοιακά σχήματα. Ο Carnap δηλαδή επιχειρεί να αφήσει χώρο για τη δημιουργία του νέου που, με την επεξεργασία και χρήση για την παραγωγή γνώσης, μπορεί να φανεί πιο αποδοτικό και πιο πρόσφορο από το παλαιό. Οι ντεσιζιονιστικοί και σχετικιστικοί χαρακτηρισμοί στους οποίους προβαίνει κατά τη συζήτηση του θέματος αυτού οφείλονται, όπως θα δούμε, στο ότι ο ίδιος ήταν δέσμιος μιας ορισμένης εικόνας της ορθολογικότητας και αντικειμενικότητας που δεν του επέτρεπε να αντιληφθεί το μη σχετικιστικό και μη ντεσιζιονιστικό της πρότασής του.

5. Τα πρακτικά κριτήρια για την επιλογή γλώσσας

Ας αρχίσουμε από το γεγονός ότι στο άρθρο «Über die Aufgabe der Physik» του 1923 διαφαίνεται ότι με την έκφραση «ελεύθερη επιλογή» (freie Wahl) ο Carnap δεν εννοεί αυθαίρετη επιλογή, αλλά επιλογή η οποία δεν υπαγορεύεται από τα εμπειρικά δεδομένα: «Για την κατασκευή της φυσικής πρέπει να βρεθούν ορισμοί [Festsetzungen] που υπόκεινται στην ελεύθερη επιλογή μας. Από αυτό προκύπτει ότι εκείνα τα περιεχομενικά συστατικά των προτάσεων της φυσικής που απορρέουν από αυτούς τους ορισμούς δεν μπορούν ούτε να επιβεβαιωθούν ούτε να αντικρουσθούν μέσω της εμπειρίας. Η επιλογή όμως αυτών των ορισμών δεν πρέπει να γίνεται αυθαίρετα, αλλά σύμφωνα με συγκεκριμένες μεθοδικές αρχές, όπου εντέλει η αρχή της μέγιστης απλότητας ορίζει την επιλογή» (Carnap 1923: 90). Στη συνέχεια αυτού του άρθρου, ο Carnap εξετάζει το ζήτημα της απλότητας μιας φυσικής και καταλήγει ότι, ανάλογα με τους σκοπούς μας, αν είναι θεωρητικοί ή πρακτικοί, σκοπιμότερο είναι να επιλέξουμε την απλότητα της θεωρίας ή την απλότητα στον υπολογισμό των προβλέψεων. Με άλλα λόγια, η επιλογή είναι μεν ελεύθερη από την άποψη ότι δεν υπαγορεύεται από τα εμπειρικά δεδομένα, καθοδηγείται όμως από τους σκοπούς που εξυπηρετεί η γνώση.

Στο *Der logische Aufbau der Welt*, επίσης, ο Carnap αναφέρεται σε επιλογές που απαιτούνται σε διάφορα σημεία της κατασκευής του εννοιακού συστήματος. Οι επιλογές αυτές όμως δεν είναι αυθαίρετες καθώς καθορίζονται από τον σκοπό που εξυπηρετεί το εν λόγω σύστημα: «Από τις διάφορες, λογικά και περιεχομενικά δυνατές μορφές συστημάτων, θα επιλεγεί μια συγκεκριμένη, διότι επιδεικνύει καλύτερα τις γνωσιακές σχέσεις των αντικειμένων [εννοιών, γνώσεων] μεταξύ τους» (Carnap 1928a: 8). Για παράδειγμα, τίθεται το ζήτημα της επιλογής της βάσης αναγωγής. Από τις διάφορες εναλλακτικές λύσεις που πραγματεύεται (τη φυσική, την ψυχική –allgemeinpsychische Basis– και τα αντιληπτικά δεδομένα –eigenpsychische Basis–), ο Carnap επιλέγει την τρίτη, κυρίως διότι αυτή εκθέτει καλύτερα τη γνωσιοθεωρητική σειρά και τάξη των αντικειμένων, αλλά και διότι κάνει χρήση μιας στενότερης βάσης – όλη η γνώση δηλαδή ανάγεται σε έναν πιο περιορισμένο αριθμό γνώσεων (Carnap 1928a: 83-87).

Στο *The Logical Syntax of Language*, πάλι, όπου τίθεται το ζήτημα της επιλογής γλώσσας, τα συμφραζόμενα μετριάζουν το αυθαίρετο της απόφασης ως προς την εν λόγω επιλογή. Ο Carnap τάσσεται υπέρ του πολλαπλασιασμού γλωσσών (δηλαδή, σε αυτή την περίοδο, λογικών) ως αντιστάθμισμα στις περιοριστικές απαγορεύσεις των λογικών ατομιστών, οι οποίοι πίστευαν ότι υπάρχει μία δομή την οποία έχει η πραγματικότητα και την οποία οφείλει να αναπαριστά η λογική δομή της γλώσσας, και των αρχικών θέσεων των λογικών θετικιστών, οι οποίες, εν όψει πλέον του πολλαπλασιασμού των λογικών και της αποτυχίας του αναγωγιστικού τους προγράμματος, μοιάζουν δογματικές.²³ Με την εγκατάλειψη του Λογικού Ατομισμού και του αρχικού λογικοθετικιστικού προγράμματος, εγκαταλείπεται και η ιδέα της μίας και μοναδικής γλώσσας/λογικής. Τίθεται επομένως το ζήτημα της επιλογής της γλώσσας/λογικής, δηλαδή της νομιμοποίησης της, η οποία δεν επιτυγχάνεται σε αναφορά προς τα γεγονότα, εφόσον η λογική, ως ταυτολογική, συμβιβάζεται με οποιαδήποτε κατάσταση πραγμάτων, ενώ το γνωσιακό πλεόνασμα εξ ορισμού δεν νομιμοποιείται βάσει γεγονότων. Στο σημείο αυτό, ο Carnap, αντί να παραιτηθεί από κάθε νομιμοποίηση της επιλογής γλώσσας/λογικής, προτείνει τη νομιμοποίησή της βάσει αποτελεσμάτων. Τη θέση του αυτή, βέβαια, τη διατυπώνει με έναν παραπλανητικό για εμάς τρόπο: «Δεν τίθεται κανένα ζήτημα νομιμοποίησης (justification), παρά μόνο το ζήτημα των συντακτικών συνεπειών στις οποίες μας οδηγεί η μία ή η άλλη επιλογή, συμπεριλαμβανομένου του ζητήματος της μη αντιφατικότητας» (Carnap 1937: xv). Στο λογικοθετικιστικό κλίμα που έγραφε ο Carnap, ο όρος «justification» σήμαινε νομιμοποίηση βάσει θεωρητικών γνωσιακών παραγόντων, διότι αυτός ήταν ο μόνος αποδεκτός τρόπος νομιμοποίησης. Η επιλογή γλώσσας/λογικής, επομένως, είναι ελεύθερη, αυθαίρετη, κτλ. μόνο σε σχέση προς θεωρητικούς γνωσιακούς παράγοντες. Δεν είναι αυθαίρετη, όμως, ως προς

23. Γι' αυτό και αναφέρεται στην κλασική πλέον λογική [των *Principia Mathematica*, I.Π.] του Russell (σ. xiv) που είχε υιοθετηθεί από τους λογικούς ατομιστές ως αντιστοιχούσα στη λογική δομή της πραγματικότητας και από τους λογικούς θετικιστές ως ο μοναδικός λογικός σκελετός της γλώσσας της επιστήμης και το μοναδικό «συγκροτησιακό» πλαίσιο της πραγματικότητας.

τις συνέπειες που μπορεί να έχει η κατασκευή και χρήση της. Εφρουον δεν υπάρχει δέσμευση από την πραγματικότητα/θεωρητική γνώση, ας υπάρχει δέσμευση από πρακτικούς παράγοντες. Ο Carnap παροτρύνει τους θεωρητικούς της εποχής του να κατασκευάζουν και να χρησιμοποιούν πολλές διαφορετικές γλώσσες/λογικές, διότι με αυτό τον τρόπο ενδέχεται να προκύψουν χρήσιμες καινοτομίες τις οποίες δεν αφήνουν να εκδηλωθούν οι μέχρι τότε απαγορεύσεις.²⁴

Λαμβάνοντας υπόψη μας, τώρα, και το «Empiricism, Semantics and Ontology» του 1950, καθώς και άλλα κείμενα της ίδιας εποχής, παρατηρούμε ότι οι ντεσιζιονιστικοί και σχετικιστικοί χαρακτηρισμοί του Carnap αναιρούνται με δύο τρόπους. Πρώτον, διότι υποστηρίζει ότι κατά την επιλογή γλώσσας δεσμευόμαστε να χρησιμοποιήσουμε ως κριτήρια πρακτικές αξίες. Και δεύτερον, διότι υπαινίσσεται ότι η επιλογή καθοδηγείται και από θεωρητικές παραμέτρους. Θα πρέπει εδώ να προσέξουμε την καντιανή ορολογία του Carnap, ο οποίος αντιπαραθέτει το πρακτικό (practical) (Carnap 1956a: 207, 209, 213, 214) προς το θεωρητικό (theoretical) (Carnap 1956a: 207, 208, 209, 212, 213, 214), αν και χρησιμοποιεί καμιά φορά και τον όρο «γνωσιακός» (cognitive). Στις σύγχρονες συζητήσεις του έργου του, οι αντίστοιχοι παράγοντες χαρακτηρίζονται αποκλειστικά ως πραγματιστικοί (pragmatic) και ως γνωσιακοί (epistemic/cognitive) (π.χ. Irzik and Gruenberg 1995: 301). Υιοθετείται δηλαδή η ορολογία του Quine και χάνεται με αυτόν τον τρόπο ένα στοιχείο της καντιανής χροιάς του κειμένου, ενώ υπόρρητα υπονομεύεται η θέση ότι, εκτός από θεωρητική, μπορούμε να έχουμε και πρακτική γνώση.

Ήδη στο *Logical Syntax* ο Carnap περιγράφει την επιλογή γλώσσας ως εξής: «Το όλο θέμα είναι μόνο ζήτημα καθιέρωσης μιας σύμβασης, την τεχνική αποτελεσματικότητα της οποίας μπορούμε να συζητήσουμε» (Carnap 1937: 49). Η γλώσσα δηλαδή είναι εργαλείο το οποίο μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο ή και καθόλου αποτελεσματικό για την επίτευξη σκοπών. Αυτό σημαίνει ότι η επιλογή γλώσσας εξαρτάται αφενός μεν από τους σκοπούς που θέλουμε να επιτύχουμε με τη χρήση της, και αφετέρου από το πόσο κατάλληλη

24. Βλ. Carnap 1937: xiv, όπου απαριθμεί μερικές από τις χρήσιμες συνέπειες της κατασκευής νέων γλωσσών: τη λογική των πιθανοτήτων, τις τροπικές λογικές κτλ.

είναι ως μέσο για την επίτευξη αυτών των σκοπών. Εκείνο, όμως, φαίνεται το οποίο μπορούμε να συζητήσουμε, αποτελεί δηλαδή αντικείμενο ορθολογικής πραγμάτευσης, δεν είναι οι σκοποί καθεαυτοί, αλλά η καταλληλότητα μιας προτεινόμενης γλώσσας ως μέσου για την προώθησή τους.

Και πράγματι, ο Carnap κατά την πραγμάτευση αυτών των ζητημάτων θεωρεί τους σκοπούς δεδομένους: πρόκειται για καθαρά θεωρητικούς γνωσιακούς σκοπούς – προφανώς διότι οι γλώσσες στις οποίες κυρίως αναφέρεται είναι γλώσσες για την επιστήμη. Δεν επιχειρεί να θεμελιώσει το αίτημα απόκτησης γνώσης ούτε το συσχετίζει με άλλες αξίες, όπως η αυτοσυντήρηση, ο έλεγχος της πραγματικότητας, η ανάπτυξη της τεχνολογίας κ.ο.κ. Έτσι, η απόκτηση θεωρητικής γνώσης μοιάζει να συνιστά αθεμελίωτο και απόλυτο αυτοσκοπό. Παρ' όλα αυτά στην αυτοβιογραφία του γράφει ότι μια από τις θέσεις του Κύκλου της Βιέννης, την οποία κι εκείνος ασπαζόταν, ήταν «ότι κάθε εσκεμμένη πράξη προϋποθέτει γνώση του κόσμου, ότι η επιστημονική μέθοδος είναι η καλύτερη μέθοδος για την απόκτηση γνώσης και ότι επομένως η επιστήμη πρέπει να θεωρείται ένα από τα πιο πολύτιμα όργανα για την καλυτέρευση της ζωής» (Carnap 1963a: 83). Οι υπόλοιποι σκοποί στους οποίους αναφέρεται αποτελούν μέσα για την απόκτηση γνώσης. Η απλότητα, η γονιμότητα και η αποτελεσματικότητα (Carnap 1937: 320, Carnap 1956a: 208, 212, 213, 214, 218, Carnap 1956c: 234, 235) είτε συνιστούν τέτοια μέσα είτε δεν αποτελούν παρά διαφορετικές διατυπώσεις της σκέψης ότι η γλώσσα πρέπει να συνιστά το πιο πρόσφορο μέσο προς τον σκοπό που εξυπηρετεί. Για παράδειγμα, η απλότητα είναι επιθυμητή διότι βοηθάει τον επιστήμονα ευρετικά στη διατύπωση νέων υποθέσεων κι επομένως στη διεύρυνση της γνώσης (Carnap 1966: 269), ενώ η γονιμότητα μιας γλώσσας είναι επιθυμητή διότι οι «γόνιμοι» όροι εξυπηρετούν τη διατύπωση νόμων (Carnap 1962: 6-7). Η αποτελεσματικότητα (efficiency, expediency), όμως, δεν συνιστά παρά επαναδιατύπωση του αιτήματος να επιλεγεί η καταλληλότερη γλώσσα για έναν σκοπό. Η αξία της επικοινωνίας (Carnap 1956a: 208, 221), πάλι, παρόλο που συνιστά μέσο για την απόκτηση γνώσης, εφόσον η γνώση επιτυγχάνεται συλλογικά (Carnap 1937: 333), παραπέμπει στην αξία της συνεργασίας και αλληλεγγύης, τη μετάδοση σε άλλους ενός καλού (Carnap 1963a: 9, 83).

Αντίθετα με αυτό που ισχύει για τους τελικούς σκοπούς, τα μέσα για την επίτευξη ενός σκοπού αποτελούν αντικείμενο ορθολογικής πραγμάτευσης, διότι η καταλληλότητά τους ως μέσων είναι ζήτημα θεωρητικής γνώσης, δηλαδή εμπειρικής τεκμηρίωσης ως προς το αν πράγματι συντελούν ή όχι στην επίτευξη του σκοπού (Carnap 1956a: 208, 213, 218, 221, Carnap 1963a: 81). Ο Carnap, όμως, πιστεύει ότι παρ' όλα αυτά υπάρχει ένα μη θεωρητικό υπόλοιπο, μια διάσταση αυθαίρετης, ελεύθερης απόφασης, στην επιλογή μέσου. Οι λόγοι που τον οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα φαίνονται να είναι οι εξής: πρώτον, η εν λόγω εμπειρική τεκμηρίωση, όπως και κάθε εμπειρική τεκμηρίωση, δεν είναι λογικά έγκυρη – η γνώση πάντα υπερβαίνει την εμπειρική θεμελίωσή της· δεύτερον, η γνώση της καταλληλότητας μέσων προς σκοπούς μπορεί να ελεγχθεί εμπειρικά κυρίως με την πράξη, δηλαδή χρησιμοποιώντας την προτεινόμενη γλώσσα και διαπιστώνοντας την όποια αποτελεσματικότητά της (Carnap 1956a: 208, 221), διαδικασία η οποία δεν έχει ένα σαφές τέλος. Επομένως, αφενός μεν δεν μπορούμε να αποφασίσουμε να χρησιμοποιήσουμε ή όχι μια γλώσσα βάσει εμπειρικά τεκμηριωμένων κριτηρίων, πριν τη χρήση της γλώσσας, και αφετέρου, εφόσον η τεκμηριωτική διαδικασία δεν έχει σαφές τέλος, η καταλληλότητα της γλώσσας για τον επιθυμητό σκοπό θα ποικίλλει εν μέρει με τη στιγμή της απόφασης.²⁵ Τρίτον, η καταλληλότητα μιας γλώσσας είναι συγκριτική: στόχος είναι η επιλογή της καταλληλότερης γλώσσας. Κι αυτό, διότι ο τελικός σκοπός, η απόκτηση γνώσης, είναι διατυπωμένος σε υψηλό επίπεδο αφαίρεσης και μπορεί να καταστεί συγκεκριμένος με διάφορους εναλλακτικούς τρόπους. Επιπλέον, ο τελικός σκοπός συμπεριλαμβάνει διάφορους συστατικούς σκοπούς, ο καθένας από τους οποίους ξυπηρετείται πιο αποτελεσματικά με διαφορετικές γλώσσες. Συνεπώς, δεν υπάρχει μονοσήμαντη απάντηση στο ερώτημα «Ποια είναι η πιο κατάλληλη γλώσσα για γνωσιακούς σκοπούς;». Όπως γράφει ο

25. Ίσως εδώ θα μπορούσαμε να σημειώσουμε ότι οι αναφορές του Carnap στην πρακτική των επιστημόνων να μη στοιχειοθετούν συμβατισμό και έλλειψη κριτικής. Αντ' αυτού μπορεί να θεωρηθεί ότι οι πρακτικές αυτές νομιμοποιούνται ως χρήσεις μιας γλώσσας η οποία προς το παρόν μάλλον αποτελεσματική φαίνεται, παρόλο που στο μέλλον μπορεί να αποδειχθεί αναποτελεσματική.

Carnap, τέτοιου είδους ερωτήσεις δεν επιδέχονται απάντηση με ένα «Ναι» ή ένα «Όχι», αλλά είναι θέμα βαθμού (Carnap 1956a: 208, 213, 221).²⁶

6. Το αίτημα για μηχανικό έλεγχο των επιχειρημάτων

Στην όλη του επιχειρηματολογία, ο Carnap έλκεται από το ακραίο λογικοθετικιστικό πρότυπο επίλυσης προβλημάτων – απόδοσης τιμών αλήθειας, ελέγχου αποδείξεων, εξεύρεσης υποθέσεων κτλ. – βάσει ενός λογισμού, μιας μηχανικής, αυτόματης, πεπερασμένης διαδικασίας (effective procedure). Ο Carnap την περιγράφει ως μια διαδικασία η οποία «βασίζεται σε κανόνες οι οποίοι προσδιορίζουν μονοσήμαντα κάθε βήμα της διαδικασίας και σε κάθε περίπτωση εφαρμογής η διαδικασία οδηγεί στη λύση σε έναν πεπερασμένο αριθμό βημάτων» (Carnap 1962: 193). Πρόκειται δηλαδή για μια διαδικασία η οποία σε κανένα σημείο δεν απαιτεί ευρηματικότητα και κρίση – αντίθετα με τη διαδικασία βάσει της οποίας επιλέγουμε γλώσσα. Ο Carnap, βέβαια, γνωρίζει ότι δεν υπάρχει τέτοια μηχανική διαδικασία για την απόδοση τιμών αλήθειας σε προτάσεις (decision procedure/Entscheidungsverfahren) (π.χ. Carnap 1962: 192-99), με εξαίρεση τις προτάσεις της προτασιακής λογικής και ορισμένες περιορισμένες ειδικές κατηγορίες προτάσεων. Γι' αυτό και δεν διατεινόμαστε ότι ο Carnap ευελπιστούσε να ανακαλύψει κάποια τέτοια διαδικασία για την επιλογή γλώσσας ή ακόμα και για την αποτίμηση προτάσεων μέσα στο πλαίσιο μιας γλώσσας. Ευελπιστούσε, όμως, όσον αφορά τις προτάσεις των εμπειρικών επιστημών, να βρει κανόνες επικύρωσης οι οποίοι, όπως και οι κανόνες της παραγωγικής λογικής, να είναι μηχανικοί από την άποψη ότι, δοθείσης μιας απόδειξης, ο έλεγχός της είναι μηχανικός. Στόχευε, δηλαδή, σε μηχανική διαδικασία ελέγχου των αντίστοιχων αποδείξεων.²⁷ Αυτό επιτυγχάνεται όταν,

26. Βλ. Laudan 1984: 35-41 σχετικά με τα προβλήματα που συναντά η αποτίμηση μέσων προς σκοπούς και πώς διαπλέκεται το κανονιστικό με τα γεγονότα.

27. Παρόλο που ο Gödel είχε αποδείξει ότι τέτοιοι μηχανικοί κανόνες είναι ανεπαρκείς για την απόδειξη όλων των κλασικών μαθηματικών (Gödel 1983).

πρώτον, οι εν λόγω κανόνες απόδειξης έχουν διατυπωθεί ρητά, δεύτερον, κάθε βήμα της απόδειξης συνιστά εφαρμογή ενός τέτοιου κανόνα και, τρίτον, εξετάζοντας κάθε τέτοιο βήμα, αποφαινόμαστε μηχανικά αν συνιστά ή όχι εφαρμογή ενός από τους εν λόγω κανόνες (Carnap 1962: 197-99). Οι μηχανικοί κανόνες, λοιπόν, συνιστούν υπόρρητο πρότυπο απόδειξης/επιχειρηματολογίας για τον Carnap και μέτρο σύγκρισης της δεσμευτικότητας των επιχειρημάτων. Γι' αυτό και θεωρεί ανεπαρκή τη δεσμευτικότητα της επιχειρηματολογίας με την οποία επιλέγουμε γλώσσα και την αντιπαραθέτει προς εκείνη των κριτηρίων βάσει των οποίων αποφαινόμαστε ως προς την αλήθεια ή το ψεύδος μιας πρότασης εντός του πλαισίου μιας γλώσσας. Μέσα στο πλαίσιο μιας γλώσσας οι κανόνες ελέγχου της αντίστοιχης γνώσης δεν αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης, αλλά είναι δεδομένοι και σταθεροί, και οδηγούν πάντα στην αποδοχή ή απόρριψη της κρινόμενης γνώσης (π.χ. Carnap 1956a: 208, 219). Όμως, η χρήση μηχανικών κανόνων για την αποτίμηση της γνώσης μέσα στο πλαίσιο μιας γλώσσας επιτυγχάνεται με τη μετάθεση του μη μηχανικού έξω από τη γλώσσα, στην επιλογή γλώσσας. Αυτή, πάλι, θεωρείται εν μέρει αυθαίρετη, ακόμη και δεδομένου ενός τελικού σκοπού, διότι οι κανόνες βάσει των οποίων επιτυγχάνεται δεν είναι μηχανικοί, δεν οδηγούν σε μονοσήμαντες απαντήσεις αποδεκτές από όλους. Επιλέγουμε, δηλαδή, με μη μηχανικό τρόπο τους μηχανικούς κανόνες που 'α χρησιμοποιήσουμε προκειμένου να είμαστε σε θέση να κρίνουμε την αλήθεια ή το ψεύδος μιας πρότασης.

Ἄ θεωρητικά κριτήρια για την επιλογή γλώσσας

Αυτή η μετάθεση του μη μηχανικού έξω από τη γλώσσα της επιλογής, προκειμένου οι εντός του πλαισίου της δραστηριότητες να γαμείνουν μηχανικές, διαφαίνεται καθαρά στον δεύτερο τρόπο με το οποίο ο Carnap αναιρεί τη θέση ότι η επιλογή γλώσσας είναι αυθαίρετη, ελεύθερη. Ο Carnap υποστηρίζει ότι «[η] επιλογή μας ορισμένων χαρακτηριστικών [της γλώσσας], παρότι η ίδια δεν είναι θετική, υποδεικνύεται από τη θεωρητική γνώση, είτε λογική είτε μη γεγονότων» (Carnap 1956a: 212). Όταν επιλέγουμε γλώσσα,

λαμβάνουμε υπόψη θεωρητικές παραμέτρους, λαμβάνουμε δηλαδή υπόψη κατά πόσο η γλώσσα (οι όροι της) θα έχει εφαρμογή στον εμπειρικό κόσμο. «Κατ' αρχήν, βέβαια, μια προτεινόμενη νέα συντακτική διατύπωση ενός οποιουδήποτε επιμέρους σημείου της γλώσσας της επιστήμης είναι μια σύμβαση, δηλαδή ζήτημα ελεύθερης απόφασης. Αλλά μια τέτοια σύμβαση μπορεί τότε μόνο να είναι χρήσιμη και παραγωγική στην πράξη, όταν λαμβάνει υπόψη τις διαθέσιμες εμπειρικές ανακαλύψεις της επιστημονικής έρευνας» (Carnap 1937: 332). Μια γλώσσα της επιστήμης, παρόλο που ενέχει συμβατικά στοιχεία, δεν είναι θεωρητικά εντελώς αυθαίρετη, ειδικά δεν θα είχε καμία εφαρμογή στην περιγραφή και διερεύνηση της πραγματικότητας.

· Η επιλογή γλώσσας βάσει θεωρητικών κριτηρίων ενέχει εξίσου με την επιλογή γλώσσας βάσει πρακτικών αξιών ένα στοιχείο αυθαιρεσίας. Γράφει ο Carnap ότι «το αποτέλεσμα κοινών παρατηρήσεων μας υποδεικνύει ισχυρά (*strongly suggest*), χωρίς όμως να μας εξαναγκάζει (*force upon us*) στην απόφαση να χρησιμοποιήσουμε τρεις αντί για δύο ή τέσσερις συνισταμένες χώρου» (Carnap 1956a: 212). Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι ο Carnap μεταθέτει το ζήτημα της οντολογίας μιας γλώσσας, κι επομένως και της αντίστοιχης θεωρίας, έξω από το πλαίσιο της γλώσσας, με το σκεπτικό ότι πρόκειται για ζήτημα που δεν κρίνεται τελεσίδικα βάσει της παρατήρησης κι επομένως ενέχει το στοιχείο της αυθαιρεσίας. Με άλλα λόγια, πρόκειται για ζήτημα που δεν διευθετείται βάσει μηχανικών κανόνων, καθώς η παρατήρηση δεν προσδιορίζει τους νόμους και τις θεωρίες με λογική εγκυρότητα και έτσι αφήνει περιθώριο για εναλλακτικές κρίσεις ως προς την αλήθειά τους. Η μετάθεση αυτή, όμως, στο εξωτερικό της γλώσσας είναι επιστημολογικά αυθαίρετη, καθώς, σύμφωνα με τον Carnap, δεν κρίνονται με λογική εγκυρότητα βάσει της παρατήρησης όλες ανεξαιρέτως οι εμπειρικές υποθέσεις και προτάσεις (Carnap 1937: 318, 320). Μεταθέτοντας όμως το ζήτημα της οντολογίας μιας θεωρίας έξω από την αντίστοιχη γλώσσα, μειώνει την επιστημολογική απροσδιοριστία των προτάσεων της ίδιας της γλώσσας. Έτσι, οι αναλυτικές προτάσεις ελέγχονται τελεσίδικα με κριτήριο το αν ακολουθούν βάσει των λογικών κανόνων της γλώσσας από τα αιτήματα νοήματος. Η περίπτωση των συνθετικών προτάσεων είναι πιο περίπλοκη. Τα αιτήματα νοήματος, και από αυτά κυρίως οι προτάσεις αναγωγής, παρέχουν μεν εμπειρικά κριτήρια για τον έλεγχό τους, τα κριτή-

ρια αυτά όμως δεν επαρκούν για τελεσίδικες κρίσεις – ακριβώς διότι η θεωρία και κάθε συνθετική πρόταση υπερβαίνει την παρατήρηση ή τα τεκμήρια γι' αυτήν. Γι' αυτό τον λόγο, σύμφωνα με τον Carnap, κάθε γλώσσα κατάλληλη για τις εμπειρικές επιστήμες περιέχει όχι μόνο κανόνες παραγωγικής λογικής, αλλά και κανόνες επαγωγικής λογικής, που ορίζουν τον βαθμό επικύρωσης μιας συνθετικής πρότασης, δηλαδή βάσει ποίων παρατηρήσεων θα θεωρηθεί ότι πέρασε με Χ πιθανότητα τον εμπειρικό έλεγχο. Παρόλο που ο καθορισμός αυτών των κανόνων ενέχει και συμβατικά και γνωσιακά στοιχεία (π.χ. Carnap 1937: 317) – και απασχόλησε τον Carnap όλη του τη ζωή²⁸ – αυτός λαμβάνει χώρα εκτός της επιστημονικής γλώσσας, πράγμα που ισχύει εξίσου για τους κανόνες της παραγωγικής λογικής, όπως είδαμε. Εντός της γλώσσας η επαγωγική λογική είναι καθορισμένη και αποτελείται από μηχανικούς κανόνες με τη σημασία που πραγματευθήκαμε παραπάνω. Έτσι, παρότι οι εμπειρικές υποθέσεις εκτός του πλαισίου μιας γλώσσας δεν διαφέρουν επιστημολογικά από εκείνες που κρίνονται εντός του πλαισίου της, ο Carnap κατασκευάζει μια τεχνητή διάκριση βάσει της οποίας οι πρώτες είναι απροσδιόριστες, ενώ οι δεύτερες δεν είναι. Παρ' όλα αυτά, τα τεκμήρια για τις πρώτες, τα αποτελέσματα παρατήρησης, απλώς μας «υποδεικνύουν» ποια απόφαση θα λάβουμε και συνιστούν «κίνητρο» (Carnap 1956a: 214) γι' αυτήν, ενώ τα εξίσου μη τελεσίδικα, και καμιά φορά ταυτά, τεκμήρια για τις δεύτερες μας «εξαναγκάζουν» να λάβουμε την αντίστοιχη απόφαση.

Ο μηχανικός έλεγχος εγγύηση της δεσμευτικότητας και διυποκειμενικότητας του επιχειρήματος

Η αντίληψη του Carnap για την ορθολογικότητα ως μηχανική εξή-
· ίσως και ένα άλλο στοιχείο του έργου του: την εμμονή του στη

Βλ. π.χ. Carnap 1962 για το αποτέλεσμα αυτής της ενασχόλησης. Σύμφωνα με τον Carnap, «κάθε επαγωγικός συλλογισμός (reasoning), με την ευρεία σημασία του μη παραγωγικού ή μη αποδεικτικού συλλογισμού, είναι συλλογισμός με όρους πιθανοτήτων» (Carnap 1962: xxi).

διάκριση μεταξύ αναλυτικών και συνθετικών προτάσεων, παρόλο που αποδέχεται τις επιστημολογικές προϋποθέσεις βάσει των οποίων άλλοι, και κυρίως ο Quine, την απαρνήθηκαν. Ο Carnap οδηγήθηκε σε αλληπάλληλες τροποποιήσεις των θέσεών του σχετικά με τα αιτήματα νοήματος προκειμένου να μπορέσει να κρατήσει τη διάκριση αυτή. Η άποψη μάλιστα στην οποία κατέληξε είναι εντελώς φορμαλιστική και στερείται διαισθητικής βάσης.²⁹ Το πρόβλημα που παρουσιάζουν τα αιτήματα νοήματος είναι το εξής: Αν αυτά τίθενται εντελώς συμβατικά, δηλαδή χωρίς αναφορά σε θεωρητικούς γνωσιακούς παράγοντες, τότε ενδέχεται να μην έχουν εμπειρική εφαρμογή· ενώ αν υπόκεινται σε εμπειρικό έλεγχο προκειμένου να έχουν εμπειρική εφαρμογή, τότε δεν μπορεί να είναι αναλυτικά αληθή. Θα πρέπει να είναι συνθετικά. Κι έτσι χάνεται η διάκριση μεταξύ αναλυτικών και συνθετικών προτάσεων.

Η δυσκολία προκύπτει κυρίως σε σχέση με τις προτάσεις αναγωγής που συσχετίζουν θεωρητικούς όρους με παρατηρησιακούς. Μετά την αποτυχία του ακραίου Λογικού Θετικισμού, οι θεωρητικοί όροι μιας γλώσσας ή μιας θεωρίας δεν εισάγονται με ρητούς ορισμούς· δεν αποτελούν δηλαδή εξαλείψιμες συντομογραφίες παρατηρησιακών εκφράσεων και ως εκ τούτου δεν μπορεί να είναι εντελώς γνωσιακά συμβατικός ο ορισμός τους. Οι θεωρητικοί όροι εισάγονται, όπως είδαμε, με σύνολα προτάσεων που τους ορίζουν μερικώς και που επιδέχονται συμπλήρωση ή μεταβολή καθώς αυξάνεται ή μεταβάλλεται η αντίστοιχη εμπειρική γνώση. Το πρόβλημα είναι να μπορέσει ο κατασκευαστής μιας γλώσσας να ταιριάξει τις μεμονωμένες προτάσεις που αθροιστικά ορίζουν έναν θεωρητικό όρο έτσι ώστε τα παρατηρησιακά φαινόμενα στα οποία αναφέρονται να σχετίζονται μεταξύ τους με κατάλληλο τρόπο – μέσω εμπειρικών νόμων – προκειμένου ο θεωρητικός όρος να έχει εμπειρική εφαρμογή και μάλιστα γόνιμη (Carnap 1962: 6, 7). Για παράδειγμα, η εισαγωγή του όρου «μαγνήτης» θα πρέπει να γίνει μέσω προτάσεων που αναφέρονται στο ότι ένας μαγνήτης

29. Βλ. ενδεικτικά Carnap 1937: κυρίως §§ 14, 34d, 46-52, 82, όπου αναλυτικές θεωρούνται κυρίως οι λογικές αλήθειες, Carnap 1956b, που πραγματεύεται κυρίως αιτήματα νοήματος για παρατηρησιακούς όρους, Carnap 1963b και Carnap 1966: §§ 26-28 σχετικά με τις τελευταίες απόψεις του. Βλ. επίσης Hempel 1965, Hempel 1963 και Pap 1963 σχετικά με το ίδιο ζήτημα.

έλκει κομμάτια σιδήρου, στο ότι δύο μαγνήτες έλκονται/απωθούνται, στο ότι ένας μαγνήτης παράγει ηλεκτρικό ρεύμα υπό τις τάδε συνθήκες κ.ο.κ., διότι όλα αυτά τα παρατηρησιακά φαινόμενα σχετίζονται μεταξύ τους με εμπειρικούς νόμους. Ο καθορισμός, επομένως, των προτάσεων αναγωγής προϋποθέτει και εξαρτάται από εμπειρική έρευνα και παρακολουθεί τις τυχόν μεταβολές στην αντίστοιχη εμπειρική γνώση. Συνεπώς, οι κανόνες αυτοί δεν συνιστούν αναλυτικές αλλά συνθετικές προτάσεις. Και επιπλέον μεταβάλλονται με κάθε μεταβολή στην εμπειρική γνώση. Δεδομένου δε ότι ο Carnap αποδέχεται τον επιστημολογικό ολισμό, αυτό συνεπάγεται ότι είναι γνωσιακά αυθαίρετο ζήτημα, κι επομένως ζήτημα αξιών, αν ανταποκριθούμε σε μια μεταβολή στη γνώση τροποποιώντας τους σχετικούς κανόνες αντιστοίχισης ή κάποιους άλλους κανόνες – ή και μη δεχόμενοι την εγκυρότητα των εμπειρικών αποτελεσμάτων. Συνεπώς, δεν μπορούμε πλέον στο σώμα της γνώσης μας να διακρίνουμε μεταξύ του τμήματος που οφείλεται στις έννοιές μας, σε συμβάσεις, και σε εκείνου που οφείλεται στην εμπειρία. Τα δύο συγχέονται και χάνεται η διάκριση μεταξύ αναλυτικών και συνθετικών προτάσεων.

Ο Carnap όμως αρνείται να εξαγάγει αυτό το συμπέρασμα από τις προκείμενες που αποδέχεται, παρόλο που του υποδεικνύεται από τον Quine και από άλλους.³⁰ Οπωσδήποτε ένας λόγος γι' αυτή του την εμμονή ήταν η πεποίθησή του ότι μια εμπειριστική θεμελίωση της λογικής και των μαθηματικών είναι εσφαλμένη. Πιστεύουμε όμως ότι η εμμονή του οφείλεται επιπλέον και στην επιθυμία του να περισώσει την ορθολογικότητα της επιστημονικής γνώσης, συστατικό χαρακτηριστικό της οποίας φαίνεται να είναι, κατά τον Carnap, η απόλυτη δεσμευτικότητά της, ο εξαναγκασμός που ασκεί ένα ορθολογικό επιχείρημα στον επιχειρηματολογούντα. Η αντίληψη του Carnap για την ορθολογικότητα ως μηχανική διαδικασία ελέγχου επιχειρημάτων έχει στη βάση της δύο αλληλοσυμπληρούμενες αξίες οι οποίες συνδέονται με το έννοιο αξιακό πλαίσιο που υπερασπίζεται. Οι αξίες αυτές είναι η απόλυτη δεσμευτικότητα του ορθολογικού επιχειρήματος και η εξ αυτής απορρέουσα διυποκειμενικότητά του. Το μηχανικό εξαναγκάζει,

30. Βλ. παρακάτω για τα επιχειρήματα του Quine και σημ. 35 παραπάνω σχετικά με τους άλλους θεωρητικούς.

δεσμεύει ακόμα και μια μηχανή, έναν υπολογιστή, να δεχθεί το συμπέρασμα στο οποίο οδηγεί, καθώς δεν απαιτεί κρίση από τον επιχειρηματολογούντα η οποία θα μπορούσε να τον οδηγήσει να αμφισβητήσει την εγκυρότητα κάποιου βήματος ή αποτελέσματος. Γι' αυτό τον λόγο όμως δεσμεύει εξίσου και με τον ίδιο τρόπο τον κάθε επιχειρηματολογούντα. Αποφεύγονται, επομένως, οι διαφοροποιήσεις και εξασφαλίζεται η διυποκειμενικότητα του επιχειρήματος. Έτσι, ένα μηχανικό επιχείρημα αναγκαστικά οδηγεί σε καθολική συμφωνία επί του συμπεράσματος. Γράφει ο Carnap σχετικά με ένα ερώτημα που τίθεται εκτός γλωσσικού πλαισίου: «Δεν μπορώ να σκεφθώ κανένα τεκμήριο που θα θεωρείτο συναφές και από τους δύο φιλοσόφους, και συνεπώς, αν όντως βρισκόταν, θα καθόριζε το αποτέλεσμα της διένεξης ή τουλάχιστον θα καθιστούσε μία από τις αντιτιθέμενες θέσεις πιο πιθανή από την άλλη. [...] Επομένως, αισθάνομαι αναγκασμένος να θεωρήσω το εξωτερικό ερώτημα ψευδοερώτημα μέχρι και τα δύο μέρη να προσφέρουν μια κοινή ερμηνεία του ερωτήματος ως γνωσιακού ερωτήματος: αυτό θα συμπεριλάμβανε την υπόδειξη πιθανών τεκμηρίων που και τα δύο μέρη θα θεωρούσαν συναφή» (Carnap 1956a: 219). Για να λύνονται οι διενέξεις πρέπει να υπάρχει καθολική συμφωνία και όχι επιβολή τού ενός πάνω στους άλλους [Αρχή της Ανοχής: «δεν είναι η δουλειά μας να θέτουμε απαγορεύσεις...» (Carnap 1937: 51), «να επιτάσσουμε «δογματικές απαγορεύσεις» (Carnap 1956a: 221)]. Και για να επιτευχθεί αυτή η συμφωνία, θα πρέπει όλα τα μέρη να δεσμεύονται εξίσου από τα ίδια επιχειρήματα. Η συζήτηση έξω από το πλαίσιο μιας γλώσσας γίνεται προκειμένου να βρεθεί ο κοινός τόπος συμφωνίας, οι κανόνες επιχειρηματολογίας που θα δεσμεύουν εφεξής τους συζητητές. Η συζήτηση αυτή, βέβαια, μπορεί να έχει διαδικαστικό αποτέλεσμα, γίνεται όμως επί του περιεχομένου, θεωρητικού και πρακτικού, που νομιμοποιεί τους προς εξεύρεσιν κανόνες. Η συζήτηση αυτή, επίσης, δεν είναι ανορθολογική, αλλά δεν είναι και απόλυτα δεσμευτική και διυποκειμενική, δεδομένου ότι μπορεί εντέλει να μην υπάρξει συμφωνία επί των πρακτικών αξιών και της θεωρητικής γνώσης που θα οδηγήσει σε συναποδοχή κοινών κανόνων επιχειρηματολογίας. Και σε αυτή την περίπτωση, όμως, αντί για διενέξεις και απόπειρες επιβολής, θα πρέπει να υπάρχει συμφωνία να είναι ελεύθεροι όσοι το θέλουν να θέσουν τους δικούς τους κανόνες. «Το να επιτάσσουμε δογματικές απαγορεύσεις ορισμένων γλωσσικών μορφών, αντί να τις ελέγχουμε μέσω της

επιτυχίας ή της αποτυχίας τους στην πρακτική χρήση, είναι χειρότερο από μάταιο· είναι απολύτως επιβλαβές διότι μπορεί να παρεμποδίσει την επιστημονική πρόοδο. Η ιστορία της επιστήμης παρέχει παραδείγματα τέτοιων απαγορεύσεων βασισμένων σε προκαταλήψεις προερχόμενες από θρησκευτικές, μυθολογικές, μεταφυσικές ή άλλες ανορθολογικές πηγές, που επιβράδυναν τις εξελίξεις για συντομότερες ή μακρύτερες περιόδους. Ας διδαχθούμε από τα μαθήματα της ιστορίας. Ας χαρίσουμε σε εκείνους που εργάζονται σε κάποιο ειδικό πεδίο έρευνας την ελευθερία να χρησιμοποιούν οποιαδήποτε μορφή τούς φαίνεται χρήσιμη· η δουλειά σε αυτό το πεδίο θα οδηγήσει, αργά ή γρήγορα, στην απάλειψη εκείνων των μορφών που δεν έχουν χρήσιμη λειτουργία. Ας είμαστε προσεκτικοί στο να προβαίνουμε σε ισχυρισμούς και κριτικοί στο να τους εξετάζουμε, αλλά ανεκτικοί στο να επιτρέπουμε γλωσσικές μορφές» (Carnap 1956a: 221).

9. Η ορθολογικότητα της επιλογής γλώσσας

Σώζοντας τη διάκριση μεταξύ αναλυτικών και συνθετικών προτάσεων, ο Carnap σώζει ταυτόχρονα και την ιδέα δύο ειδών επιχειρηματολογίας. Το πρώτο είδος, εκείνο που λαμβάνει χώρα εντός του πλαισίου μιας γλώσσας, είναι το γνωστό πρότυπο του απόλυτα δεσμευτικού και διυποκειμενικού επιχειρήματος. Το δεύτερο είδος, η επιχειρηματολογία που λαμβάνει χώρα εκτός του πλαισίου μιας γλώσσας, δεν είναι απόλυτα δεσμευτική και διυποκειμενική. Ως εκ τούτου θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι πρόκειται για είδος επιχειρήματος που είναι λιγότερο ορθολογικό από το πρώτο, το οποίο και ενσαρκώνει το πρότυπο της ορθολογικότητας. Όταν, όμως, κανείς ξεφύγει από τον τύπο και εξετάσει το αξιακό πλαίσιο χάριν του οποίου συστήνονται τα δύο είδη επιχειρήματος, διαπιστώνει ότι και τα δύο είναι εξίσου ορθολογικά και ότι το πρώτο αντλεί την ορθολογικότητά του από το δεύτερο. Οι αξίες στις οποίες προσβλέπουν και τα δύο είδη επιχειρήματος είναι εντέλει πρακτικές, η βελτίωση της ζωής, δηλαδή «η ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου και η δημιουργία γόνιμων και υγιών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων» (Carnap 1963a: 9). Αυτή επιτυγχάνεται με την εσκεμμένη

πράξη προς την κατεύθυνση της «συνεργασίας στην ανάπτυξη της κοινωνίας και εντέλει της σύνολης ανθρωπότητας προς μια κοινότητα στην οποία το κάθε άτομο έχει τη δυνατότητα να διάγει μια πλήρη ζωή και να συμμετέχει στα πολιτισμικά αγαθά» (Carnap 1963a: 9). Προϋπόθεση όλων αυτών είναι η απόκτηση γνώσης, όπως είδαμε, στόχος ο οποίος προωθείται ιδιαίτερα από την επιστημονική μέθοδο. Έτσι, για τους σκοπούς αυτής της συζήτησης μπορούμε να θεωρήσουμε τη γνώση ως τελική αξία και να εξετάσουμε κατά πόσο η απόκτησή της προωθείται με τα δύο είδη επιχειρηματολογίας που διακρίνει ο Carnap.

Τα επιχειρήματα που λαμβάνουν χώρα εκτός του πλαισίου μιας γλώσσας είναι μεν δεσμευτικά και διυποκειμενικά, μερικώς όμως. Δεσμεύουν διότι ο τελικός σκοπός, η απόκτηση γνώσης είναι απόλυτος· αφήνουν όμως περιθώρια διαφωνίας διότι είναι πολύ γενικός, κι επομένως θα μπορούσε να συγκεκριμενοποιηθεί με διάφορους εναλλακτικούς τρόπους, ενώ τα μέσα για την προώθησή του συνιστούν τα ίδια τμήμα της προς προώθησιν γνώσης κι επομένως δεν είναι δεδομένα και τελικά, αλλά προς αναζήτηση και υπό αίρεση. Συνεπώς οι αξίες και οι θεωρητικοί παράγοντες που λαμβάνονται υπόψη κατά την επιχειρηματολογία αυτή, η απόκτηση γνώσης, η επικοινωνία, η γονιμότητα, η θεωρητική γνώση κτλ., συνιστούν ένα χαλαρό, ασταθές και ανοικτό πλαίσιο λόγων για την αποδοχή ή μη ενός συμπεράσματος. Έτσι, το πλαίσιο αυτό αφήνει περιθώριο να φανούν και να αναπτυχθούν καινοτομίες, επιτρέπει τη δημιουργικότητα, την προσαρμογή σε νέες, απρόβλεπτες συνθήκες που απαιτούν νέα μέσα/αξίες για την πραγματοποίηση της τελικής αξίας· και εν γένει επιβάλλει τον αναστοχασμό τόσο πάνω στα μέσα/αξίες όσο και πάνω στη μορφή που θα πρέπει να λάβει η τελική αξία. Αυτά όλα είναι απαραίτητα για την προώθηση της γνώσης – στον βαθμό που ο άνθρωπος δεν έχει και δεν μπορεί να έχει πλήρη εποπτεία όλων των συναφών παραγόντων – η οποία και παραμένει απόλυτα δεσμευτική αξία. Η δεσμευτικότητα δηλαδή εξασφαλίζεται σε ένα αναστοχαστικό επίπεδο στο πρόσωπο της αξίας χάριν της οποίας λαμβάνει χώρα. Το ίδιο ισχύει και για τη διυποκειμενικότητα, η οποία ικανοποιείται εφόσον όλοι οι επιχειρηματολογούντες συμφωνούν να είναι ανεκτικοί σε νέες γλώσσες χάριν της προώθησης της γνώσης μέσω της συνεργασίας σε ένα μετα-επίπεδο. Με αυτό τον τρόπο τα επιχειρήματα

αυτού του είδους οικειοποιούνται τον ντεσιζιονισμό της ελεύθερης απόφασης και τον σχετικισμό των πολλών εναλλακτικών γλωσσών και τα θέτουν στην υπηρεσία της ορθολογικότητας, προκειμένου να προκύψει το νέο ως έκφραση της δημιουργικότητας ή ως ανταπόκριση στο απρόβλεπτο, και να του δοθεί η ευκαιρία να αναπτυχθεί για να φανερώσει τις τυχόν αρετές του. Τα επιχειρήματα αυτά, όμως, οικειοποιούνται επιπλέον και τον δογματισμό του δεύτερου είδους επιχειρηματολογίας, εφόσον η δεσμευτικότητα και διυποκειμενικότητά της αντλεί από αποφάσεις που λαμβάνονται ως συμπεράσματα επιχειρημάτων του πρώτου είδους. Η εμμονή στη δεσμευτικότητα και αντικειμενικότητα κανόνων επιχειρηματολογίας εν γνώσει του ότι αυτές οι ιδιότητές τους έχουν αποδοθεί πλασματικά θα συνιστούσε δογματισμό, αν δεν επιβαλλόταν από το συμφέρον της γνώσης. Η εμμονή αυτή είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη μιας επιστήμης, ενός γνωσιακού πεδίου, η οποία προϋποθέτει συλλογική και σωρευτική εργασία προκειμένου να αποφέρει αποτελέσματα προς αποτίμηση.³¹

Quine: νατουραλισμός, σχετικισμός και αξίες

10. Η νατουραλιστική φιλοσοφία

Ο Quine, αντίθετα από τον Carnap, μάχεται τη διάκριση μεταξύ αναλυτικών και συνθετικών προτάσεων και υποστηρίζει ότι όλες οι προτάσεις είναι συνθετικές (π.χ. Quine 1961³²). Το κύριο επιχείρημά του εναντίον της ύπαρξης αναλυτικών προτάσεων βασίζεται στο όγμα του επιστημολογικού ολισμού που δανείζεται από τον Duhem (914: Μέρος 2, Κεφ. 6). Όπως είδαμε, όταν δεχθεί κανείς τον επιστημολογικό ολισμό, δέχεται ότι δεν ελέγχονται εμπειρικά μεμονωμένες προτάσεις, αλλά σύνολες θεωρίες ή και η σύνολη γνώση. Κι αυτό, ιότι για να παραγάγουμε μια παρατηρησιακή πρόταση, με την οποία

31. Στην ενότητα αυτή διαφοροποιούμαι εν μέρει από τις θέσεις που υιοθετώ σχετικά με τη φιλοσοφία του Carnap στο «Σχόλιο στην εισήγηση του Ν. Αυγελή», *Δευκαλίων* 14/1 (1996).

32. Πρόκειται για το κλασικό πλέον κείμενο στο οποίο ο Quine μάχεται τις αναλυτικές προτάσεις.

θα ελέγξουμε εμπειρικά μια υπόθεσή μας, χρησιμοποιούμε μια πληθώρα άλλων προτάσεων και εντέλει όλες τις γνώσεις μας, συμπεριλαμβανομένων και των αναλυτικών προτάσεων. Αυτό σημαίνει ότι σε περίπτωση διάψευσης της πρόβλεψής μας είναι γνωσιακά αυθαίρετο ζήτημα ποια ή ποιες από τις προτάσεις αυτές θα θεωρήσουμε διαψευσμένη και χρήζουσα αναθεώρησης. Θα μπορούσαμε δηλαδή εξίσου να θεωρήσουμε ψευδή μια αναλυτική πρόταση όσο και μια συνθετική. Αυτό σημαίνει, βέβαια, ότι οι αναλυτικές προτάσεις ελέγχονται από την εμπειρία και, συνεπώς, δεν είναι αληθείς (ή, στην περίπτωση των αντιφατικών προτάσεων, ψευδείς) αποκλειστικά συνεπεία του νοήματός τους. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Quine είναι ότι δεν υπάρχουν αναλυτικές προτάσεις, δηλαδή προτάσεις των οποίων η αλήθεια καθορίζεται αποκλειστικά βάσει συμβάσεων.

Το ότι συνήθως δεν επιλέγουμε να αναθεωρήσουμε τις λεγόμενες αναλυτικές προτάσεις οφείλεται, κατά τον Quine, στο ότι οι γνώσεις που εκφράζουν εμπλέκονται λίγο πολύ σε όλες ή σε πολλές από τις θεωρίες μας και, συνεπώς, η αναθεώρησή τους θα επέφερε πολλές και ριζικές αλλαγές στο σώμα της γνώσης μας και θα το καθιστούσε ενδεχομένως πολύ πιο πολύπλοκο. Κατ' αρχήν, όμως, θα μπορούσαμε να τις αναθεωρήσουμε και σε μερικές περιπτώσεις το κάνουμε.³³ Έτσι, ο Quine καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι αναλυτικές προτάσεις, συμπεριλαμβανομένων των μαθηματικών αληθειών και των λογικών αρχών, δεν είναι παρά συνθετικές προτάσεις τις οποίες δύσκολα αναθεωρούμε. Από το παραπάνω επιχείρημα ο Quine συμπεραίνει ότι διαλύεται η διάκριση μεταξύ *a priori* και *a posteriori* γνώσης. Όλη η γνώση είναι *a posteriori*, δηλαδή εμπειρική. Αυτό ισχύει και για τη φιλοσοφία, η οποία υιοθετεί τις μεθόδους και το περιεχόμενο των εμπειρικών επιστημών, καθώς η επιστημονική μέθοδος είναι η καλύτερη από τις μεθόδους που διαθέτουμε για την απόκτηση γνώσης. Έτσι, η επιστημολογία αφομοιώνεται με την εμπειρική ψυχολογία: «Η επιστήμη η ίδια μας λέει ότι οι πληροφορίες μας για τον κόσμο περιορίζονται στα ερεθίσματα των επιφανειών μας, και τότε το επιστημολογικό ερώτημα είναι με τη σειρά του ένα ερώτημα εντός της επιστήμης: το ερώτημα πώς εμείς τα ανθρώπινα ζώα μπορέσαμε να

33. Οι ιντουισιονιστές, για παράδειγμα, αμφισβητούν την αρχή της απόκλισης του τρίτου.

κατορθώσουμε να φθάσουμε στην επιστήμη από τόσο περιορισμένες πληροφορίες» (Quine 1981b: 72). Ως «κεφάλαιο της ψυχολογίας», η οποία «εμπεριέχεται στη φυσική επιστήμη» (Quine 1969: 82, 83),³⁴ η επιστημολογία χάνει πλέον τον κανονιστικό της χαρακτήρα και γίνεται νατουραλιστική. Στόχος της δεν είναι ο κριτικός έλεγχος, αλλά η οργάνωση και σκιαγράφηση, με βάση τα αποτελέσματα των εμπειρικών επιστημών, των τρόπων με τους οποίους αποκτούμε γνώση της πραγματικότητας όπως την περιγράφουν οι εμπειρικές επιστήμες. Εφόσον παραιτείται των κανονιστικών της αξιώσεων, η επιχειρηματολογία της είναι μεν κυκλική, αλλά ο κύκλος δεν είναι φαύλος (Schuldenfrei 1972, Πατέλλη 1991: 109 επ.). «Στοχεύουμε σε μια κατανόηση της επιστήμης ως θεσμού ή διαδικασίας στον κόσμο, και δεν είναι σκοπός μας αυτή η κατανόηση να είναι κατά τίποτα καλύτερη από την επιστήμη που συνιστά το αντικείμενό της» (Quine 1969: 84).

Θα πρέπει, όμως, να παρατηρήσουμε ότι ο νατουραλισμός στον οποίο καταλήγει ο Quine βάσει του παραπάνω επιχειρήματος δεν είναι αναπόδραστος. Κι αυτό για δύο λόγους, από τους οποίους ο πρώτος απαιτεί την παραμονή στο θεωρητικό πλαίσιο της διαμάχης μεταξύ του Carnap και του Quine, ενώ ο δεύτερος απαιτεί μια κάποια απομάκρυνση από αυτό. Πρώτον, λοιπόν, με το επιχείρημα του Quine δεν ακυρώνεται η συμβολή των αξιών στη θεμελίωση της γνώσης· δεν αποδεικνύεται δηλαδή ότι ένας μόνο παράγοντας, η εμπειρία, συμβάλλει στην οικοδόμηση της γνώσης. Απλώς, με το επιχείρημα ότι το γνωσιακό «πλεόνασμα», το καντιανό συνθετικό a priori με τα νέα του περιεχόμενα, δεν μπορεί εύκολα να διαχωριστεί από το εμπειρικό γνωσιακό περιεχόμενο, υπονομεύεται η ιδέα ότι η αξιολόγηση οφείλει να περιορίζεται σε έναν χώρο μεθοδολογικά ξεχωριστό από την εμπειρική αποτίμηση· αναδεικνύεται δηλαδή η δυνατότητα – με αναφορά προς μία θεωρία για τις εμπειρικές επιστήμες – της ταυτόχρονης χρήσης αξιών και εμπειρικών δεδομένων στη θεμελίωσή τους. Το ότι ο Quine καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν παραμένει τίποτα το ουσιαστικό το οποίο να διαφοροποιεί τη φιλοσοφία από την επιστήμη, και ότι επομένως η φιλοσοφία ταυτίζεται με την επι-

34. Παρακάτω θα δούμε το επιχείρημα του Quine με το οποίο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ψυχολογία εμπεριέχεται στη φυσική.

στήμη, οφείλεται στο ότι μεταχειρίζεται προνομιακά την επιστήμη έναντι της φιλοσοφίας. Δέχεται δηλαδή ότι μια πρόταση είναι συνθετική, δηλαδή διαψεύσιμη, μέχρι που η επιστήμη να την ανακηρύξει αναλυτική, δηλαδή μη διαψευσμένη, αντί να δεχθεί ότι μια πρόταση είναι αναλυτική, δηλαδή μη διαψεύσιμη, μέχρι που η φιλοσοφία να την ανακηρύξει συνθετική, δηλαδή διαψευσμένη. Το επιχείρημά του, όμως, νομιμοποιεί εξίσου και τις δύο θέσεις. Επιλέγοντας την πρώτη, μεταθέτει το ζήτημα της αξιολόγησης στην καρδιά της επιστήμης, στον εμπειρικό έλεγχο, στη διάψευση. Η αξιολόγηση συνιστά ακέραιο συστατικό της επιστημονικής διαδικασίας, του εμπειρικού ελέγχου, καθώς καθορίζει τι είναι και τι δεν είναι διαψεύσιμο από την εμπειρία. Και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, εφόσον ο εμπειρικός έλεγχος είναι έργο της επιστήμης, έργο της είναι και η αξιολόγηση. Ο Carnap μπορεί να θεωρηθεί ότι επιλέγει τη δεύτερη θέση – αν και βέβαια δεν θέτει το ζήτημα με αυτό τον τρόπο. Μια πρόταση είναι αναλυτική μέχρι που η φιλοσοφία να αποφανθεί ότι είναι συνθετική και να την αποδώσει στην επιστήμη. Έτσι, ο Carnap πρεσβεύει ότι φιλοσοφία και επιστήμη είναι διακριτές γνωσιακές περιοχές. Η πρώτη διερευνά διάφορες γλώσσες για την επιστήμη, και καταλήγει στις προτάσεις της αξιολογώντας και ασκώντας έλεγχο στην επιστημονική διαδικασία· ενώ η δεύτερη εργάζεται μέσα στα μεταφυσικά/γλωσσικά πλαίσια που προτείνει η φιλοσοφία. Το ότι η επιχειρηματολογία του Quine δεν απαγορεύει μια τέτοια θέση μπορούμε να το δούμε και από μια άλλη σκοπιά. Η επιχειρηματολογία του επιτρέπει την αποδοχή των αναλυτικών προτάσεων, δηλαδή τη θωράκιση των συμπερασμάτων της φιλοσοφίας από την ετυμηγορία της εμπειρικής επιστήμης, με το επιχείρημα ότι, εφόσον είναι θέμα γνωσιακά αυθαίρετης επιλογής ποιες προτάσεις θα θεωρήσουμε ότι έχουν διαψευσθεί από μια αρνητική εμπειρία, ορισμένες αξίες μάς οδηγούν στο να επιλέξουμε να θωρακίσουμε από τη διάψευση εκείνες τις προτάσεις που συνιστούν τα συμπεράσματα της φιλοσοφίας. Η ίδια η φιλοσοφία θα τα αξιολογήσει υπό το φως των αποτελεσμάτων της επιστήμης και θα κρίνει αν χρήζουν διάψευσης ή όχι. Κι αυτό διότι η αποτίμηση αυτή προϋποθέτει αναστοχασμό επί της συνολικής γνώσης και της φύσης της, των αξιών που ενέχονται σε αυτήν, την πρακτική και θεωρητική της σημασία κ.ο.κ., ενώ η επιστήμη πορεύεται αποσπασματικά και υπό την άμεση πίεση της εμπειρίας, επομένως δίχως συνολικό ανα-

στοχασμό. Ο Carnap υπερασπίζεται ακριβώς αυτή τη θέση. Κατά τον Carnap αξιολόγηση σημαίνει συνολική, συστηματική, συνειδητή θεώρηση και αποτίμηση και γι' αυτό τη θωρακίζει από τις αποσπασματικές παρεισφρήσεις της εμπειρίας, δεχόμενος όμως τη σημασία της συνολικής εμπειρίας γι' αυτή τη διαδικασία. Ενώ για τον Quine αξιολόγηση φαίνεται να σημαίνει άμεση και αποσπασματική θεώρηση και αποτίμηση επιμέρους εμπειρικών αποτελεσμάτων.

Το επίμαχο ζήτημα σε αυτή τη διένεξη, όμως, δεν είναι αν υπάρχουν διάφορες διακριτές γνωσιακές περιοχές, αλλά αν υπάρχουν ποικίλες ουσιαστικά διαφορετικές μέθοδοι, ή αν, αντίθετα, υπάρχει μία ενιαία μέθοδος κατάλληλη για την απόκτηση οποιασδήποτε γνώσης και, αν ναι, ποια είναι αυτή η μέθοδος. Ο Carnap υπερασπίζεται την ύπαρξη διακριτών μεθόδων· ο Quine την ύπαρξη μιας ενιαίας μεθόδου για όλη τη γνώση. Το ζήτημα αυτό μας φέρνει στον δεύτερο λόγο για τον οποίο ο νατουραλισμός του Quine δεν είναι αναπόδραστος. Ο Quine δέχεται ότι η μία ενιαία μέθοδος είναι η μέθοδος της φυσικής, φυσικά όπως την αντιλαμβάνεται ο ίδιος. Θεωρεί ότι η φυσική είναι η μόνη καθεαυτό επιστήμη και η μέθοδός της, επομένως, η μόνη επιστημονική μέθοδος. Έτσι, η φιλοσοφία, μαζί με τις υπόλοιπες επιστήμες, γίνεται κεφάλαιο της φυσικής και υιοθετεί τη μεθοδό της. Όταν δεχτεί, όμως, κανείς ότι υπάρχει διάκριση μεταξύ κοινωνικών και φυσικών επιστημών, τότε τίθεται το ερώτημα αν μια νατουραλιστική φιλοσοφία θα πρέπει να υιοθετήσει τη μέθοδο των φυσικών ή των κοινωνικών επιστημών. Αν η επιστημολογία είναι μια εμπειρική επιστήμη με αντικείμενο την επιστήμη, τότε δεν μπορεί παρά να συνιστά κοινωνική επιστήμη – ανεξάρτητα από το αν το αντικείμενό της είναι οι φυσικές ή οι κοινωνικές επιστήμες. Κι αυτό διότι η επιστήμη είναι μια ανθρώπινη δραστηριότητα, με την ιστορία της, που προϋποθέτει πολιτικοκοινωνικοοικονομική οργάνωση. Το ερώτημα, επομένως, είναι ποια είναι η μέθοδος που χρησιμοποιούν οι κοινωνικές επιστήμες και αν η μέθοδος αυτή είναι καθαρά περιγραφική ή αν ενέχει ουσιαστικά κανονιστικά στοιχεία. Αν, βέβαια, ενέχει κανονιστικά στοιχεία, τότε ο περιγραφικός νατουραλισμός του Quine υπονομεύεται και η φιλοσοφία-επιστήμη δεν διαφέρει ουσιαστικά από διάφορες εκδοχές της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Αν μη τι άλλο, η φιλοσοφία ως κοινωνική επιστήμη οφείλει να αναστοχάζεται τη σημασία της γνώσης/επιστήμης για τη σύνολη κοινωνία και επομέ-

πως να ασκεί ενδεχομένως κριτική στην υφιστάμενη γνώση/επιστήμη. Μια τέτοια φιλοσοφία είναι βέβαια πολύ πιο κοντά στις καρναπιανές θέσεις από ό,τι στις κουαϊνιανές. Ο Quine τίθεται υπέρ των αξιών, όποιες και να είναι αυτές, που όντως χρησιμοποιεί η φυσική επιστήμη. Ενώ ο Carnap δέχεται τις αξίες που ασπάζονται οι επιστήμονες, διότι φαίνονται αποτελεσματικές. Αφήνει, όμως, περιθώριο για την αναθεώρησή τους: θα μπορούσαν να βελτιωθούν ή και να αποδειχθούν εσφαλμένες· μόνο μια συνολική αποτίμηση της πρακτικής και θεωρητικής σημασίας της επιστήμης μπορεί να δώσει μια απάντηση. Έτσι, μπορούμε να καταλήξουμε ότι το επιχείρημα του Quine δεν θεμελιώνει, από μόνο του, έναν νατουραλισμό. Έχουν προταθεί και χρησιμοποιούνται πολλές διαφορετικές μεθοδολογίες στις επιστήμες, και κυρίως στις κοινωνικές επιστήμες. Το ερώτημα είναι αφενός μεν ποια από αυτές τις μεθόδους είναι έγκυρη, προκειμένου να υιοθετηθεί από μια νατουραλιστική φιλοσοφία, και αφετέρου αν η υιοθέτηση της έγκυρης μεθόδου πράγματι συνεπάγεται ένα ουσιαστικό χάσμα μεταξύ της παραδοσιακής, κανονιστικής φιλοσοφίας και της νατουραλιστικής. Ο Quine θεωρεί ότι οι κοινωνικές επιστήμες δεν είναι καθεαυτό επιστήμες· ότι η μόνη επιστήμη είναι η φυσική. Επομένως, οι μέθοδοι της φυσικής είναι οι μόνες έγκυρες και η νατουραλιστική φιλοσοφία διαφέρει ουσιωδώς από την κανονιστική. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε την επιχειρηματολογία που αναπτύσσει ο Quine υπέρ αυτών των θέσεων με σκοπό τον έλεγχό της.

11. Η εργαλειακότητα των θεωρητικών αξιών

Η φιλοσοφία, σύμφωνα με τον Quine, και η επιστημολογία ως κλάδος της, πραγματεύεται βέβαια αξίες· τις δανείζεται, όμως, από τις εμπειρικές επιστήμες και κυρίως τη θεωρία της εξέλιξης, από την οποία δανείζεται ως ύστατη αξία την επιβίωση. Εκείνο δηλαδή που θέτει η θεωρία της εξέλιξης ως αποτέλεσμα που προκαλείται αιτιακά με τη διαμόρφωση κατάλληλα προσαρμοσμένων προς το περιβάλλον τους φαινοτύπων, ο Quine το θέτει ως αξία που προωθείται μέσω αυτών των χαρακτηριστικών. Οι υπόλοιπες αξίες συνιστούν μέσα για την επιβίωση, αν και, κατά την ορθολογική ανασυγκρότηση του

Quine, πολλές απ' αυτές έχουν μετουσιωθεί διά της μεταβίβασης σε αυτοσκοπό (Quine 1981a).

Οι αξίες ως μέσα για την επιβίωση κατέχουν καιρία θέση στο επιστημολογικό επιχείρημα του Quine. Έτσι, οι λόγοι για τους οποίους επιλέγουμε να μην αναθεωρήσουμε τις λεγόμενες αναλυτικές προτάσεις δεν είναι γνωσιακοί, αλλά αναφέρονται σε αξίες, όπως είναι ο συντηρητισμός και η απλότητα. Αλλά και γενικά, ο Quine προσβεύει ότι χρησιμοποιούμε ως κριτήρια για να επιλέξουμε ποιες προτάσεις θα διαψεύσουμε και ποιες θα θεωρήσουμε αληθείς, δηλαδή ποια θεωρία θα ασπαστούμε, κάποιες μη δεσμευτικές αξίες, όπως είναι η απλότητα, η γονιμότητα, ο συντηρητισμός, η ακρίβεια, η καθολικότητα κτλ. Πρόκειται για αξίες οι οποίες βοηθούν τον επιστήμονα να επιλέξει εκείνη τη θεωρία για την οποία υπάρχουν τα περισσότερα, πιο έγκυρα, πιο ακριβή κτλ. τεκμήρια, ώστε να προωθηθεί ο στόχος της εξεύρεσης αληθούς θεωρίας,³⁵ ο οποίος με τη σειρά του συνιστά μέσο για την επιβίωση. Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι ο Quine συμφωνεί με τον Carnap στο ότι εκεί που δεν αρκούν τα γνωσιακά κριτήρια, θα πρέπει να συμπληρωθούν από κριτήρια αποτελεσματικότητας. Ο απώτερος σκοπός είναι γνωσιακός: οι αξίες βάσει των οποίων επιλέγουμε, στην περίπτωση του Carnap, γλώσσα και, στην περίπτωση του Quine, θεωρία/γλώσσα³⁶ συνιστούν μέσα προς αυτό τον σκοπό. Τα μέσα προς τον επιδιωκόμενο σκοπό είναι λίγο πολύ τα ίδια και στις δύο περιπτώσεις, οι σκοποί όμως διαφέρουν ως προς το εξής: ο Carnap τον παρουσιάζει ως τον γενικό και αφηρημένο σκοπό της γνώσης, ο οποίος θα καταστεί συγκεκριμένος ως απόληξη του αναστοχαστικού επιχειρήματος με το οποίο επιλέγουμε γλώσσα. Συνεπώς, ανάλογα με τη μορφή που θα λάβει ο σκοπός, θα ποικίλλουν και τα μέσα για την επίτευξή του. Το καρναπιανό σχήμα δηλαδή αφήνει χώρο και είναι σε θέση να ενσωματώσει διαφορετικές αντιλήψεις για τη γνώση. Επιπλέον, η αντίληψη του ίδιου του Carnap για τη γνώση, παρόλο που επιφανειακά μοιάζει με εκείνην του Quine, στην ουσία διαφέρει. Ενώ δηλαδή ο Carnap, όπως και ο Quine, τονίζει τη

35. Βλ. Πατέλλη 1991: 54-55 για μια πιο εκτεταμένη πραγμάτευση αυτών των «μεθοδολογικών» αξιών.

36. Εφόσον δεν δέχεται τη διάκριση αναλυτικών και συνθετικών προτάσεων, εκλείπει και μια σαφής διακριση μεταξύ γλώσσας και θεωρίας.

σημασία της πρόβλεψης, αυτό δεν το κάνει διότι θεωρεί ότι μοναδικός σκοπός της επιστημονικής γνώσης είναι ο έλεγχος της πραγματικότητας, αλλά διότι η εμπειριστική του επιστημολογία το απαιτεί, καθότι ο έλεγχος της επιστημονικής γνώσης γίνεται μέσω προβλέψεων παρατηρησιακών φαινομένων. Η σημασία δηλαδή που αποδίδεται στην πρόβλεψη οφείλεται στις επιστημολογικές του θέσεις και όχι στο ότι οι αξίες που ασπάζεται τον οδηγούν σε μια εργαλειακή αντίληψη της επιστήμης. Επιπλέον, οι πρακτικοί σκοποί³⁷ που εξυπηρετεί η επιστημονική γνώση, κατά τον Carnap, αφήνουν χώρο για την ταυτόχρονη πραγματοποίηση κι άλλων, θεωρητικών, αξιών. Σημασία, βέβαια, δεν έχουν οι προσωπικές απόψεις του Carnap, οι οποίες είναι και αθεμελίωτες, αλλά το ότι το θεωρητικό του σχήμα παρέχει κάλυψη σε τέτοιες απόψεις.

Ο Quine, αντίθετα, επανειλημμένα τονίζει ότι σκοπός της επιστήμης είναι ο έλεγχος και η πρόβλεψη. Ο στόχος δηλαδή στον οποίο αποβλέπουμε όταν επιχειρούμε να ανακαλύψουμε αληθείς θεωρίες είναι καθαρά εργαλειακός και συνδέεται με την επιβίωση του ανθρώπου ως μέσο προς σκοπό (π.χ. Quine 1960: 20, 22). Είναι χαρακτηριστικό της νατουραλιστικής αντίληψης του Quine για τη γνώση ότι τη συσχετίζει με τη θεωρία της εξέλιξης, μια θεωρία που αφορά την επιβίωση και όχι την καλή ζωή. Αντίστοιχα, βλέπουμε ότι από το κουαϊνιανό πλέγμα των επιστημονικών αξιών εκπίπτουν όλες οι θεωρητικές αξίες. Ακόμα και αξίες, όπως η απλότητα και η γενικότητα, που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι ικανοποιούν θεωρητικές ανάγκες, εξετάζονται από τον Quine από πρακτική σκοπιά. Έτσι, η απλότητα προκρίνεται διότι βοηθάει στην επιβίωση, καθώς βάσει αυτής επιλέγουμε υποθέσεις με λιγότερες παραμέτρους, κι επομένως, υποθέσεις που θυμόμαστε και επεξεργαζόμαστε πιο εύκολα, και επιπλέον υποθέσεις πλούσιες σε παρατηρησιακές συνέπειες οι οποίες διαψεύδονται δυσκολότερα (Quine 1960: 19-20, Quine and Ullian 1978: 72-73). Η γενικότητα, πάλι, είναι μια αξία της οποίας συνήθως τονίζεται η θεωρητική διάσταση, καθώς συμπεριλαμβάνει την έννοια της τάξης

37. Στην αυτοβιογραφία του αναφέρεται στον «τελικό σκοπό», του οποίου η αρνητική πλευρά είναι η απάλειψη εμποδίων, όπως ο πόλεμος, η φτώχεια, οι ασθένειες, ενώ η θετική του πλευρά συνίσταται στη βελτίωση και τον εμπλουτισμό της ζωής του ατόμου και των οικογενειακών, φιλικών, επαγγελματικών και κοινωνικών του σχέσεων (Carnap 1963a: 83).

και συστηματοποίησης και την ενότητα ενός πεδίου υπό μία θεωρία/αρχή. Για τον Quine, όμως, η αξία της έγκειται στο ότι προκρίνει θεωρίες που, ως γενικές, μπορούμε να ελέγχουμε επανειλημμένα με πειράματα (Quine and Ullian 1978: 74). Μάλιστα, όταν ο Quine πραγματεύεται τη δυνατότητα να αποκτήσουμε πλήρη γνώση του κόσμου υπό τη μορφή ενός αθροίσματος εμπειρικών προτάσεων και την αντιπαράβλλει με την πλήρη γνώση του κόσμου υπό τη μορφή μιας συνεκτικής και ενιαίας θεωρίας, αποφαίνεται ότι στην πράξη, δυστυχώς, μόνο η δεύτερη λύση είναι εφικτή. Κατά τον Quine, κατασκευάζουμε θεωρίες όχι διότι η καθολικότητα είναι συστατική αξία της γνώσης η οποία μαζί με τη συστηματικότητα και την ενότητα αποβλέπουν στην ικανοποίηση θεωρητικών και κατανοητικών αναγκών, αλλά διότι με θεωρίες είμαστε σε θέση να συμπεριλάβουμε στη γνώση περισσότερες παρατηρησιακές προτάσεις/αλήθειες από ό,τι δίχως θεωρίες (Quine 1975: 322-26). Όπως γράφει, η θεωρία «είναι ένα τέχνασμα για τηλεχειρισμό και μαζική κάλυψη» (Quine 1975: 324). Ανάλογα χειρίζεται ο Quine την εξήγηση. Η εξήγηση συνιστά μεν θεωρητική αξία, αλλά μόνον διότι η πρακτική σημασία της ως μέσου για την κατασκευή αληθούς θεωρίας έχει διά της μεταβίβασης μετουσιωθεί σε αυτοσκοπό. Οι πρακτικές αρετές της εξήγησης είναι κυρίως δύο. Πρώτον, όπως γράφει ο Quine: «Μια καλή υπόθεση μπορεί ... να χρησιμεύσει ... στο να ικανοποιήσει την πνευματική μας περιέργεια με το να εξηγεί γεγονότα που έχουν ήδη παρατηρηθεί. Μια τέτοια περιέργεια, άσκοπη εκ πρώτης όψεως, είναι παρ' όλα αυτά έμμεσα χρησιμολογική [utilitarian]: διότι οι υποθέσεις που αναζητούμε για να εξηγήσουμε παρελθοντικές παρατηρήσεις χρησιμεύουν πάλι στην πρόβλεψη μελλοντικών. Συνεπώς, η περιέργεια έχει αξία για την επιβίωση» (Quine and Ullian 1978: 108). Δεύτερον, «η εξήγηση μπορεί να είναι σημαντικό μέσο για τη στήριξη μιας υπόθεσης. [...] Διότι η υπόθεση ληρονομεί την πλήρη στήριξη κάθε πεποίθησης που τη συνεπάγεται. Έτσι, είναι σοφό και σύνηθες να αναζητούμε εξηγήσεις όχι μόνον των γεγονότων που ήδη πιστεύουμε ότι είναι αληθή, αλλά και υποθέσεων που δεν έχουμε αποδείξει» (Quine and Ullian 1978: 119). Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι οι αξίες νομιμοποιούνται μόνον εργαλειακά, ως μέσα για την επιβίωση, παρόλο που μερικές από αυτές μπορεί όντως να έχουν και μη πρακτική σημασία για τους ανθρώπους.

Ίσως στο σημείο αυτό να αδικούμε τον Quine αποδίδοντάς του

την άποψη ότι η νομιμοποίηση των θεωρητικών αξιών είναι καθαρά εργαλειακή. Ίσως δηλαδή ο Quine απλώς να δέχεται την προτεραιότητα της πρακτικής έναντι της θεωρητικής σφαίρας και να επιχειρεί μια πρακτική θεμελίωση των θεωρητικών αξιών ως απόρροια της ενότητας θεωρητικού και πρακτικού, δίχως αυτό να σημαίνει απαξίωση του θεωρητικού. Οι όροι, όμως, με τους οποίους πραγματεύεται το πρακτικό, ως επιβίωση και όχι ως καλή ζωή, δίδουν λαβή σε μια τέτοια ανάγνωση. Διότι αν ο τελικός σκοπός είναι η επιβίωση, αυτός θα μπορούσε ενδεχομένως να πραγματοποιηθεί και με εναλλακτικά μέσα που να μη συμπεριλαμβάνουν τις εν λόγω θεωρητικές αξίες, οπότε αυτές εύκολα θα εξέπιπταν από το πλέγμα των αξιών. Μόνον εφόσον το περιεχόμενο της επιβίωσης εμπλουτισθεί με συστατικά που διακρίνουν την ανθρώπινη ζωή, μια πρακτική θεμελίωση δεν θα είναι εργαλειακή.

12. Η απροσδιοριστία του νοήματος

Είναι εμφανές ότι ο Quine, αντίθετα από τον Carnap, δεν διακρίνει μεταξύ της νομιμοποίησης της γλώσσας και της νομιμοποίησης της γνώσης, μεταξύ εννοιακού σχήματος που τίθεται συμβατικά και γνώσης που αποκτάται εμπειρικά στο πλαίσιο του. Τόσο η γλώσσα όσο και η γνώση λογοδοτούν στους ίδιους παράγοντες: στον εμπειρικό έλεγχο και στην αξιολογική επιλογή, έχουν δηλαδή την ίδια επιστημολογική υπόσταση. Αυτό σημαίνει όμως ότι ο Quine δεν διακρίνει μεταξύ δύο ειδών επιχειρημάτων στη θεμελίωση της γνώσης. Κανένα θεμελιωτικό επιχείρημα δεν είναι έγκυρο πέραν πάσης αμφιβολίας, διότι κάθε θεμελιωτικό επιχείρημα αναφέρεται τόσο σε ζητήματα εμπειρικού ελέγχου όσο και σε αξίες. Τόσο ο εμπειρικός έλεγχος, όμως, όσο και η αξιολόγηση δεν θεμελιώνουν τη γνώση με λογική εγκυρότητα. Ο μεν πρώτος διότι η θεωρία υπερβαίνει την παρατήρηση και η παρατήρηση συγκροτείται θεωρητικά, ενώ και τα δύο ελέγχονται ολιστικά. Η δε θεμελίωση βάσει αξιών υπολείπεται της απόδειξης, διότι οι αξίες είναι υποκειμενικές – και με αυτό ο Quine εννοεί μη δεσμευτικές – και επιπλέον, εφόσον δεν είναι απόλυτα ιεραρχημένες, η ταυτόχρονη εφαρμογή τους καθίσταται συχνά ανέφικτη, καθώς η πραγματοποίηση της μιας μπορεί να μη συμβιβάζεται με την πραγματοποίηση της άλλης (Quine 1987: 8).

Διακρίνεται δηλαδή και στον Quine η χρήση του μηχανικού ως προτύπου επιχειρηματολογίας, καθώς οποιαδήποτε χαλαρότητα στους λόγους για την υιοθέτηση συμπεράσματος εκλαμβάνεται ως έλλειψη δεσμευτικότητας του επιχειρήματος.

Οι θέσεις του Quine για τις αναλυτικές προτάσεις δεν τον οδηγούν απλώς στην απόρριψη της *a priori* γνώσης, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την υπόσταση και το έργο της φιλοσοφίας, αλλά και στην αναγόρευση της φυσικής στη μοναδική καθαυτό επιστήμη (φυσικαλισμός), κι επομένως της φιλοσοφίας σε έναν κλάδο της φυσικής. Κι αυτό διότι η αντίστοιχη επιχειρηματολογία του τον οδηγεί να αμφισβητήσει την αντικειμενικότητα αφενός μεν του νοήματος και της μετάφρασης, και αφετέρου της ψυχολογίας και των κοινωνικών επιστημών.

Το ότι όλες οι προτάσεις είναι συνθετικές σημαίνει ότι οποιαδήποτε πρόταση μπορεί να διαψευσθεί από την εμπειρία. Το ότι αν θα διαψευσθεί ή όχι εξαρτάται εντέλει από κάποιες αξίες οι οποίες, ως μη δεσμευτικές, ποικίλλουν, συνεπάγεται ότι δεν μπορούμε να διακρίνουμε σαφώς μεταξύ γνώσης νοήματος και γνώσης της πραγματικότητας. Συνεπάγεται όμως και ότι το ίδιο το νόημα ποικίλλει με αυτά τα κριτήρια, είναι δηλαδή *ακαθόριστο*: εφόσον τα όρια μεταξύ νοήματος και εξωγλωσσικής πραγματικότητας ποικίλλουν ανάλογα με τα αυθαίρετα αξιακά κριτήρια που χρησιμοποιούμε, αν χρησιμοποιήσουμε τα τάδε αξιακά κριτήρια οριοθετούμε το νόημα διαφορετικά από ό,τι αν χρησιμοποιήσουμε τα δείνα αξιακά κριτήρια. Εφόσον τα κριτήρια αυτά δεν είναι δεσμευτικά, δεν υπάρχει ένας αντικειμενικός, διυποκειμενικός, ορθός τρόπος οριοθέτησής του αλλά πολλοί εξίσου έγκυροι τέτοιοι τρόποι. Με άλλα λόγια, το νόημα μιας έκφρασης δεν έχει καθορισμένα κριτήρια ταυτότητας, αλλά πολλά εξίσου έγκυρα τέτοια κριτήρια που ποικίλλουν με τις αντίστοιχες αξίες. Όταν τώρα επιχειρούμε να μεταφράσουμε μια έκφραση E, δηλαδή να βρούμε μια συννυμή της έκφραση στην ίδια ή σε μια άλλη (λ.χ. στη δική μας) γλώσσα δεν υπάρχει ένα σταθερό νόημα σε αναφορά προς το οποίο νομιμοποιείται η μετάφρασή μας. Ούτε μπορούμε να προβούμε σε εμπειρική έρευνα προκειμένου να ανακαλύψουμε ποιο είναι το νόημα το ίδιο ένας ή περισσότεροι χρήστες της αποδίδουν στην E (βάσει των όρων που χρησιμοποίησαν για να διαμορφώσουν την αντίστοιχη έρευνα/θεωρία). Κι αυτό διότι στην περίπτωση αυτή το ζητούμενο κι μια εμπειρική θεωρία που να εμπεριέχει μια υπόθεση ως προς το

νόημα της E (δηλαδή τη μετάφρασή της στη δική μας γλώσσα) και σε σχέση προς μια τέτοια υπόθεση προκύπτουν ακριβώς τα προβλήματα που είδαμε ότι χαρακτηρίζουν τις εμπειρικές φυσικές θεωρίες: όταν, κατά τον έλεγχο των νοηματικών υποθέσεων, καταλήξουμε σε διάψευση, είναι γνωσιακά αυθαίρετο ζήτημα ποια από τις υποθέσεις μας θα αναθεωρήσουμε. Μπορούμε να αναθεωρήσουμε την υπόθεσή μας ότι η έκφραση E μεταφράζεται με την έκφραση Δ, ή μπορούμε να θεωρήσουμε αυτή την υπόθεση αληθή και να αναθεωρήσουμε κάποια άλλη. Η επιλογή και πάλι επιτελείται βάσει κριτηρίων αποτελεσματικότητας, μόνο που στην περίπτωση μιας μεταφραστικής ή νοηματικής θεωρίας είναι άλλοι οι σκοποί που θέτουμε: η απόκτηση γνώσης από τρίτους, ο επηρεασμός της συμπεριφοράς τους κ.ο.κ. (Quine 1960: 218, Quine 1970: 182, Quine and Ullian 1978: 50, 125, Quine 1979: 131). Οι αξίες αυτές όμως είναι για παρόμοιους λόγους εξίσου μη δεσμευτικές με τις αξίες που χρησιμοποιούνται στις φυσικές θεωρίες. Η επιλογή, επομένως, ποικίλλει με τις αξίες μας και συνεπώς και το νόημα που αποδίδουμε στην E.

Εκείνο που πρέπει να προσέξουμε είναι ότι αυτό που ποικίλλει και είναι ασαφές δεν είναι απλώς η γνώση του νοήματος της E, αλλά το ίδιο το νόημά της. Η δημοσιότητα, η διυποκειμενικότητα είναι συστατικά στοιχεία της γλώσσας. Δημόσιες και διυποκειμενικές όμως είναι μόνον οι συμπεριφορές των ανθρώπων και οι παρατηρησιακές περιστάσεις στις οποίες λαμβάνουν χώρα (Quine 1960: 7, Quine 1987: 5) και όχι το νόημα (είτε αυτό νοηθεί ως νοητική οντότητα είτε ως νευροφυσικός μηχανισμός). Κι αυτό διότι μια νοηματική θεωρία η οποία υπερβαίνει την παρατήρηση, δηλαδή τις συναφείς συμπεριφορές και περιστάσεις, δεν είναι αναγώγιμη σε αυτές. Πράγμα που σημαίνει ότι θέτει οντότητες οι οποίες δεν είναι δημόσιες και διυποκειμενικές, καθώς υπερβαίνουν τα δημόσια και διυποκειμενικά τεκμήριά τους. Εφόσον, επιπλέον, οι αξίες βάσει των οποίων επιλέγουμε αυτές τις θεωρίες είναι υποκειμενικές, η απαιτούμενη διυποκειμενικότητα δεν μπορεί να διασφαλιστεί μέσω αυτών. Άρα το ίδιο το νόημα δεν είναι δημόσιο και διυποκειμενικό. Πρόκειται, επομένως, για κατασκευή δική μας η οποία δεν αξιώνει καν να ανταποκρίνεται προς κάποια πραγματικότητα, καθώς η συναφής πραγματικότητα συνίσταται απλώς και μόνο στις συμπεριφορές των ανθρώπων και στις παρατηρησιακές περιστάσεις στις οποίες λαμβάνουν χώρα, διότι

μόνον αυτές πληρούν τον σύστατικό της γλώσσας όρο της δημοσιότητας. Στην περίπτωση δηλαδή του νοήματος δεν μπορούμε να διακρίνουμε μεταξύ γνώσης και αλήθειας.³⁸

13. Σχετικότητα του κοινωνικού και αντικειμενικότητα του φυσικού

Σύμφωνα με τον Quine, επομένως, το νόημα δεν έχει σαφή κριτήρια ταυτότητας. Συνεπώς, υπάρχουν εξίσου έγκυρες μεταφράσεις μιας γλώσσας οι οποίες ποικίλλουν με τα αξιακά κριτήρια επιλογής. Η απόρριψη δηλαδή των αναλυτικών προτάσεων οδηγεί σε νοηματικό σχετικισμό: το νόημα είναι σχετικό προς τις αξίες που χρησιμοποιούμε ως κριτήρια επιλογής. Το ίδιο όμως επιχείρημα ισχύει και για το σκέλος γνώση, εφόσον τα όρια γλώσσας/γνώσης είναι ασαφή, καθώς και για τις επιθυμίες, εφόσον, σύμφωνα με ένα αντίστοιχο επιχείρημα, τα όρια γνώσης/επιθυμιών είναι εξίσου ασαφή. Έτσι, τόσο το νόημα, όσο και η γνώση, δηλαδή οι πεποιθήσεις, και οι επιθυμίες είναι σχετικά προς αυτές τις αξίες. Επομένως, η απόρριψη των αναλυτικών προτάσεων οδηγεί σε έναν σχετικισμό που υπονομεύει την αντικειμενικότητα και ορθολογικότητα των κοινωνικών επιστημών. Βέβαια, το επιχείρημα με το οποίο ο Quine υπονομεύει τις αναλυτικές προτάσεις καθιστά τις φυσικές θεωρίες εξίσου σχετικές προς τις δικές τους αξίες. Αυτό, όμως, είναι ένα συμπέρασμα το οποίο δεν δέχεται ο Quine, ο οποίος επιμένει πως, αντίθετα με όλες τις άλλες θεωρίες, οι φυσικές είναι οι μόνες αντικειμενικές θεωρίες που περιγράφουν την πραγματικότητα. Στις κατηγορίες που έχουν διατυπωθεί εναντίον του ότι είναι σχετικιστής ως προς τη σύνολη γνώση (π.χ. Chomsky 1975: 61 επ.), ο Quine έχει δώσει διάφορες απαντήσεις για να τις αντικρούσει όσον αφορά τη φυσική. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να ανακατασκευάσουμε, βάσει αυτών των απαντήσεων, μια συνεκτική επιχειρηματολογία η οποία να λαμβάνει υπόψη τις κουαίνιανές θέσεις περί αξιών και να εκμεταλλεύεται την απροσδιοριστία του νοήματος.

38. Βλ. Πατέλλη 1991, Κεφάλαιο I, για μια πιο εκτενή πραγμάτευση αυτών των ζητημάτων.

Θα ξεκινήσουμε με ένα άρθρο του 1975, το «On Empirically Equivalent Systems of the World», στο οποίο ο Quine πραγματεύεται διεξοδικά ένα ζήτημα που είχε απλώς θίξει υπαινικτικά στο *Word and Object* του 1960 (Quine 1960: 78),³⁹ καθώς και σε μεταγενέστερα κείμενά του (Quine 1970: 180-81, Quine 1975b: 228, Quine 1984: 294-95). Στο άρθρο αυτό εκμεταλλεύεται την απροσδιοριστία και σχετικότητα του νοήματος για να αποφύγει τον σχετικισμό της φυσικής θεωρίας. Σύμφωνα με τη θέση ότι η παρατήρηση υποκαθορίζει τη θεωρία, υπάρχουν περισσότερες από μία εξίσου έγκυρες θεωρίες οι οποίες συνεπάγονται όλες τις δυνατές παρατηρήσεις. Δεδομένης της διδασκαλίας του Quine για τη λειτουργία μη δεσμευτικών αξιών ως κριτηρίων επιλογής θεωρίας, επακόλουθο αυτής της θέσης θα έπρεπε να είναι ότι η φυσική είναι σχετική προς τις αξίες επιλογής. Ο επαπειλούμενος σχετικισμός, όμως, αποφεύγεται όταν αντιληφθούμε ότι, λόγω της απροσδιοριστίας της μετάφρασης, όλες αυτές οι εμπειρικά ισοδύναμες θεωρίες μπορούν να ταυτιστούν. Αντιμετωπίζουμε τις διαφορετικές αυτές θεωρίες ως θεωρίες που διατυπώνονται σε διαφορετικές γλώσσες και επιχειρούμε να τις μεταφράσουμε όλες στη γλώσσα μιας από αυτές τις θεωρίες, τη Θ, έτσι ώστε οι αληθείς τους προτάσεις να αποδίδονται με αληθείς προτάσεις της Θ. Επιχειρούμε δηλαδή να μεταφράσουμε τις θεωρίες αυτές στη γλώσσα της Θ, με αποτέλεσμα όλοι οι όροι τους να έχουν το ίδιο νόημα και να διαφέρουν απλώς τυπογραφικά. Για παράδειγμα, αν σύμφωνα με τη μια από αυτές τις θεωρίες τα νετρόνια και όχι τα ηλεκτρόνια είναι αρνητικά φορτισμένα, ενώ σύμφωνα με τη Θ τα ηλεκτρόνια και όχι τα νετρόνια είναι αρνητικά φορτισμένα, και αποδώσουμε τον όρο «νετρόνια» ως «ηλεκτρόνια» (και «ηλεκτρόνια» ως «νετρόνια»), οι δύο όροι έχουν το ίδιο νόημα, ενώ διαφέρουν μόνο τυπογραφικά. Το μεταφραστικό αυτό εγχείρημα θα επιτύχει εφόσον, εξ υποθέσεως, τα τεκμήρια για όλες αυτές τις θεωρίες είναι τα ίδια (όλες οι δυνατές παρατηρήσεις) και το πώς θα αποδώσουμε τις διάφορες εκφράσεις τους εξαρτάται αποκλειστικά από τις αξίες που θα χρησιμοποιήσουμε. Όπως γράφει ο Quine: «Αν υπό το φως γλωσσικής συμπεριφοράς μεταφρά-

39. Το βιβλίο στο οποίο αναπτύσσει διεξοδικά τη θεωρία του για την απροσδιοριστία του νοήματος και των προθετικών φαινομένων.

σουμε δυο ξένες λέξεις ως “μόριο” και “ηλεκτρόνιο”, ποια συμπεριφορική μαρτυρία θα μπορούσε να είχε απαγορεύσει τις αντίθετες επιλογές; Σίγουρα καμία, εκτός από την επίκληση ... της αρχής της χάριτος⁴⁰: μεγιστοποίησε τη συμφωνία μεταξύ του ξένου και σένα σε ζητήματα αλήθειας και ψεύδους, εφόσον οι υπόλοιποι παράγοντες είναι ίδιοι» (Quine 1975a: 322). Χρησιμοποιώντας δηλαδή τις κατάλληλες αξίες μεταφράζουμε και οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για μία και την αυτή θεωρία διατυπωμένη σε τυπογραφικά διαφορετικές γλώσσες.

Διαπιστώνουμε ότι η απόρριψη των αναλυτικών προτάσεων, που οδηγεί στην απροσδιοριστία της μετάφρασης, χρησιμοποιείται από τον Quine για να καταστήσει τη φυσική, δηλαδή τη μόνη πραγματική επιστήμη, αντικειμενική. Έτσι, αντιμαχόμενος τις αναλυτικές προτάσεις, ο Quine σχετικοποιεί τις κοινωνικές επιστήμες προκειμένου να καταστήσει απόλυτη τη φυσική, δηλαδή την Επιστήμη, η αντικειμενικότητα της οποίας απειλείται από το δόγμα του υποκαθορισμού της θεωρίας από την παρατήρηση.

Θα μπορούσε, βέβαια, να υπονομευθεί αυτή η στρατηγική του Quine με το επιχείρημα ότι δεν υπάρχει τίποτα που να μας εξαναγκάζει, στην περίπτωση διαφορετικών αλλά εξίσου τεκμηριωμένων θεωριών, να χρησιμοποιήσουμε αξίες που να μας επιτρέπουν να μεταφράζουμε αληθείς προτάσεις με αληθείς προτάσεις έτσι ώστε να μπορούμε να καταλήξουμε πως πρόκειται για την ίδια θεωρία διατυπωμένη σε τυπογραφικά διαφορετικές γλώσσες. Γιατί πιστεύει ο Quine ότι οφείλουμε να επιλέξουμε αυτές τις αξίες αντί για κάποιες άλλες; Η απάντηση που δίνει σε εκείνους που τον κατηγορήσαν ότι χρησιμοποιεί δύο μέτρα για να αντιμετωπίσει τον υποπροσδιορισμό της θεωρίας στη φυσική και στις άλλες επιστήμες είναι, στην ουσία, απάντηση σε αυτό το ερώτημα. Το παραπάνω επιχείρημα για τη δυνατότητα μετάφρασης της γλώσσας διαφορετικών θεωριών έτσι ώστε να ταυτίζονται αυτές οι θεωρίες ο Quine το θεωρεί ασήμαντο και αυτονόητο (Quine 1975b: 228), γι' αυτό και το υπαινίσσεται απλώς σε άλλα κείμενά του – όπως ήδη αναφέραμε. Το σημαντικό δηλαδή

Η αρχή αυτή, σύμφωνα με τον Quine, είναι η αξία που συνήθως χρησιμοποιείται όταν μεταφράζουμε, διότι οδηγεί σε πιο αποτελεσματικές μεταφράσεις. Βλ. Πατέλλη 1991: 47, 55.

επιχείρημα είναι εκείνο με το οποίο υπερασπίζεται την άποψη ότι όντως χρήζουν διαφορετικής μεταχείρισης οι φυσικές και οι μη φυσικές θεωρίες.

Γράφει, λοιπόν, ο Quine για τις φυσικές θεωρίες: «Έχουμε τώρα περιορίσει τους στόχους μας τόσο ώστε να αρκούμαστε με ένα σχετικιστικό δόγμα της αλήθειας – αποτιμώντας τις δηλώσεις της κάθε θεωρίας ως αληθείς γι' αυτή τη θεωρία και μη επιδεχόμενοι καμιά ανώτερη κριτική; Όχι βέβαια. Εκείνο που μας σώζει είναι ότι συνεχίζουμε να παίρνουμε στα σοβαρά τη δική μας επιμέρους σύνολη επιστήμη, τη δική μας επιμέρους κοσμοθεωρία ή χαλαρή σύνολη ύφανση οινεί-θεωριών, όποια κι αν είναι αυτή. Αντίθετα με τον Descartes, αναγνωρίζουμε και χρησιμοποιούμε τις πεποιθήσεις μας της στιγμής, ακόμα κι όταν φιλοσοφούμε, μέχρι που να τις αλλάξουμε προς το καλύτερο εδώ κι εκεί με εκείνο που ασαφώς αποκαλείται επιστημονική μέθοδος. Εντός του δικού μας συνόλου εξελισσόμενου δόγματος, μπορούμε να κρίνουμε την αλήθεια όσο σοβαρά και απόλυτα γίνεται υπό την αίρεση ότι υπόκειται σε διόρθωση, αλλά αυτό είναι αυτονόητο» (Quine 1960: 24-25). Το ίδιο, όμως, δεν ισχύει για τις μη φυσικές θεωρίες, όπως είναι οι μεταφραστικές: «Με λίγα λόγια, οι παράμετροι της αλήθειας [των προτάσεων της φυσικής, Ι.Π.] παραμένουν βολικά σταθερές τον περισσότερο χρόνο. Όχι, όμως, οι αναλυτικές υποθέσεις⁴¹ που συνιστούν τις παραμέτρους της μετάφρασης. Είμαστε πάντα πρόθυμοι να αναρωτηθούμε σχετικά με το νόημα ενός σχόλιου κάποιου ξένου, δίχως αναφορά σε ένα ορισμένο σύνολο αναλυτικών υποθέσεων, και μάλιστα ακόμα και εν τη απουσία οποιουδήποτε τέτοιου συνόλου υποθέσεων» (Quine 1960: 76). Στα αποσπάσματα αυτά βλέπουμε ότι ο Quine αναγνωρίζει δύο σημεία ως προς τα οποία διαφέρουν οι φυσικές από τις νοηματικές θεωρίες. Το πρώτο αφορά την ύπαρξη ή το εύρος των θεωριών μέσα στο πλαίσιο των οποίων κρίνουμε αληθή μια πρόταση ή αποδίδουμε νόημα σε μια πρόταση. Στην περίπτωση της φυσικής, η αποδοχή μιας πρότασης ως αληθούς γίνεται μέσα στο πλαίσιο μιας σύνολης θεωρίας για τον κόσμο, δηλαδή μιας ευρείας θεωρίας η οποία καλύπτει πλήρως τη φυσική πραγματικότητα. Αντίθετα, στην περίπτωση της μετάφρασης,

41. Δηλαδή μεταφραστικής θεωρίας.

αποδίδουμε νόημα ανεξάρτητα από την όποια νοηματική θεωρία μπορεί να διαθέτουμε ή ακόμα και όταν δεν διαθέτουμε καμία τέτοια θεωρία. Το δεύτερο σημείο αφορά τη σταθερότητα των κρίσεών μας. Στην περίπτωση της φυσικής, δεν αμφισβητούμε τη φυσική πραγματικότητα, όπως μας δίνεται από τη θεωρία που ασπαζόμαστε, αλλά σκεφτόμαστε και πράττουμε απευθείας, δίχως αναστοχασμό, βάσει αυτής. Ενώ στην περίπτωση της μετάφρασης, αμφισβητούμε, αναρωτιόμαστε, αναθεωρούμε, εξετάζουμε τι εννοεί κάποιος όταν λέει κάτι. Τα δύο αυτά σημεία, βέβαια, δεν είναι ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Επειδή ακριβώς η φυσική θεωρία που ασπαζόμαστε είναι αρκετά ευρεία ώστε να καλύπτει όλες τις σχετικές προτάσεις και επειδή παραμένει σταθερή, οι κρίσεις μας είναι σταθερές και αυτόματες. Ενώ όταν μεταφράζουμε, είναι η αστάθεια της θεωρίας που οδηγεί στην αμφισβήτηση και την αναθεώρηση του νοήματος που αποδίδουμε. Έτσι, στη μεν περίπτωση της φυσικής, υπάρχει μια ευρεία, σταθερή θεωρία η οποία επιτελεί χρέη ουδέτερου τόπου που καθιστά απόλυτες τις κρίσεις ως προς τη φυσική πραγματικότητα. Η κατ' αρχήν σχετικότητα της αλήθειας προς τη θεωρία εξουδετερώνεται εκ του ότι στην πράξη αναγνωρίζουμε και χρησιμοποιούμε μία μόνο θεωρία. Ενώ στην περίπτωση της μετάφρασης, η χρήση πολλών θεωριών ή και καμίας σημαίνει ότι εκλείπει ο απαιτούμενος ουδέτερος τόπος ο οποίος θα μπορούσε να καταστήσει απόλυτη την απόδοση νοήματος.

Ο Quine δηλαδή υποστηρίζει ότι, παρόλο που κατ' αρχήν η αλήθεια ή η απόδοση νοήματος είναι σχετικές προς τη θεωρία που ασπαζόμαστε, καθώς, λόγω του υποπροσδιορισμού της θεωρίας από την παρατήρηση, υπάρχουν περισσότερες εξίσου έγκυρες θεωρίες για κάθε πεδίο, στην πράξη αναγνωρίζουμε και χρησιμοποιούμε μία μόνο φυσική θεωρία, ενώ στις διαπροσωπικές μας σχέσεις είτε χρησιμοποιούμε περισσότερες από μία είτε και καμία σύνολη θεωρία. Γι' αυτό και στη μία περίπτωση αποφεύγεται ο σχετικισμός, ενώ στην άλλη όχι. Το ερώτημα τώρα είναι αν ο Quine απλώς αναφέρεται σε ένα γεγονός για να στηρίξει την άποψή του ή αν το γεγονός αυτό έχει θεωρητική κάλυψη. Ο σχετικισμός δηλαδή της φυσικής αποφεύγεται και ο σχετικισμός στις κοινωνικές επιστήμες καταφάσκει με την ολίσθηση στον θετικισμό ή μήπως τα γεγονότα στα οποία αναφέρεται ο Quine προκύπτουν από κάποια θεωρία; Θα υποστηρίξουμε ότι ως έναν βαθμό συμβαίνει το δεύτερο, ότι ο Quine οδηγείται σε αυτή την

άποψη εκ του ότι οι αξίες που χρησιμοποιούνται ως κριτήρια επίλογής θεωρίας στη μία περίπτωση διαφέρουν από εκείνες που χρησιμοποιούνται στην άλλη.

14. Οι πρακτικές αξίες ως θεμέλιο της σχετικότητας του κοινωνικού και της αντικειμενικότητας του φυσικού

Ας αρχίσουμε από το ότι όταν αποδίδουμε νόημα στις ρήσεις άλλων (και πεποιθήσεις και σκοπούς σ' αυτούς), οι αξίες αποτελεσματικότητας που θα χρησιμοποιήσουμε για να επιλέξουμε αναλυτικές υποθέσεις εξαρτώνται από τον σκοπό για τον οποίο μεταφράζουμε, ο οποίος και διαφοροποιείται από περίπτωση σε περίπτωση. Γράφει ο Quine για τον πλάγιο λόγο, στον οποίο αποδίδουμε τα λόγια τρίτου με δικά μας λόγια, δηλαδή τα μεταφράζουμε: «... Οπωσδήποτε δεν υπάρχει τίποτα που να πλησιάζει ένα σταθερό μέτρο για το πόσο μπορεί ο πλάγιος λόγος να αποκλίνει από τον ευθύ. Συνήθως ο βαθμός της επιτρεπτής απόκλισης εξαρτάται από το γιατί παραθέτουμε. Είναι ζήτημα του ποια χαρακτηριστικά των παρατιθέμενων σχολίων του ομιλητή θέλουμε να αξιοποιήσουμε· αυτά είναι τα χαρακτηριστικά που πρέπει να κρατηθούν σταθερά [kept straight] για να μετρήσει ως αληθές το πλάγιο παράθεμά μας. Παρόμοια ισχύουν για τις προτάσεις που αποδίδουν πεποιθήσεις και άλλες προτασιακές στάσεις» (Quine 1960: 218). Και πάλι: «... Στον πλάγιο λόγο προβάλλουμε τον εαυτό μας σε όποια, από τα σχόλιά του και άλλες ενδείξεις, φανταζόμαστε ότι είναι η νοητική κατάσταση του ομιλητή, και μετά λέμε εκείνο που στη γλώσσα μας είναι φυσικό και συναφές για μας στην κατάσταση την οποία υποκριθήκαμε. Ένα πλάγιο παράθεμα συνήθως αναμένουμε να μπορούμε να το αποτιμήσουμε μόνον ως καλύτερο ή χειρότερο, περισσότερο ή λιγότερο πιστό, και δεν μπορούμε καν να ελπίζουμε σε ένα αυστηρό μέτρο του περισσότερο ή λιγότερο· πρόκειται για την αξιολόγηση, σε σχέση προς ειδικούς σκοπούς, ενός στην ουσία δραματικού ενεργήματος. Αντίστοιχα για τις άλλες προτασιακές στάσεις, διότι όλες τους μπορούν να θεωρηθούν ότι εμπλέκουν κάτι σαν την παράθεση της δικής μας φανταστικής λεκτικής αντίδρασης σε μια κατάσταση που φανταζόμαστε» (Quine 1960: 219). Βλέ-

πουμε από αυτά τα παραθέματα, πρώτον, ότι ο σκοπός που εξυπηρετεί μια μετάφραση, ή η απόδοση πεποιθήσης, επιθυμίας κτλ., αλλάζει από περίσταση σε περίσταση. Γι' αυτό και δεν ασπαζόμαστε μία μόνο μεταφραστική θεωρία, αλλά ανάλογα με τον εκάστοτε σκοπό πολλές διαφορετικές τέτοιες θεωρίες. Μάλιστα, εφόσον οι σκοποί μεταβάλλονται με την περίσταση, δεν είναι πρακτικά εφικτό να έχουμε ολοκληρωμένες μεταφραστικές θεωρίες για κάθε περιστασιακό σκοπό, κι έτσι αναγκαζόμαστε να μεταφράζουμε είτε χωρίς αναφορά σε μεταφραστική θεωρία, πέρα από αυτήν που κατασκευάζουμε *ad hoc* για τη μετάφραση της συγκεκριμένης εκφοράς, είτε σε αναφορά προς λειψές μεταφραστικές θεωρίες. Εξάλλου, η μετάφραση, όπως και η απόδοση πεποιθήσεων και επιθυμιών, πολύ συχνά λαμβάνει χώρα σε σχέση με πρόσωπα που μόλις έχει γνωρίσει κανείς και σε σχέση προς τα οποία επομένως ούτε μεταφραστική ούτε ψυχολογική θεωρία διαθέτει κατά τον Quine.⁴² Η φυσική θεωρία, αντίθετα, εξυπηρετεί έναν σκοπό: την πρόβλεψη και τον έλεγχο της πραγματικότητας και, μέσω αυτών, την επιβίωση. Δεν απαιτείται, επομένως, η χρήση πολλών εναλλακτικών θεωριών. Δεύτερον; βλέπουμε ότι, σύμφωνα με τον Quine, όταν μεταφράζουμε υποκρινόμαστε ότι βρισκόμαστε στη θέση του ομιλητή και του αποδίδουμε τα λόγια που θα εκφέραμε εμείς αν είμασταν σε αυτή τη θέση. Έμμεσα ο Quine συνδέει τη μετάφραση και την απόδοση πεποιθήσεων και επιθυμιών, δηλαδή την αντιμετώπιση του άλλου ως προσώπου, με το δραματικό, όπως το αποκαλεί, ενέργημα που προπορεύεται της συμπάθειας, εκείνου του συναισθήματος που έχει θεωρηθεί⁴³ ότι αποτελεί τη βάση των ηθικών συναισθημάτων. Με αυτό τον τρόπο ο Quine δηλώνει έμμεσα ότι οι αξίες που εμπλέκονται στη μετάφραση είναι άλλης τάξης από τις αξίες που εμπλέκονται στη φυσική επιστήμη. Η φυσική δηλαδή και οι κοινωνικές επιστήμες δεν διαφέρουν μόνον ως προς τον αριθμό των αξιών που προωθούν, αλλά και ως προς το είδος τους.

Οι βασικοί σκοποί που εξυπηρετεί η γλώσσα, κι επομένως η μετάφραση, είναι δύο. Συνιστά «μέσο για να επιτύχουμε να κάνουν οι

2. Βλ. όμως Πατέλλη 1991, κεφ. IV, για μια αντίθετη άποψη.

13. Μεταξύ άλλων από τον Hume, τον οποίο ο Quine αναφέρει σε αυτή τη συνάφεια. Βλ. Quine and Ullian 1978: 137, Quine 1981a: 59.

άλλοι αυτό που θέλουμε να κάνουν και ... μέσο για να μάθουμε από τους άλλους αυτό που θέλουμε να γνωρίζουμε. Με τον έναν τρόπο μάς παρέχει, εξ υποκαταστάσεως, περισσότερα χέρια με τα οποία να εργαζόμαστε με τον άλλον, περισσότερα μάτια με τα οποία να βλέπουμε» (Quine and Ullian 1978: 50, 125, Quine 1979: 131, Quine 1981: 61). Η γλώσσα δηλαδή είναι μέσο για να συνεργαζόμαστε με τους άλλους προς ίδιον όφελος. Με τον καιρό, όμως, το μέσο γίνεται αυτοσκοπός και οι άνθρωποι αποκτούν την ορμή «να μοιράζονται τις πεποιθήσεις τους χάριν του μοιράσματος» (Quine and Ullian 1978: 133-34, 126). Με τη γλώσσα δηλαδή οι άνθρωποι παύουν να χειρίζονται τους άλλους ως μέσα, ως αντικείμενα, και τους αντιμετωπίζουν ως υποκείμενα με τους δικούς τους σκοπούς. Σε αυτό βοηθάει και το δραματικό ενέργημα με το οποίο μπαίνουμε στη θέση του άλλου προκειμένου να μεταφράσουμε τα λόγια του και να του αποδώσουμε επιθυμίες και πεποιθήσεις. Ο αλτρουισμός, γράφει ο Quine, «μπορεί να ενθαρρυνθεί με το να αναπαριστούμε ζωντανά τη δυστυχία που θα μπορούσε να ανακουφισθεί με την αλτρουιστική πράξη, ή τη χαρά που θα μπορούσε να δοθεί» (Quine and Ullian 1978: 136). Η συμπάθεια, επομένως, καλλιεργείται με το να μπαίνουμε στη θέση του άλλου και να αισθανόμαστε οι ίδιοι τη δυστυχία του ή τη χαρά του. Με αυτό τον τρόπο, όμως, σχετικοποιείται και αμβλύνεται ο απόλυτος χαρακτήρας της επιβίωσης. Εφόσον αυτονομούνται τα μέσα προς αυτήν, αφενός μεν γίνονται ισάξια του σκοπού και αφετέρου δεν κρίνονται μόνον ως προς την καταλληλότητά τους ως μέσων με αποτέλεσμα να ενδέχεται να αντιφάσκουν με τον σκοπό της επιβίωσης. Τη θέση της επιβίωσης του ατόμου παίρνει η επιβίωση της κοινωνίας. Γι' αυτό και η συμπάθεια και τα αλληλέγγυα αισθήματα ευνοούνται από τη φυσική επιλογή. Είναι δηλαδή έμφυτα στο ανθρώπινο είδος κάποια, έστω και ασθενή, τέτοια συναισθήματα (Quine and Ullian 1978: 137, Quine 1981a: 59, 60, 65). Με άλλα λόγια, βλέπουμε ότι από τη σύστασή τους οι κοινωνικές επιστήμες διαφέρουν από τη φυσική, καθώς τα δραματικά ενεργήματα στα οποία βασίζονται έχουν ως αποτέλεσμα τη συγκρότηση υποκειμένων, με τους δικούς τους σκοπούς, ενώ στόχος της φυσικής είναι η συγκρότηση της φύσης ως αντικείμενου που χρησιμοποιούμε για τους δικούς μας σκοπούς. Οι σκοποί τους οποίους θέτουμε όταν αντιμετωπίζουμε τους άλλους ως πρόσωπα είναι υποκειμενικοί από την άποψη ότι διαφέρουν από άν-

θρωπο σε άνθρωπο, ανάλογα όχι μόνο με την περίσταση, αλλά και με τις ηθικές επιταγές που ασπάζεται ο καθένας. Βέβαια, υπάρχει μια σχετική ομοιομορφία ως προς αυτές τις επιταγές μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας λόγω εκπαίδευσης, και των μελών διαφορετικών κοινωνιών λόγω φυσικής επιλογής και της ομοιότητας των βασικών τους προβλημάτων, αλλά παρ' όλα αυτά παραμένουν διαφοροποιήσεις (Quine 1981a: 61 επ.). Αυτές οφείλονται στο ότι οι ηθικές αξίες που κληρονομούμε και διδασκόμαστε είναι ασαφείς και χρήζουν εφαρμογής. Οι συγκεκριμένες μορφές που θα πάρουν, όμως, και οι εφαρμογές τους δεν υπόκεινται σε εμπειρικό έλεγχο μέσω πρόβλεψης και συνεπώς επιδέχονται διαφοροποιήσεων (Quine 1981a: 65).

Διαπιστώνουμε ότι, σύμφωνα με τον Quine, η θεωρία της εξέλιξης θέτει δύο αντίρροπες αξίες, την επιβίωση του ατόμου και την επιβίωση του είδους. Η πρώτη είναι συγκροτησιακή της φυσικής, η δεύτερη των κοινωνικών επιστημών. Οι κοινωνικές επιστήμες δεν είναι καθυτό επιστήμες, διότι το αξιακό τους πλαίσιο δεν είναι διυποκειμενικό και σταθερό, ενώ εκείνο της φυσικής είναι. Για τον ίδιο λόγο, ο σχετικισμός χαρακτηρίζει τις πρώτες, ενώ η φυσική είναι αντικειμενική.

15. Αποτίμηση του κουαίνιανού αξιακού πλαισίου

Η θέση του Quine για το νατουραλιστικό της επιστημολογίας δεν ιασίζεται αποκλειστικά στο επιχείρημα με το οποίο απορρίπτει τις αναλυτικές προτάσεις. Το βασικό επιχείρημά του έχει ως προκείμενη μια θετική αξιολόγηση της επιστήμης: η (φυσική) επιστήμη είναι επιτυχής. Πρόκειται για την πιο επιτυχημένη γνωσιακή στρατηγική που γνωρίζουμε, καθώς έχει οδηγήσει στον έλεγχο και τον χειρισμό της πραγματικότητας σε ανείπωτο βαθμό, έχει επομένως συντελέσει θετικά στην επιβίωση του ανθρώπου. Η επιτυχία της, επιπλέον, δεν είναι τυχαία, διότι τα μέσα που χρησιμοποιεί, οι διάφορες αξίες που διαμορφώνουν τα θεωρητικά της αποτελέσματα, έχουν ελεγχθεί και αποδειχθεί κατάλληλα για τον σκοπό που εξυπηρετούν, δηλαδή τον έλεγχο της πραγματικότητας. Συνεπώς, η αναγόρευση της μεθόδου που όντως χρησιμοποιούν οι επιστήμονες σε αντικείμενο της φιλοσοφίας

νομιμοποιείται. Τίθενται, βέβαια, διάφορα ζητήματα με αυτή την αξιολόγηση της επιστήμης που υπονομεύουν το κύρος της. Η επιβίωση ως ύστατη αξία που εξυπηρετεί η επιστήμη είναι πολύ γενική και αφηρημένη, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η εκτίμηση ότι η επιστήμη, με το συγκεκριμένο είδος γνώσης που παρέχει, συμβάλλει στην προώθησή της. Το μόνο δηλαδή που μπορεί να υποστηρίξει κανείς σε σχέση με την επιβίωση γενικά και αόριστα είναι ότι η γνώση γενικά και αόριστα συμβάλλει στην προώθησή της. Οπότε τα ερωτήματα που προκύπτουν είναι αν τα συμπεράσματα της επιστήμης όντως συνιστούν γνώση (προκειμένου να συμβάλλουν στην προώθηση της επιβίωσης) και επιπλέον αν συνιστούν γνώση που συμβάλλει στην επιβίωση στα πλαίσια των σύγχρονων κοινωνιών και των ιδιαιτεροτήτων τους, και όχι στα πλαίσια οποιωνδήποτε κοινωνιών ή του (κυρίως φυσικού) περιβάλλοντος στο οποίο διαμορφώθηκε το ανθρώπινο είδος. Πρόκειται δηλαδή αφενός μεν για το παραδοσιακό γνωσιοθεωρητικό ερώτημα σχετικά με την εγκυρότητα της επιστημονικής γνώσης που ο Quine επιθυμεί να παρακάμψει θεωρώντας την επιστημολογία νατουραλιστικά, αφετέρου δε για το ερώτημα της κατάλληλότητας της συγκεκριμένης γνώσης που παρέχουν οι επιστήμες (εφόσον πράγματι συνιστά γνώση) για τις περιστάσεις για τις οποίες προορίζεται. Συναφές προς το δεύτερο ερώτημα είναι και το ζήτημα του περιεχομένου της επιβίωσης. Όταν επιχειρήσουμε να το εμπλουτίσουμε, δηλαδή να προσδιορίσουμε το είδος ζωής που επιζητούμε, τότε διαφαίνεται το πενιχρό της κουαίνιανής αξιολόγησης και η δυσκολία μιας επαρκούς εκτίμησης της επιστήμης· ανάλογα με τη θεώρησή μας θα ποικίλλει και η αξιολόγησή μας της επιστήμης. Για παράδειγμα, αν θεωρήσουμε ότι μέρος της καλής ζωής είναι τα πολλά τεχνολογικά αγαθά, τη δυνατότητα των οποίων μας παρέχει η επιστήμη, προκύπτει το πρόβλημα της οικολογικής καταστροφής που συμπαράσχει μαζί της η τεχνολογία στις δυτικές κοινωνίες, της φτώχειας και της ανεργίας που επιφέρει συχνά η εισαγωγή της στην παραγωγή, του καταναλωτισμού που επιτρέπει. Μια επαρκής αξιολόγηση της επιστήμης, επομένως, μπορεί να επιτευχθεί μόνον ως τμήμα μιας συνολικής αξιολόγησης της αντίστοιχης κοινωνίας. Και πάλι, αν θεωρήσουμε ότι μέρος της καλής ζωής είναι η ικανοποίηση θεωρητικών αξιών, η γνώση για τη γνώση, τότε προκύπτει το πρόβλημα του κατά πόσο η σύγχρονη φυσική είναι κατάλληλη γι' αυτό τον

σκοπό, δεδομένου ότι λόγω της πολυπλοκότητάς και της πλήρους μαθηματικοποίησής της είναι προσπελάσιμη μόνον από τους λίγους ειδικούς, ενώ λόγω της άνισης κατανομής πόρων ακόμα και η δυνατότητα απόκτησης τέτοιας γνώσης είναι ανύπαρκτη για τους φτωχούς. Εδώ προκύπτουν προβλήματα τόσο δημοκρατίας κ.ο.κ., όσο και της φύσης της φυσικής επιστήμης, αν δηλαδή η μαθηματικοποίησή της κτλ. που επέτρεψε τον έλεγχο της πραγματικότητας αντισταθμίζει το μυστηριώδες για τους πολλούς του χαρακτήρα της.

Το συμπέρασμα του Quine ότι η φυσική είναι αντικειμενική, ενώ οι κοινωνικές επιστήμες δεν είναι, έχει ένα θετικιστικό υπόβαθρο που προέρχεται από τη νατουραλιστική θεμελίωσή του. Ο Quine, όπως είδαμε, πραγματεύεται τις αξίες από εργαλείακή οπτική, θεωρεί δηλαδή δεδομένο τον σκοπό που εξυπηρετούν, την επιβίωση, και εξετάζει κατά πόσο αυτός προωθείται από διάφορες πρακτικές. Ο θετικισμός του δεν οφείλεται στο ότι ο τελικός σκοπός αντλεί από εμπειρική θεωρία, διότι τον πραγματεύεται σε τόσο γενικό και αφηρημένο επίπεδο ώστε να είναι σχεδόν κενός. Θα μπορούσε να είναι εξίσου αποδεκτός και από έναν μη νατουραλιστή με το επιχείρημα ότι η επιβίωση συνιστά συνθήκη δυνατότητας για την αποδοχή και προώθηση άθε αξίας· ενώ διαφοροποιήσεις ως προς την αξία της επιβίωσης εμφανίζονται ως προς τα συγκεκριμένα περιεχόμενα που μπορεί αυτή να λάβει, ως προς το τι είδος ζωής συνιστά την ύστατη αξία. Το ήθημα αυτό το πραγματεύεται περιθωριακά ο Quine: έμμεσα, όταν αναφέρεται στην αυτονόμηση μέσων από τον σκοπό που εξυπηρετούν και, πιο άμεσα, όταν θίγει το θέμα της συγκεκριμενοποίησης και εφαρμογής των ηθικών αρχών. Στην πρώτη περίπτωση δεν είναι σαφές αν δέχεται την αξιακή υπόσταση των αυτονομημένων μέσων ή αν απλώς θεωρεί ότι δεν είναι θεμελιώσιμα ως αυταξίες. Ενώ στη δεύτερη περίπτωση οπωσδήποτε δέχεται αφενός μεν το μη θεμελιώσιμο των αντίστοιχων αξιών και αφετέρου την αξιακή τους υπόσταση – αν και δεν επικροτεί τον προκύπτοντα αξιακό πλουραλισμό, προτείνοντας, εκεί που δεν φθάνει το ορθολογικό επιχείρημα, να αντικατασταθεί με επικλήσεις στο συναίσθημα, προκειμένου να αλλάξει αρχές ο «αντίπαλος» (Quine 1981a: 64 επ.). Επομένως, όσον αφορά τον τελικό σκοπό, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι είτε αυτός είναι κενός, στο μέτρο που αντλεί από τη θεωρία της εξέλιξης, είτε πρόκειται για σκοπό που τίθεται δογματικά, εφόσον αντλεί από τις

αξίες που ασπάζεται ο ίδιος ο Quine. Ο θετικισμός του Quine, επίσης, δεν οφείλεται στο ότι δέχεται τα αποτελέσματα των εμπειρικών επιστημών σχετικά με την καταλληλότητα των μη τελικών αξιών ως μέσων για την προώθηση της επιβίωσης. Η λειτουργικότητα είναι μια πολύ σημαντική διάσταση των αξιών. Είναι εκείνη η διάστασή τους που, όταν λείπει, κωλύει την υιοθέτηση πολλών αξιών με τη μορφή ότι είναι ουτοπικές. Και η αποτίμηση της λειτουργικότητας είναι σε μεγάλο βαθμό εμπειρικό ζήτημα καθώς εμπλέκει γνώση αιτιακών σχέσεων. Αν η φιλοσοφία δεν παρέχει τέτοια γνώση, θα πρέπει να τη δανειστεί από τις επιστήμες – με την κατάλληλη κριτική επεξεργασία, φυσικά. Η φιλοσοφία, προφανώς, δεν μπορεί να είναι εντελώς *arbitrarily*, να κατασκευάζει απλώς έννοιες και να τις ελέγχει ως προς τη συνοχή και συνέπειά τους, αδιαφορώντας για την τυχόν εφαρμογή τους. Η αξιακή υπόσταση μιας αξίας, όμως, δεν μπορεί να ταυτιστεί με τη λειτουργικότητά της και μόνο. Οι αξίες είναι σκοποί που θα όφειλαν να πραγματοποιηθούν ανεξάρτητα από το αν είναι λειτουργικοί στις παρούσες περιστάσεις. Εφόσον πρόκειται για αξίες, θα πρέπει να διευθετήσουμε την πραγματικότητα έτσι ώστε να καταστούν λειτουργικοί. Η λειτουργικότητα είναι μια αναγκαία, αλλά μη ικανή συνθήκη που πρέπει να εκπληρώνει μια αξιολογία. Γι' αυτό και θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη αυτή η διάσταση των αξιών, ενδεχομένως με τον σχεδιασμό λειτουργικών μεταβατικών «αξιολογιών» που να επιτρέπουν την ομαλή μετάβαση από το σήμερα στην πραγματοποίηση της τελικής αξιολογίας. Στον βαθμό, λοιπόν, που ο Quine θεωρεί τη λειτουργικότητα ως τη μοναδική νομιμοποίηση των αξιών, είναι θετικιστής, καθώς δέχεται ως δεδομένη την πραγματικότητα που παρακωλύει τη λειτουργικότητα κάποιων αξιών, με αποτέλεσμα να εμπεριέχονται στο πλέγμα των αξιών του μόνον εκείνες που τυγχάνουν ευνοϊκής μεταχείρισης από την πραγματικότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Carnap, R. (1923) «Über die Aufgabe der Physik», *Kant-Studien* 28, 90-107.
- (1928a) *Der logische Aufbau der Welt. Versuch einer Konstitutionstheorie der Begriffe*. Berlin: Weltkreis Verlag.
- (1928b) *Scheinprobleme in der Philosophie. Das Fremdpsychische und der Realismusstreit*. Berlin: Weltkreis Verlag.
- (1930) «Die alte und die neue Logik», *Erkenntnis* 1, 12-26.
- (1932a) «Über Protokollsätze», *Erkenntnis* 3, 215-228.
- (1932b) «Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft», *Erkenntnis* 2.
- (1936-37) «Testability and Meaning», *Philosophy of Science* 3, 4, 419-471, 1-40.
- (1937 [1934]) *The Logical Syntax of Language*. Μετ. Amethe Smeaton. London: Routledge and Kegan Paul (επισημοποιημένη μετάφραση του *Logische Syntax der Sprache*).
- (1956a [1950]) «Empiricism, Semantics and Ontology», στο R. Carnap, *Meaning and Necessity*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- (1956b [1952]) «Meaning Postulates», στο R. Carnap, *Meaning and Necessity*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- (1956c [1955]) «Meaning and Synonymy in Natural Languages», στο R. Carnap, *Meaning and Necessity*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- (1962 [1950]) *Logical Foundations of Probability*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- (1963a) «Intellectual Autobiography», στο P.A. Schilpp (επιμ.), *The Philosophy of Rudolf Carnap*. La Salle: Open Court.
- (1963b) «Carl G. Hempel on Scientific Theories» στο P.A. Schilpp (επιμ.), *The Philosophy of Rudolf Carnap*. La Salle: Open Court.
- (1966) *Philosophical Foundations of Physics*. New York/London: Basic Books.
- Chomsky, N. (1975² [1969]) «Quine's Empirical Assumptions», στο D. Davidson & J. Hintikka (επιμ.), *Words and Objections*. Dordrecht-Holland: D. Reidel.
- Duhem, P. (1914² [1904]) *La Theorie Physique*. Paris: Marcel Rivière.
- Gödel, K. (1983 [1931]) «Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme, I», στο K. Beck & L. Kreiser (επιμ.), *Logik-Texte*. Berlin: Akademie Verlag.
- Goldstick, D. (1971) «The Tolerance of Rudolf Carnap», *The Australian Journal of Philosophy* 48.
- Hempel, C. (1965 [1958]) «The Theoretician's Dilemma: A Study in the Logic of Theory Construction», στο C. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation*. London: Collier-Macmillan.
- (1963) «Implications of Carnap's Work for the Philosophy of Science», στο P. Schilpp (επιμ.) *The Philosophy of Rudolf Carnap*. La Salle: Open Court.
- Irzik, G. & T. Gruenberg (1995) «Carnap and Kuhn: Arch Enemies or Close Allies?», *British Journal for the Philosophy of Science* 46, 285-307.
- Kant, I. (1974) *Kritik der Urteilskraft*, *Kant-Werkausgabe*, τόμ. X (εκδ. W. Weischedel). Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- (1977) *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*, *Kant-Werkausgabe*, τόμ. IX (εκδ. W. Weischedel). Frankfurt/M.: Suhrkamp.

- (1996) *Η πρώτη εισαγωγή στην Κριτική της Κριτικής Δύναμης*. Μετ. Π. Μείντάνη, Θεώρηση μετ. Γ. Ξηροπαϊδης, επίμετρο Κ. Ψυχοπαϊδης. Αθήνα: Πόλις.
- Klemke, E.D. (1970) «Are "External Questions" Non-Cognitive?», *Inquiry* 13, 289-296.
- Laudan, L. (1984) *Science and Values*. Berkeley: University of California Press.
- Neurath, O. (1931a) «Physicalism. The Philosophy of the Viennese Circle», *Monist* 41, 618-623.
- (1931b) «Physikalismus», *Scientia* 50, 297-303.
- (1931c) «Soziologie im Physikalismus», *Erkenntnis* 2, 393-431.
- (1932) «Protokollsätze» *Erkenntnis* 3, 204-214.
- Πατέλλη, Ι. (1991) *Νόημα και πράξη. Προϋποθέσεις της ριζικής μετάφρασης και ερμηνείας*. Αθήνα: Εξάντας.
- (1994) «Αναγωγισμός και αξίες στις φυσικές και κοινωνικές επιστήμες», *Αξιολογικά* 6, 70-113.
- Quine, W.V. (1960) *Word and Object*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- (1961² [1951]) «Two Dogmas of Empiricism», στο *From a Logical Point of View*. New York: Harper and Row.
- (1969) «Epistemology Naturalized», στο *Ontological Relativity and Other Essays*. New York: Columbia University Press.
- (1970) «On the Reasons for the Indeterminacy of Translation», *Journal of Philosophy* 67, 178-83.
- (1975a) «On Empirically Equivalent Systems of the World», *Erkenntnis* 9, 313-328.
- (1975b) «Replies to Eleven Essays», *Southwestern Journal of Philosophy*, 313-328.
- (1979) «Cognitive Meaning», *Monist* 62, 129-142.
- (1981a [1978]) «On the Nature of Moral Values», στο *Theories and Things*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- (1981b) «Five Milestones of Empiricism», στο *Theories and Things*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- (1984) «Relativism and Absolutism», *Monist* 67, 293-96.
- (1987) «Indeterminacy of Translation Again», *Journal of Philosophy* 84, 5-10.
- Quine, W.V. & J.S. Ullian (1978²) *The Web of Belief*. New York: Random House.
- Ramsey, F.P. (1931) *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Schlick, M. (1915) «Die philosophische Bedeutung des Relativitätsprinzips», *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 159, 129-175.
- (1930-31) «Die Wende der Philosophie» *Erkenntnis* 1, 4-11.
- (1931) «Die Kausalität in der gegenwärtigen Physik», *Naturwissenschaft* 19, 145-162.
- (1932) «Positivismus und Realismus», *Erkenntnis* 3, 1-31.
- (1934) «Über das Fundament der Erkenntnis», *Erkenntnis* 4, 79-99.
- Schuldenfrei, R. (1972) «Quine in Perspective», *Journal of Philosophy* 69, 5-16.
- Waismann, F. (1930) «Logische Analyse des Wahrscheinlichkeitsbegriffes», *Erkenntnis* 1.